

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

Tarih

274

EKİM

2016

Kalumenos'un
Fotoğraflarıyla
6-7 Eylül Faciası
Samim Akgönül

Çocukların ve Çocukluğun Tarihi

Gülay Yılmaz'ın hazırladığı dosya,
çocukları tarihin öznesi konumuna
yerleştiriyor, çocukların sesini
duyan ve duyuran bir pencereden
tarihe bakıyor. Colin Heywood,
Yahya Araz, Nazan Çiçek ve
Özge Ertem'in makaleleriyle...
sayfa 36

Fransa'da Son Darbe:
General de Gaulle ve
Halkın Direnişi

Halil Kanadıkırık

Urartu İskânında
Esir Nüfus

Can Avcı

19. Yüzyıl
İstanbul'undaki Yeni
Şehir Düzenlemelerinde
Araçlar, Teknolojiler,
Kurumsal Çözümler

Sibel Gürses Söğüt

TOP L U M S A L TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKIT TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

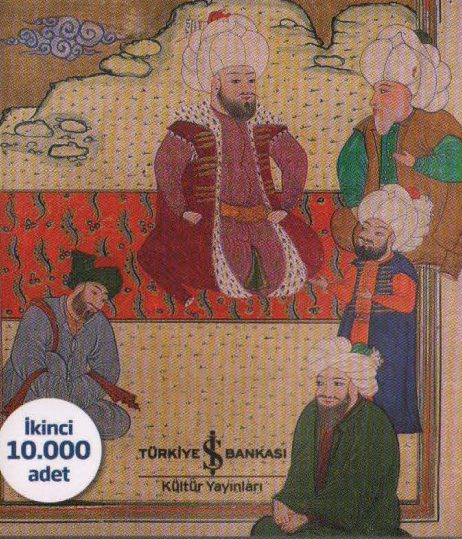

OSMANLI TARİHİNDE İSLÂMİYET VE DEVLET

HALİL İNALCİK

SEÇME ESERLERİ - IX -

OSMANLI TARİHİNDE
İSLÂMİYET ve DEVLET

İkinci
10.000
adet

TÜRKİYE
BANKASI
Kültür Yayınları

Osmanlı tarihçiliğinin usta kalemi Halil İncık, bu kadim konuda pek çok soru soruyor, cevaplarının izini dönem kaynaklarından sürüyor:

- İslam dünyasında bağımsız sivil otorite ve onun kanun koyucu gücü ne zaman ve nerede ortaya çıktı? Bu konuda hangi fakihler neler tartıştı?
- İslam devletlerinde hükümdarlara yazılan nasihatnamelerin içeriğine Türk devletlerinde neler dahil oldu?
- Sınır boylarındaki gaziler ve dervişler Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde nasıl bir işleve sahipti?
- Fatih bu dervişlerle nasıl bir ilişki kurdu, onların yerini kimlerin dolduracağını öngördü?
- Ulemadan kişilerin asker ya da sivil bürokrat da olabilmesinden nasıl ve ne zaman vazgeçildi?
- Fatih Kanunnamesi İslam dünyasına hukuk alanında ne yenilikler getirdi?
- Şer'i ve örfi hukuk arasında bir çatışma söz konusu muydu?
- Papa II. Pius Fatih'i Hristiyanlığa davet eden mektubu neden yazdı?
- Halifelik kavramına yaklaşım yüzyıllar içinde nasıl değişti?
- Osmanlılar Luther'den ve Protestanlığın gelişiminden nasıl haberdar oluyorlardı?
- Osmanlılarda Hristiyanlık-Müslümanlık tartışmaları ne derece serbestçe yapılabiliyordu?
- Selevi Kadızâdeliler Osmanlıların İslam anlayışını nasıl etkiledi?
- Osmanlılarda Batılılaşma hareketlerinin başlangıcı ne zamana dayanır?
- Modernleşme ve Batılılaşma akımları Osmanlılara dışardan mı dayatıldı?

Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet
Halil İncık

256 sayfa, 18 TL

DÜNYA SANAT TARİHİ

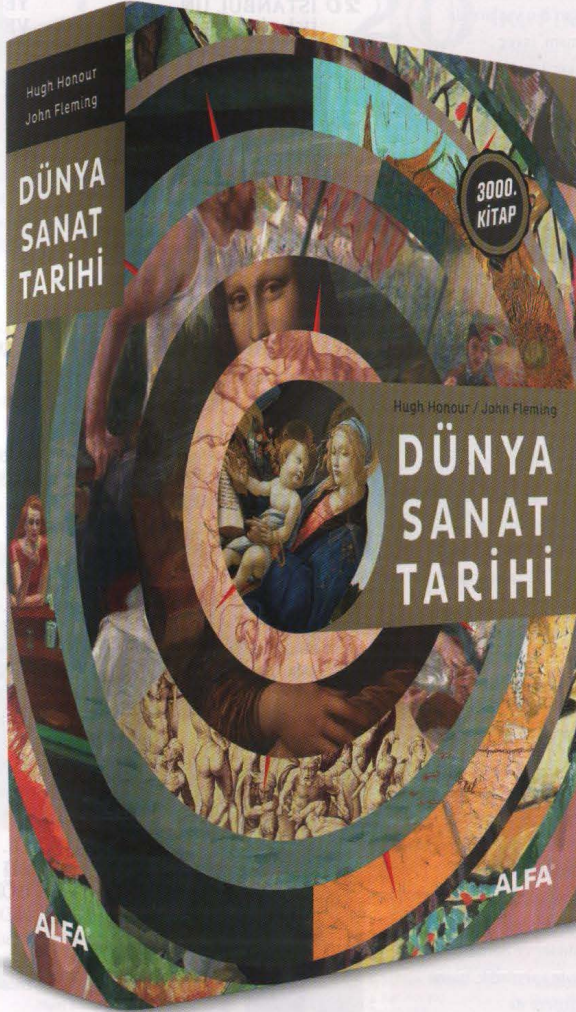
Dünya Sanat Tarihi yayımlandığı ilk günden beri en kapsamlı ve güncel sanat kitabı olarak kabul edilmektedir.

Yılın en çok arzu edilen sanat kitabı. –*The Times*

Kitaları ve yüzyılları dolaşarak insanlığın ilk duvar resimlerinden Picasso ve ötesine kadar kavrayan büyük bir kitap. Birikimlerinin çokluğu, heveslerinin derinliği ve yazılarının imrenilecek tazeliği sayesinde Honor ve Fleming, kafalarına koydukları bu zorlu görevi başarıyla tamamlıyorlar. –*Andrew Graham Dixon*

Dünya Sanat Tarihi sadece sanat tarihine klasik bir giriş yapmakla kalmıyor, aynı zamanda estetik mirasın içine yaptırdığı yolculukla bir gövde gösterisi sunuyor. Bu sanat tarihi turu, yirmiden fazla yıldır insanlığın sanat tarihine klasikleşmiş bir giriş olduğunu kanıtlıyor. –*Good Book Guide*

Sanatın gelişimini, dünya tarihinin en önemli olaylarıyla birlikte antik dünyadan bugüne uzman değerlendirmeler ve renkli resimlerle önünüzde sunuyor. –*express.co.uk*

Farklı kültürlerin değer yargılarını, dünya tarihinin önemli olaylarıyla birlikte ele alma fırsatı verirken Erken İslam Sanatından Avrupa'ya, yeryüzünün her köşesinde sanatın nasıl üretildiğini anlamamızı sağlıyor. –*Aesthetica Magazine*

Sanatsal öğelerin kültürü sadece yansıtan değil aynı zamanda koruyan bir unsur olduğunu söyleyen ve üretimlerinin arkasındaki ruhu anlamaya çalışan Hugh Honour, John Fleming'le birlikte ortaya koydukları eserde tarihin ve sanatın yolculuklarla, keşiflerle, hatta gündelik eşyalarla nasıl iç içe olduğunu anlatmış. –*telegraph.co.uk*

ALFA®

www.alfakitap.com

f /alfakitap

t /alfakitap

ig /alfakitap

MERHABA,

Bu sayıda dosyamızı çocuklara ve çocukluğa ayırdık. Savaşlarla, güçlerle, çatışmalarla örülü dünya gündeminde basında, sosyal medyada karşımıza çıkan fotoğrafların en yürek parıltıyanları galiba bir köşesinde ya da merkezinde çocuklar olanlar. Benim aklıma her görüntüde, epey zaman önce izlediğim bir belgesel geliyor: "Arna'nın Çocukları". Mekân Filistin'de Batı Şeria'daki Cenin mülteci kampı. Kahramanlar, işgalin yıkımında kendilerini tiyatroyla sağıltmaya çalışan 8-9 yaşlarında çocuklar ve onların kahramanı, İsveç Parlamentosu tarafından verilen Alternatif Barış Ödülü'nden aldığı parayla, kamptaki bir evin giriş katında alternatif bir çocuk eğitim merkezi açmış olan İsrailli Arna Mer Khamis. Arna'nın oğlu Juliano'nun kaydettiği provalarda izlediğimiz çocuklar, beş yıl sonra yine Juliano'nun ziyaret ettiği kampa bambaşka kimliklerle karşımızda; elbette tümü değil, sadece hayatta kalabilmiş olanlar...

Savaş koşulları dışında da —"şanslı" olanları bir kenarda tutarsak— çocukların durumu kolay değil: Kimisi ebeveyninin yanında cezaevi havası soluyor, dışarıda olanlar tacize ve şiddete maruz kalıyor, kız çocukları küçük yaşta evlilik döngüsüne sokuluyor, yine küçük yaşta sağlıksız koşullarda çalıştırılıyorlar. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) raporuna göre, bu yıl dünya genelinde toplam 3 milyon 700 bin çocuk sığınmacı okula gitmiyor. Eğitim Sen 2015-2016 Yıl Sonu Raporu ise Türkiye'de aile geçimine katkı sağlamak için çalıştırılan bir milyona yakın çocuk işçi olduğunu, 7,5 milyon civarında çocuğun da ücretsiz ev işlerinde çalışarak ailesini desteklediğini söylüyor.

Bu çocuklar ve içinde bulunduğumuz yılların—günlerin çocukluk tahayyülü tarihi böyle görüntüler ve rakamlarla kaydediliyor. Biz ise daha gerilere gittik, ağırlıklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk dönemine baktık. O dönemlerin çocukluk anlayışına, sokak çocuklarına, çocuk gelinlerine, çocuk işçilerine, yoksul ve zengin çocuklarına. Biz yazıları okurken süreklilikler ve benzerlikleri bazen hayretle, bazen öfkeyle karşıladık, bazen de yarım ağız gülümsedik. Sizlere de iyi okumalar.

Kasım'da görüşmek üzere,

Nihal Bozrekın

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER 13 EKİM 1928 MUSTAFA KEMAL'IN KARATAHTASI

Hazırlayan: Edhem Eldem

16 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

20 İSTANBUL'UN İKİ FİKİRTEPE'Sİ

Necmi Karul

Duygu Parmaksızıoğlu

30 "TOPLUMUN BİR KESİMİ NASIL OLUR DA BİR BAŞKA KESİMİ DÜŞMAN OLARAK ALGILAR?"

Samim Akgönül

36 ÇOCUKLARIN VE ÇOCUKLUĞUN TARİHİ

Gülray Yılmaz

38 ÇOCUKLUĞUN TARİHİNİ YAZMAK: KİŞİSEL BİR ENTELEKTÜEL YOLCULUK

Colin Heywood

42 OSMANLI İSTANBUL'UNDA ÇOCUKLUK, ÇOCUK EVLİLİKLERİ VE CİNSELLİK YAŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (19. YÜZYILIN BAŞLARINDAN İMPARATORLUĞUN SONUNA)

CİNSEL İLİŞKİYE UYGUNDUR LAKİN KENDİ ADINA KONUŞAMAZ!

Yahya Araz

50 GEÇ OSMANLI DÜŞÜNCE İKLİMİNİN AİLE, TERBİYE VE DEVLET KAVŞAĞINDA ÇOCUKLUĞU YENİDEN KEŞFİ VE CUMHURİYET'E DEVREDEN MİRAS

Nazan Çiçek

56 ÇOCUK DERGİLERİNDE SAHİL VE SOKAK ÇOCUKLARI "DİLERİM Kİ SEN DE BİR GÜN SOKAKLARDAN KURTULASIN!"

Özge Ertim

62 FRANSA'DA SON DARBE: GENERAL DE GAULLE VE HALKIN DİRENİŞİ

Halil Kanadıkırık

70 URARTU İSKÂNINDA ESİR NÜFUS

Can Avcı

76 İSTANBUL'UN İMARİ VE YANGINLAR-3 19. YÜZYIL İSTANBUL'UNDAKİ YENİ ŞEHİR DÜZENLEMELERİNDE ARAÇLAR, TEKNOLOJİLER, KURUMSAL ÇÖZÜMLER

Sibel Gürses Söğüt

90 18. YÜZYILDA BİR İTALYANIN GÖZÜNDEN AVRUPA KENTLERİ

Hazırlayanlar:

Zerrin İren Boynudelek

Emine Onel Kurt

Kapak resmi: 6-7 Mayıs 2016 tarihlerinde Akdeniz Üniversitesi'nde düzenlenen "Uluslararası Osmanlı'da Çocukluğun Tarihi Sempozyumu" afiş görseli.

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER: MUSTAFA KEMAL'İN KARATAHTASI

Edhem Eldem, *L'Illustration*'un 13 Ekim 1928 tarihli nüshasından, Türkiye'deki harf inkılabına ve Mustafa Kemal'in halka yeni harfleri öğretmesine ilişkin makaleyi aktarıyor.

20 İSTANBUL'UN İKİ FİKİRTEPE'Sİ

"Gözden Kaçanlar" serisinin yeni yazılarında Necmi Karul ve Duygu Parmaksızoğlu, tarihöncesi dönemdeki Fikirtepe Kültürü'nü ve 20. yüzyılın ikinci yarısında kente dahil olan yeni Fikirtepe yerleşimini ele alıyor.

30 "TOPLUMUN BİR KESİMİ NASIL OLUR DA BİR BAŞKA KESİMİ DÜŞMAN OLARAK ALGILAR?"

Samim Akgönül, Serdar Korucu'nun yeni kitabı üzerine yazdığı yazıda Dimitrios Kalumenos'un fotoğrafları üzerinden 6-7 Eylül'ü ve izlerini irdeliyor.

90 18. YÜZYILDA BİR İTALYANIN GÖZÜNDEN KUEZY AVRUPA KENTLERİ

Zerrin İren Boynudelik ve Emine Önel Kurt, "Resimde Mimari Öğeler" serisine, kent manzarası ressamlarından Bernardo Bellotto'nun eserlerine odaklanan yazıyla devam ediyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 274, Ekim 2016

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmec

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen
Sokak No. 10
Emniyeti 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Melmeti Ö. Akkan,
Adil Rakınsay, Murat Beleş,
Fatmagül Berktaş,
Bülent Bilmec, Aydan Çelik,
Doğan Çetinkaya, Esra
Danacıoğlu, Selçuk Durmuş,
Edhem Eldem, Ahmet
Enay, Fırat Gölü, Nürşen
Gürboğa, Murat Güvenç,
Mehmet Hacısalıhoğlu,
Murat Koralıtkı,
Elçin Macar, Ayşe Özil,
Mustafa H. Sayar,
İrvin Cemil Schick,
Canay Şahin, Özgün Tekin,
Taner Timur, Meltem
Toksöz, Zafer Toprak,

Mele Tunçay, Ömer Turan,
Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLARI
MÜDÜRÜ VE YAYIN
YÖNETMENİ
Nihal Buztekin

YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Rauf Kösemen

DERGİ VE
KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA
TASARIM/ UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLERİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
nbotekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık
ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Depoite
İş Merkezi A5 Blok
4. Kat No: 407
İkitelli OSB -
Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Eylül 2016

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın
ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA
NUMARASI
12102

MATBA A SERTİFİKA
NUMARASI
32211

BİR YILLIK
ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL.
ABD 170 \$
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL

© Toplumsal Tarih Yazı
İşleri'nden ve ilgili yazardan
izin alınmaksızın alınıp
yapılamaz. İzin çerçevesinde
yapılacak alıntılarda
Toplumsal Tarih'in ilgili
sayısını ve yazar ismini
belirtmek zorunludur.

kalmışlığa mahkûm, İslâm'ı da bunun başlıca sebeplerinden addeden bu çevrelerin gözünde Kemalist reformlar asırlardan beri var olan bir kısır döngüyü kırarak nitelikte bir dönüşümün habercisiydi. Bunun tepeden inme ve bazen şiddet içeren şekillerde otoriter bir rejim ve diktatör konumundaki bir önder tarafından yapılıyor olması da pek rahatsız edici değildi. Zaten Oryantalist bakış açısından Şark toplumunun tabii uykusundan uyanmasının ancak zorlamalarla mümkün olduğu bir yana, unutmamak gerekir ki o dönemlerde Avrupa'nın birçok yerinde oluşan otoriter ve diktatoryal rejimler de hiç de azımsanmayacak derecede sempati toplayabiliyordu. Ayrıca amaçlanan değişimin haklılığı ve nihai faydası, ona ulaşmanın zorluğu gibi etkenler bu buyurucu ve toptancı yaklaşımı daha da meşur kılıyordu. Üstelik kullandığı örnek ve argümanlardan Roger'nin "içeriden" bilgilendirildiği de anlaşılıyordu. Arap harflerinin çeşitliliğinden doğan zorluklar, öğrenilmesine sarf edilen uzun süre, bu öğrenimin halka yönelik değil de daha çok belirli kesimlerle sınırlı olması gibi zıtlar belli ki dönüşümün taraftarları tarafından gazeteciye sunulmuş delillerdi. Bir dergi yayıncısının kendisine Osmanlı Türkçesini ancak on senede öğrenebilmiş olduğunu söylemesi bunun tipik bir örneğidir, hele ki ileride göreceğimiz üzere bu kişinin *Servet-i Fünun* başyazarı Ahmed İhsan Bey olduğunu anlayınca...

Bu son nokta aslında bu yazının oturduğu bağlamı ilginç kılan bir ayrıntıdır. Zira bu fotoğraf *L'illustration*'da yayımlandıktan iki hafta sonra, 25 Teşrinievvel (Ekim) 1928 günü, *Servet-i Fünun* kapağında aynı fotoğrafa yer vermişti (Resim 2).⁶ Bunu yaparken de gayet açık davranarak, fotoğrafı Fransız dergisinden aldığını yazmıştı: "Bu resim Fransızca 'İllüstrasyon'un ilk sayfasında intişar etmiştir." Altında yer alan yazı ise tam da Noëlle Roger'nin yazısında bahsettiği gibi Latin

harflerinin denenmesine bir vesile oluşturunuyordu. Metin hem Latin, hem Arap harfleriyle basılmıştı. Gerçi resmin nereden alındığına dair kısa not sadece Arap harfleriyle verilmişti. Notun sonundaysa derginin içinde yer alan bir makaleye gönderme bulunuyordu.

Söz konusu makale gayet ilginçti, zira *L'illustration*'da yer alan makale ve yazısıyla ilgiliydi. Hatta bu sayede Fransız dergisinde mevcut olmayan bir görüntüye ulaşmak mümkün olmaktadır: Noëlle Roger'nin fotoğrafı (Resim 3).⁶ Makaleyle *Servet-i Fünun* kendisine pay çıkararak Roger'nin yazısını daha genel bir bağlama oturtuyordu. Metinde hem Noëlle Roger'nin belli başlı tespitleri özetleniyor, hem de Ahmed İhsan'ın Pittard'ı çitüyle olan özel ilişkisi hatırlatılıyordu. *Servet-i Fünun*'un 4 Ekim 1928 tarihli sayısının ekinde bulunan "Köy Postası" başlığı altındaki yazıda bu ilişki ayrıntılı bir şekilde anlatılıyordu.⁷ Türkiye'nin yenik ve zayıf olduğu bir zamanda hep arkasında duran ve onu müdafaa eden Eugène Pittard-Noëlle Roger çiftini Ahmed İhsan mütarekeden beri tanıyordu. İsviçreli çifti o yaz Türkiye'ye gelmiş, iki buçuk ay boyunca Anadolu'da tetkiklerde bulunmuştu; sonunda dört günlüğüne İstanbul'a gelip ülkelerine dönmüşlerdi. İstanbul'da bulundukları kısa müddet içinde Pittard, Darülfünun ve Türk Ocakı'nda konferans vermiş, Ahmed İhsan da bir gece onları davet etmiş, hekim Âkil Muhtar Bey (Özden) (1878-1949) ile hep birlikte Boğaz'da mehtap gezisine çıkmışlardı.

İki dergi arasında böylece oluşan bağlantı gayet ilgi çekicidir. Fakat asıl beklenmedik olan, herhalde Türkiye'de çekilmiş olan ve rejimin başlıca görsel propaganda araçları arasına girecek olan bu fotoğrafın Türk basınından önce Fransız dergisinde çıkmış olmasıdır.

Ancak mesele o kadar basit değil. Zira her ne kadar *Servet-i Fünun* gibi köklü bir derginin

açıkça *L'illustration*'u kaynak göstermesi bu fotoğrafın daha önce Türkiye'de yayımlanmamış olduğunu düşündürüyorsa da, aslında tespit edebildiğim bir öncül var: 29 Eylül 1928 tarihli *Reasimli Gazete* (Resim 4).⁸ Kendini "her şeyden bahseder, müstakillül-efkâr ve terakkiperver, resimli Türk gazetesi" olarak tanımlayan haftalık derginin bu sayısının kapağında aynı fotoğraf, şu başlıkla yer almaktaydı: "Büyük Reisimiz Sivas'ta, tahta başında halka yeni yazıyı öğretiyor." Resmin altında yer alan uzunca izahat daha da ilginçti:

Halk ile temas eden, halkın içinde karışıp onun temayülâtını anlayan bir reise malik olmak

Resim 2
Servet-i Fünun'da Mustafa Kemal'in karatahta önünde fotoğrafı. "Reis-i Cumhuriyumuz Gazi Hazretleri İstanbul'dan Ankara'ya avdet seyahatlerinde, 'Sivas'da Latin harflerinin talim ve taminini teşvik için bizzat bu harflerle verilen bir derste hazır bulunurken. [Bu resim Fransızca 'İllüstrasyon'un ilk sayfasında intişar etmiştir. 386 sayfadaki makaleye müracaat.]"

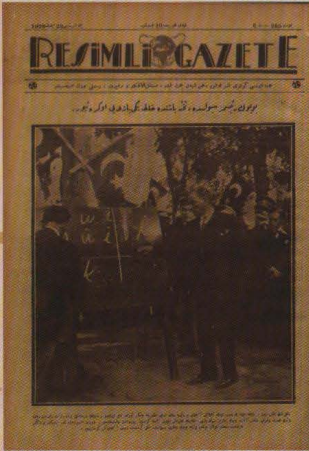
Servet-i Fünun 6/206-1860 (25 Teşrinievvel [Ekim] 1928).

Resim 3
Servet-i Fünun'da Noëlle Roger'nin fotoğrafı. "Madame Pittard (Noëlle (aynen) Roger). 'İllüstrasyon'da Latin harfleri inkılabımız hakkında mühim bir makaleli intişar eden Madam Pittar."

Servet-i Fünun 6/206-1860 (25 Teşrinievvel [Ekim] 1928), s. 316

Madame pittard (Noëlle Roger)
• ده لائین مرغری اتلا جو ستمه ۲۰۰۶ م
• ملالی انتشار ایدهن مامام پتار •

Resim 4
"Büyük Reisimiz
Sivas'ta, tahta
başında halka
yeni yazıyı
öğretiyor."

Resimli Gazete, 6/265
(29 Eylül 1928).

MUSTAFA KEMAL, PRÉSIDENT DE LA RÉPUBLIQUE TURQUE, A BIVALE
DONNANT UNE LEÇON D'ÉPIQUE

114. GÜN SİYASATININ YENİ TÜRÜ İNCELENİMLERİ
MART 1937

Resim 5
Noëlle Roger'nin
1930 tarihli
seyahatname-
sinde yer alan
karatahta
fotoğrafı:
"Türkiye
Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı
Mustafa Kemal,
Sivas'ta bir yazı
dersi verirken."

Noëlle Roger, *En Able Mineure. La Turquie du Ghazi* (Paris: Fasquelle, 1930), s. 225.

Resim 6
"Karatahta"
fotoğrafının
ders
kitaplarındaki
ilk örneği:
"Gazi Sivasta
halka Yeni Türk
harflerini bizzat
öğretirken."

Tarih IV. Türkiye
Cumhuriyeti
(İstanbul: Devlet
Matbaası, 1934),
resim ekleri, s. 104.
resim 118.

mazhariyetine yalnız Türkler nail
olmuştur. Dünyanın herhangi
bir demokrat rejisinden ziyade
bütün kudret ve kuvvetini
halktan alan Büyük Gazî'miz
son yazı inkılabının tabiatı
için gece gündüz yorulmadan
çalışmaktadır. Suret-i
mahsusada elde ettiğimiz ve
yalnız gazetemize münhasır olan
bu nadir vesika büyük dâhiyi
Sivas'ta halk arasında ders
anlatırken gösteriyor.

Yazının rejim şaşkıncılığını bir tarafa bırakırsak, bizi asıl ilgilendiren, fotoğrafın temini konusundaki iddia'dır. Bu "nadir" belgeyi "özel bir şekilde" elde ettiğini söyleyen dergi, bunun yalnız kendilerine has bir imtiyaz olduğunu iddia ediyordu. Fakat ne bir fotoğrafçı adı, ne de derginin sayfalarında olay veya fotoğrafa ilgili tek bir satır... Bu durumda bu iddiaları ciddiye almanın ne kadar doğru olacağı şüphelidir. *L'illustration*'un fotoğrafçı adı vererek resmi basmış olması *Resimli Gazete*'nin iddiasını çürütür gibi durmaktadır. Bir de *Servet-i Fünun*'u neredeyse bir ay sonra aynı fotoğrafı başlığında *Resimli Gazete*'den bahsetmeyip sadece *L'illustration*'u zikretmesini nasıl yorumlamak gerekir? Farkında mı değillerdi, yoksa rakiplerinin öncülüğünü tanımak mı istemiyorlardı? *L'illustration* ile yazırının lehine bir ayrıntı daha

ekleyelim. Noëlle Roger, 1930'da yayımlandığı seyahatnamesinde aynı fotoğrafı bir kez daha benzer bir resim altıyla kullanmıştır: "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Sivas'ta bir yazı dersi verirken" (Resim 5).⁹ Bu ayrıntı, elinde resmin negatifi için yavaş yavaş başkısının bulunduğuna işaret etmektedir.

Bütün bu mesele, fotoğrafın kendi öyküsünü tespit etmenin ilginç olabileceğini akla getirmektedir. Dergimizin Mayıs 2016 tarihli 269. sayısında "Mustafa Kemal Paşa" başlığı altında, bunun kadar meşhur olmasa da Gazi'nin iyi bilinen bir fotoğrafıyla ilgili somut ve güvenilir bilgi toplamanın ne kadar güç olduğunu görmüştük. "Karatahta" fotoğrafı söz konusu olduğunda durumun hiç de farklı olmadığını, hatta daha da karmaşık olduğunu söylemek mümkündür. Hatırlanacağı üzere *L'Illustration*'ın kapakında yer alan bilgiye göre fotoğrafın tarihi belli değildi, ama Sivas'ta Ali adında bir fotoğrafçı tarafından çekildiği açıkça belirtiliyordu. İkili hafta sonra *Serret-i Fünun* dergisinin kapakında fotoğrafçının adı yer almıyordu ama yer olarak Sivas teyit ediliyordu. Keza 29 Eylül tarihli *Resmîli Gazete*'de de benzer bilgiler yer almaktaydı.

Oysa bugün özellikle internet ortamında biraz arama yapıldığında

bu fotoğrafın Sivas'ta değil Kayseri'de, hatta tam olarak da Mustafa Kemal'in o Kenti ziyaret tarihi olan 20 Eylül 1928 günü çekildiği de sıklıkla belirtildiği görülür.¹⁰ Bu muhtlaklık yeterli değilmiş gibi, bu olayın geçtiği yer olarak Sinop şehrinin de adı geçmekte, hatta Sinop Belediyesi'nin yayımladığı *Atatürk ve Harf Devrimi* 15 Eylül 1928 adlı kitabın kapağında aynı fotoğraf yer almaktadır.¹¹ Bunlara bir de Lord Kinross gibi fotoğrafın Sarayburnu'nda çekilmiş olduğunu düşünenleri eklemek gerekirse da, bu dayanaksız bilgiyi bir kenara bırakmak daha doğru olacaktır.¹²

En azından ilk aşamada Sinop'u elemek mümkün gözükmemektedir. Bundan yıllar önce, 1972'de Servet Yerli adındaki Sinoplu bir müze asistanı aynı şekilde tereddüde düşmüş ve kendi karar veremeyince Türk Tarih Kurumu'na yazmıştı. Aldığı cevap mektubunda, TTK'nin o zamanki başkanı Afet Inan iki noktaya açıklık getiriyordu: 1) Sinop'ta Mustafa Kemal'e refakat etmiş olan Şair Ülkütaşır bu fotoğrafın Sinop'ta çekilmediğini beyan etmişti; 2) TTK'nin yayımladığı 1931 tarihli *Türkiye Cumhuriyeti Tarihî ders kitabında* bu fotoğrafın altında "Gazi Sivas'ta [halk] yeni Türk harflerini bizzat öğretirken" ibaresi yer almaktaydı (Resim 6).¹¹ Bu durumda geriye Sivas ile Kayseri

kaliyordu. Kayseri çok daha sık zikredilmekten dolayı daha kuvvetli bir aday gibi gözüküyordu; ancak Sivas'ı fotoğrafı ilk defa basan iki yayın, üç sene sonrasının resmi ders kitabı ve Afet İnan'ın kanaati destekliyordu.

Maalesef dergilerin ve yazarların hiçbirini bu konuda kesin bilgi vermiyordu. Noël Roger, Gazi'nin "önce İstanbul'da, ardından da eylülde Samsun, Sivas ve Ankara'ya bir seyahatinde" yeni harfleri anlattığından bahsediyor, fotoğrafla veya belirli tarihlerle bağlantı kurmuyordu. Ona mukabil *Servet-i Fünun*'da fotoğrafın altındaki kısa yazıda "Reis-i Cumhuriyet Gazi hazretleri İstanbul'dan Ankara'ya avdet seyahatlerinde, 'Sivas'da Latin harflerinin talim ve tamimini teşvik için bizzat bu harflerle verilen bir derste hazır bulunurken" ibaresi bulunuyor, fakat herhangi bir tarih yer almıyordu. *Resimli Gazete* de aynı muğlaklıkla sadece olayın Sivas'ta geçtiğini söylemekle yetiniyordu. Mustafa Kemal'in harf inkılabıyla bağlantılı 1-20 Eylül tarihleri arasında gerçekleşmiş olan Anadolu gezisinin başlıca durakları ve kronolojisi ise şöyledir: Çanakkale (1 Eylül), Gelibolu (2), Sinop (15), Samsun (16), Tokat (17), Amasya (18), Sivas (19) ve Kayseri (20).¹⁴

Sivas ile Kayseri'nin bir gün arayıla ziyaret edilmiş olması, olası karışıklıkları izah edebilir. İşin ilginç, Pittard'ların da tam aksi istikamette hareket ettiğini

Ahmed İhsan'dan öğreniyoruz İzmir'den Ankara'ya vardıkları sonra sırasıyla Kayseri, Sivas, Malatya'ya, oradan da Diyarbakir'e gitmişlerdi. Ne yazık ki bu kentlere uğradıkları tarihleri tespit etmek imkânsız gözüküyor. Noël Roger 1930'da yayımladığı seyahatnamesinde gene harf inkılabından, az çok *L'Illustration*'daki makalesini tekrarlayarak bahsediyorsa da gene fotoğrafla bağlantı kurulabilecek herhangi bir ifade

veya tarih vermemekteydi.¹⁵ Genel olarak bu bilginin büyük ölçüde resmi bir hal aldığını herhalde söylemek mümkündür, zira çok daha ileri tarihlerde de Milli Eğitim Bakanlığı'nın onayladığı ders kitaplarında Sivas zikredilmektedir.¹⁶

Resim 7
Mustafa Kemal ve maiyetinin Cumhuriyet Halk Fırkası'nın önünde ve karatahtanın yanında fotoğrafı.

<https://erciyess.files.wordpress.com/2010/12/tara0010.jpg>

Resim 8
Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım 1924'te Kayseri Cumhuriyet Halk Fırkası binasının önünde.

<https://erciyess.files.wordpress.com/2010/12/tara0009.jpg>

Resim 9
"Sivas Fırkası Dairesi". 1920'ler.

<http://www.sivas.li/2008/04/sivas-halk-firkasi-binas.html>

Resim 10
"Sivas Halk Fırkası binası ve civarı". 1930'lar.

<http://www.sivas.li/2016/07/sivas-halk-firkasi-binas.html>

Resim 11
"Kayseri 77,
20-9-1928. Yini
harf inkılabı
münasebetile
Gazi ve İsmet
Paşalar
Kayseride"
(aynen).

https://erciyess.files.wordpress.com/2010/12/ata_kays.jpg

Resim 12
Harf inkılabının
onuncu
yıldönümü için
çıkartılan altı
pulluk serinin
2 ½, 3, 6 ve 7
½ kuruşluk
pulları.

<http://pittcocuk.gov.tr/index.php?ptt=pulsiz-04a>

Resim 13
Türk
Nüfusmatik
Derneği
tarafından
çıkartılmış Harf
Devriminin
50. Yıldönümü
madalyası, 1978.

<http://www.nusmatik.com/mesaj/Bo/nusmatik-muayenesi/tagid-9>

Bu ısrar karşısında Sivas'ı gerçekten de bu ders sahnesinin gerçekleştiği mekân olarak kabul etmek makul gözüküyorsa da, aynı olayla ilgili olduğu anlaşılan iki görüntü daha meseleyi karıştırmaktadır. Bu görüntülerin ilki, karatahtanın karşısından değil de, sol yanında çekilmiş olan bir fotoğrafır (Resim 7). Ağaca dayalı karatahtadan ve üzerinde çakılı bayraklardan aynı mekânda çekilmiş olduğu anlaşılan bu görüntüde Mustafa Kemal'in üstünde henüz palto olması, heyetin daha yeni gelmiş olduğu düşünmektedir. Asıl önemli olan, arka planda tabelasında "Cumhuriyet Halk Fırkası" ibaresi seçilebilen binanın partinin Kayseri'deki binasının bilinen 1924 tarihli bir görüntüsüne uyduğudur (Resim 8).¹⁷ Tam aksine, Sivas'taki

gözüküyor. Karatahtanın sol yanındaki küçük masada duran tebeşir kutusuyla silgi, dersin henüz başlamadığını gösteriyor. Fakat bundan daha belirleyici bir fotoğrafın daha mevcudiyetine işaret edelim. O da ders esnasında çekilmiş, ama Mustafa Kemal değil de muhtemelen "asıl" fotoğrafta kenarda duran kişinin karatahtaya "Seyahatim" kelimesini yazmış olduğu bir görüntüden ibarettir (Resim 9).

Bu fotoğrafın "asıl" fotoğraftan önce mi, sonra mı çekildiğini tahmin etmek zordur. Bir taraftan Gazi'nin elinde tüten sigaradan önce olduğunu, diğer taraftan ise tahtadaki silme izlerinden sonra olduğunu düşünmek mümkündür. Fakat asıl önemli olan, fotoğrafın sol alt köşesinde yer alan yazıdır (aynen): "KAYSERİ 77 20-9-1928 YINI HARF İNKILABI MÜNASEBETİLE GAZİ VE İSMET PAŞALAR KAYSERİDE". "Kayseri 77'nin ne manaya geldiğini kestiremediysek de, yazının tarzından ve imlasından, gününde olmasa da en geç 1930'ların başında yazılmış olduğunu varsaymak mümkündür. Buradaki Kayseri sözünü bir önceki fotoğrafın Kayseri Cumhuriyet Halk Fırkası binası görüntüsüyle birleştirince galiba artık pek şüpheye mahal kalmıyor: Meşhur karatahta fotoğrafı 20 Eylül 1928 günü Kayseri'de, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bahçesinde veya önündeki bir alanda çekilmiş olmalıdır.

Bu tahminimize daha da kesinlik kazandıracak bilgiyi Gazi'nin Anadolu gezisini takip eden ve okurlarına aktaran günlük basında bulmak mümkündür. Dönemin en önemli gazetelerinden *Hâkimiyet-i Milliye*'nin devletin resmi haber ajansı Anadolu Ajansı'ndan naklettiği haberler, önemli bilgiler vermektedir. Gazetenin 21 Eylül tarihli nüshasında Sivas'ta olanlar kısaca aktarılmıştır:

"Sivas, 20 (A. A.) — Reis-i Cumhur Hazretleri bu sabah saat sekizde Sivas Hükümet Konakı önündeki

meydanda kendisini kemal-i hürmetle ihata eden binlerce halk arasında memurlar ve ahâlinin birçoklarını imtihan buyurmuşlardır. Gazi Hazretleri refakatlerinde Başvekil İsmet Paşa Hazretleri ve Sihihiye Vekili Refik, Fırka Kâtib-i Umumi Şafvet Beyler ve maiyetleri erkânı olduğu halde saat dokuzda Kayseri'ye hareket buyurmuşlardır. Halk, kıtaat, mektepler tarafından hararetle teşyi edilmişlerdir."¹⁸

Bu kısa paragraftan Mustafa Kemal'in Sivas'ta sadece bir saat kaldığını anlamaktayız. Bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değilse de, fotoğrafta görülen tertibatın bir saatlik bir ziyaret için biraz fazla olduğu itibarı kuvvetlidir. Aynı sütunda yer alan bilgilere bakıldığında heyet oradan Şarkışla'ya gitmiş, "bir müddet tevakkul" ederek halkı imtihan etmiş, Kayseri'ye doğru yoluna devam etmiştir. Gazetenin aynı nüsha ve sütununda Kayseri durağı daha tafsilatlı bir şekilde ele alınmıştır:

"Kayseri, 20 (A.A.) — Reis-i Cumhur Hazretleri refakatlerinde Başvekil Paşa Hazretleri ve diğer zevat ile saat 14 buçukta Kayseri'ye muvasalat buyurmuşlar ve vilayet hududunda Kayseri Valisi Fuad Bey riyasetinde bir heyet ile Fikri müfettişi Kastamonu vekili Ali Nazmi Bey tarafından isticbal olunmuşlardır. Gazi Hazretleri Şarkışla'dan sonra Kös (?) nahiyesinden geçerken burada halkı yeni harflerden imtihan etmişler ve köylülerin gösterdikleri kabiliyet ve muvaffakiyetten bilhassa mütehasşis olmuşlardır. Kayseri'ye muvasalatlarını müteakip Cumhuriyet Halk Fırkası önünde kadın, erkekbinlerce halk tarafından etrafları çevrili olduğu halde tahta başında Kayserilileri imtihan etmişlerdir. İmtihan olanlardan çoğu yeni harfleri öğrenmeye başlayalı beş on gün olmuştu. Buna rağmen verdikleri cevaplarda muvaffak olmuşlardır. Gazi Hazretleri memnuniyet ve teşekkürlerini ifade buyurmuşlar ve bir aya kadar herkesin tereddütsüz

Resim 14
Kadıköy'de
Başöğretmen
Atatürk anıtı.

<http://www.yeniadana.net/mobilHaberDelay.aspx?id=1111>

okuyup yazacaklarına itimadı olduğunu ilave etmişlerdir. Reis-i Cumhur Hazretleri birisine şu cümleyi yazdırdı: "Seyahatim esnasında her yerde bilhassa köylerde gördüğüm hayrete şayan misaller hepimiz için ümittir."¹⁹

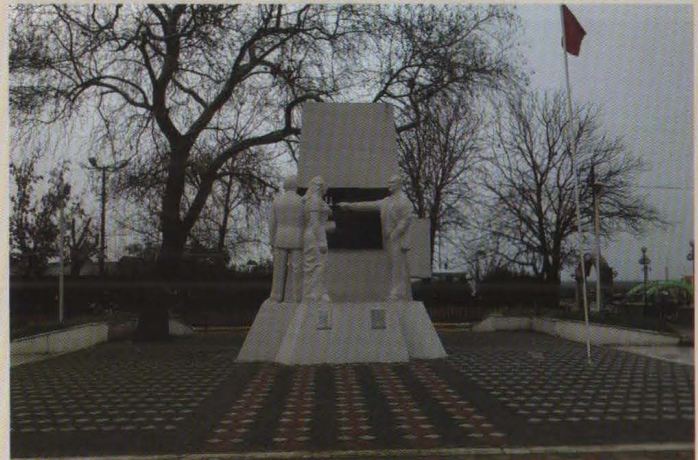
Bu anlatımda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın önünden bahsedilmesi yeteri kadar ikna edici bir ayrıntı sayılabilir. Fakat asıl manidar-- ve o nispette de şaşırtıcı-- olan, Gazi'nin bir Kayseriliye yazdırdığı cümlemin ilk kelimesinin tam da bu fotoğrafta karatahtada yer alan kelimeyle aynı olmasıdır: "Seyahatim." Gazi'nin her gittiği yerde aynı sözü yazdırmasının, hatta bunun önceden bildirilip herhangi bir başarısızlığa karşı bir tedbir alındığının mümkün hatta muhtemel olduğunu düşünsek bile, diğer ayrıntılarla birleştirildiğinde

bunun bir tesadüf olamayacağı kesin gibidir. Her üç fotoğraf Kayseri'de, Cumhuriyet Halk Fırkası binasının önünde çekilmişti ve fotoğrafların ikisinde sırtı dönük duran erkek, "Seyahatim..." cümlesi yazdırılarak imtihan edilmiş olan kişiydi. Yazının düzgünlüğüne bakılırsa, "beş on gün" çalışmış birinden çok, bu konuda hazırlıklı, muhtemelen Mustafa Kemal'i tatmin veya doğrudan doğruya propaganda amacıyla seçilmiş biri olduğu akla gelmektedir.

Meselenin önemli olup olmadığı tabii ki tartışmaya açıktır. Görüntünün 19 Eylül günü Sivas'ta veya ertesi gün Kayseri'de çekilmiş olmasının tarihini akışını pek değiştirmeyeceği aşikârdır. Fakat şu da bir gerçek ki, Kemalist ideolojinin ve tarih anlatımının bu denli merkezinde yer alan, gerçekten de ikonik

Resim 15
Tekirdağ'da
harf devrimi
ve Mustafa
Kemal Paşa'nın
ziyareti anıtı.

<http://www.peneramio.com/photo/88805886>

Resim 16
Tekirdağ'da
harf devriminin
ve Mustafa
Kemal Paşa'nın
ziyaretinin
88. yıldönümü
törenleri, 2016.

<https://twitter.com/gokselceliker>

Resim 17
Tekirdağ'da
harf devriminin
ve Mustafa
Kemal Paşa'nın
ziyaretinin
87. yıldönümü
törenleri, 2015.

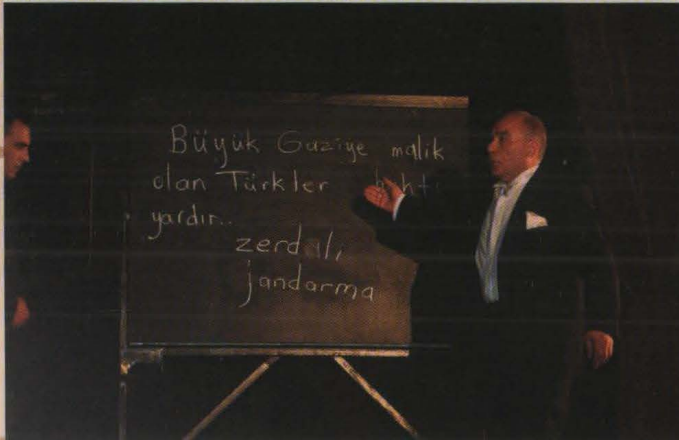
<http://www.tekirdag.bel.tr/haber/565>

denebilecek derecede yaygın bir imajın nerede ve ne zaman çekildiği konusunun bu kadar muğlak kalmış olması son derecede garip bir durumdur. Her iki ihtimalden de ilginç çıkarsamalar yapmak mümkündür. Göstermeye çalıştığımız gibi Kayseri doğru, Sivas yanlışsa, *L'illustration* ve Noël Roger'in hatasını nasıl izah etmeliyiz? İksinin de yabancı olduğunu, Roger'in ram da Anadolu'yu arşınlarken tanık olduğu bir olayın Sivas'ta mı, Kayseri'de mi gerçekleştiğini karıştırmış olduğunu varsayacak bile, *Servet-i Fünun* nasıl aynı hataya düşmüş olabilirdi? Ahmed İhsan'ın da İstanbul'da olduğunu, dolayısıyla *L'illustration*'daki bilgiyi doğrulamaya ihtiyacı

duymadan tekrarladığını kabul etsek, hatanın kökünü her kıskından önce bu fotoğrafı yayımlayan *Resimli Gazete*'de mi aramak doğru olur? Bütün bunlara ilaveten, o zamanki adıyla Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti'nin bütün ülkede kullanılmak üzere hazırladığı bir tarih kitabında bu yanlışın tekrarlanmasını nasıl izah etmek gerekir? Onların da bu olayı belgelemek için *Resimli Gazete*, *L'illustration* ve *Servet-i Fünun* dergilerinden başka ellerinde herhangi bir kaynak bulunmuyor muydu?

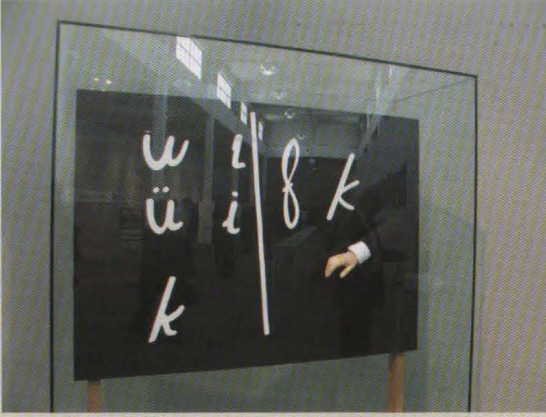
Bu muammanın çözümünü Cumhuriyet tarihçilerine ve tarih meraklılarına bırakıp daha fazla

yakınlık duyduğumuz bir konuya geçelim. Bu fotoğrafın zamanla Kemalist ve post-Kemalist bir ikona dönüşmesi. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu fotoğraf, geleceğin Atatürk'ünü merkeze alarak simgeye dönüştürülüş meşhur birkaç fotoğraf arasında yerini almıştır. Bu süreci ayrıntılı bir şekilde inceleyip mesela ilk kullanımlarını tespit etmeye, ardından da bu ikonun bir tür şeceresini çıkarmaya hiç girişmeden, çok daha genel bazı tespitlerle yetineceğiz. "İkonlaşma" sürecinin iyi bir örneği olarak 1938 yılında, yani harf devriminin onuncu yılında çıkarılmış olan ve bu fotoğrafı altı değişik renk ve degerde tekrarlayan pul serisini gösterebiliriz (Resim 12).²⁸ Aynı mantıkla bu fotoğrafın on yıllar boyunca resmi veya gayri resmi birçok simgesel araçta kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bunların arasında bir hatıra madalyasıyla (Resim 13) kentsel anıtları saymak mümkündür. İlginçtir ki anıtlar söz konusu olduğunda fotoğrafın aslından önemli ayrılmalar gündeme gelebilmektedir. Kadıköy Meydanı'nda yer alan anıtın kompozisyonunda, imtihan edilen Kayserilinin yerini iki öğrenci almıştır (Resim 14). Tekirdağ'daki benzer anıtta ise aynı konumda Kayserilinin yanında yetişkin bir kadın yer almakta, karatahtadaki harfler de bir sesi harfler silsilesine dönüşmektedir (Resim 15). Bunun, Mustafa Kemal'in 23 Ağustos 1928 günü Tekirdağ'ı ziyaretine ait, a-o-u-ı-e-ö-ü harflerinin yer aldığı karatahta önünde kasketli bir köylünün durduğu farklı bir fotoğrafın bulunmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır (Resim 16). Fakat ilginçtir ki bu anıt, fotoğraftaki harf değişikliğini yansıtmakla beraber, genel kompozisyon olarak sağ eliyle işaret eden Mustafa Kemal ile sırtını dönmüş Kayseriliyi kullanmaktadır. Tekirdağ kenti bu konuda daha da ileri giderek Mustafa Kemal'in ziyaretinin yıldönümü münasebetiyle karatahta önünde bir aktör kullanarak işi harf devriminin

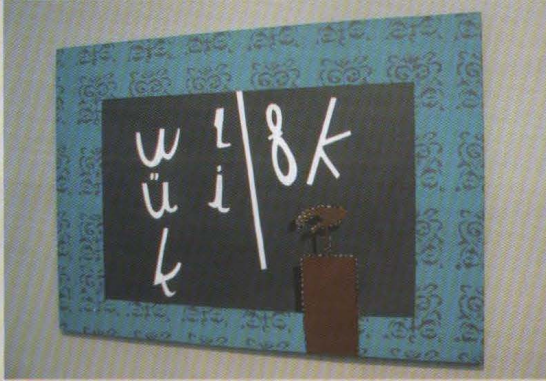
Resim 21
Aydan
Murtezaoğlu,
Karatahta
Serisi, Untitled,
12. İstanbul
Biennial.

[https://
ebruunkalemi.
wordpress.com/tag/
bienal-2/](https://ebruunkalemi.wordpress.com/tag/bienal-2/)

Resim 22
Aydan
Murtezaoğlu,
Karatahta
Serisi, Untitled,
12. İstanbul
Biennial.

[https://
ebruunkalemi.
wordpress.com/tag/
bienal-2/](https://ebruunkalemi.wordpress.com/tag/bienal-2/)

kelimesinin okunduğu bir şişe tutmaktadır. Genel tarzıyla çelişen bir şekilde, genç kadın "entelektüel" tarzda gözlük takmakta, elinde de bir öğretmen değneği tutmaktadır. Rakı şişesini bir gönderme olarak görmek mümkünse de, şüphesiz

bu imajı "okunur" kılan, kadının önündeki duvarda asılı olanlardır. Bir karatahta, karatahtada birbiriyle kesişen iki beyaz çizginin içinde kalan u, i ve k harflerini ve tahtanın üstünde çapraz olarak çakılmış iki Türk bayrağını hangi Türk görse,

neye bir göndermenin söz konusu olduğunu tereddüt etmeyecektir (Resim 26). Pekiyi "karatahta" fotoğrafın bu denli beklenmedik Japonvari erotik yorumunun esbab-ı mucibesi ne olabilir? Bir kez daha web'de yapılan bir araştırmadan ortaya çıkan cevap, ilginç bir Japon yayınıyla ilgilidir. *Nyotai ka!! Sekai no Dokushaisha Retsuden*, yani "Kadın kılığında! Dünya diktatörleri biyografileri" başlığıyla 2012'de yayımlanmış olan bir *mook* (mağazine/book, yani dergi-kitap) olan bu yayın,⁴⁶ dünyada yaşamış 70 diktatörün kısa biyografileriyle her biri için aynı mantıkla yaratılmış bir genç kadın figürünü içermektedir. Hitler'den Muammer Kaddafi'ye, Mussolini'den Josip Broz Tito'ya uzanan bu otoriter liderlerin arasında Mustafa Kemal Paşa da yerini almaktadır (Resim 27). Bu yayının ve arkasındaki fikir ile üslubun yerinde ve zevkli olup olmadığı meselesine hiç girmeden burada altını çizmek istediğimiz iki nokta bulunuyor. Birincisi, 1928'de gayet muğlak bir şekilde ortaya çıkmış bir haber ve propaganda imajının zamanla ne kadar uç noktalara gelecek şekilde dönüştürebildiğidir. Diğeri ise, bu kadar inanılmaz değişiklik ve saptırmalara tabi tutulduğu zaman bile imajın esas hedef kitlesi –birkaç nesil Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları– tarafından ne kadar rahatlıkla tanındığının, ikonik (ve subliminal?) gücünün mükemmel bir göstergesi olduğudur.

BÜTÜN BİR HALK OKULDA (L'ILLUSTRATION'DAN)

1928 yazı Türkiye için temel bir tarih, tarihinde yeni bir dönemeç, eşi görülmemiş bir gelişme döneminin başlangıcı olacaktır: Türkiye Latin alfabesini kabul etti.

Mustafa Kemal'in girişmiş olduğu bütün islahatın arasında belki de en şaşırtıcısı bu olsa gerek.

Bir günde bir milletin alışkanlıklarını değiştirivermek, ifade aracını dö-

nüştürmek, asırlardır alışmış olduğu yazının yerine yabancı bir yazıyı yerleştirmek gibi bir projenin gerçekleşmesi imkânsız gibi gelmiyor mu? Fakat ülkesinin "Gazi" (yani muzaffer) gibi güzel bir adı yakıştırmış olan bu öndere hiçbir şeyin imkânsız olduğu anlaşıyor.

İnsan en azından bu tür bir değişimi gerçekleştirmek için ayların, hatta yılların lazım geleceğini, aydınların tedrici bir şekilde alfabelerini terke alıştırmamın, onları yavaş yavaş yeni harflerle aşinalık kazanmalarını

sağlamanın gerekeceğini düşündü. Geçiş anında, yani kendilerini birdiğinden alinan, diğeri teklif edilen iki alfabenin arasında bulduklarında belki tereddüt edip geri adım atmalarından korkulabilirdi. Arap yazısını ıslah etmeyi deneyen ve harflerini birleşik olmak yerine ayrı ayrı çizildiği bir yazıyı ihdas eden Enver Paşa'nın başarısızlığı henüz unutulmamıştı. Her halükârda, yabancı zıyaretçilerin Türkiye'de çeşitli safhalarına şahit oldukları ve artık olmuş bitmiş olan bu duyulmamış islahatın gerçekleştiği geçtiğimiz Ağustos ve

Eylül aylarında olup bitenleri önceden tahmin etmek pek zordu. Halkımı Latin alfabesinin kabulünün nimetlerine inandırma için Gazi'ye birkaç hafta yetti.

Gerçekten de Türk diline yeni alfabenin uygulanışını incelemek için kurulan komisyonun ilk toplantısı 26 Haziran günü gerçekleşti. Burada ayrıntısına girmeye vaktimizin yetmeyeceği bir sürü zorluğun halledilmesi gerekiyordu. Bu tarihten itibaren Türk gazeteleri kamuyu bu mesele hakkında sürekli olarak bilgilendirdi. Daha Ağustosun başında Gazi'nin arkadaşlarına dağıtıp kendi eliyle işaretlediği ve Latince harflerin daktiloyla yazıldığı varaklar elden ele dolaşıyordu.

Alfabe daha yeni tespit edilmişti ki günlük gazeteler her gün Latin harfleriyle birer sütun yayımlamaya başladılar. Bakanlar, yüksek memurlar derslere katılıyordu. Eylülde gelindiğinde bütün ülkenin okumayı öğrenmeye başladığını söylemek mümkündü. Aile evinin bulunduğu Malatya'da verdiği bir nutukta İsmet Paşa neşe içinde "Memleket büyük bir dershane oldu!" diyordu.

Ankara'da her bakanlığın personeli ders almaya mecbur tutuluyordu.

Askerler, jandarmalar kışlalarında özenle yazı talimi yapıyordu. Yeni alfabe o kadar basitti ki bazı ümmiler on beş gün içinde okumayı öğreniyorlardı. Bursa'daki "Türk Ocağı"nın bir odasında gri saçlı hanımlarla on iki yaşındaki kız çocuklarının sıralarda yan yana oturmuş, sabırla imla çalıştıkları gözümün önüne geliyor... Milletvekillerinin her biri kendi seçim bölgesinde halka ders veriyordu. Gazi hepsine örnek olarak heyecanlarını kamçılıyor, tutkulu inancını aktarıyordu: "Bunu bir vatanperverlik ve milliyetçilik vazifesi gibi başarın." Hızla öğrenmek... Bütün vatandaşlara yeni harfleri öğretmek...

Önce İstanbul'da, ardından da Eylülde Samsun, Sivas ve Ankara'ya bir seyahatinde sürekli kalabalıklara vaaz verir gibi seslenerek yeni alfabe-yi vahiy gibi tanıtıyordu. Meydanlara karatahtalar yerleştirilip bizzat kendisi ders veriyordu. Öğrencilere sesleniyor, onlara sorular soruyor, doğru cevap verdiklerinde kendilerini kutluyordu.

21 Eylül günü Ankara'ya vardığında mağazaların vitrinlerindeki bütün Arap harfli ilanlar kalkmıştı. Latin harfleriyle hoş geldin mesajları zafer taklarının üzerinde yer alıyordu; geceleyin ışıklı harfler kalenin tepe-

şine kadar ışılıyordu. O ise, eserini gerçekleştirmekten asla yılmayarak, Meclis binasına gidip, üç saat boyunca yeni kararlaştırılmış bir düzenlemenin ispatını verip durdu: Fazlaca sayıydı ki tirelerin ortadan kaldırılması.

Alfabeyi sadeleştirmek, herkesçe anlaşılır kılmak, işte gaye buydu. Anadolu halkı da bunu hemen kavramış görünüyor. Zira Gazi'nin tutkulu çağrısına cevap veren sadece kültürlü seçkinler değildi. Aralarında ümmi küçük esnaf, hatta köylüler bile vardı. Yüksek platolarda kaybolmuş köylerde yeni harflerden bahsedildiği duyuluyordu; kahve masalarının mermerine acemice çizilmiş harfler çizölmeye çalışılırken etrafı dikkatli simalar sarıyordu. %90'ı okuma bil-meyeri bir halkı yeni bir yazı siste-mine bu kadar harearetle sarılması ne kadar şaşırtıcı bir manzara!

Resim 23
MediaCat
dergisinin
kapağı, Nisan
2009.

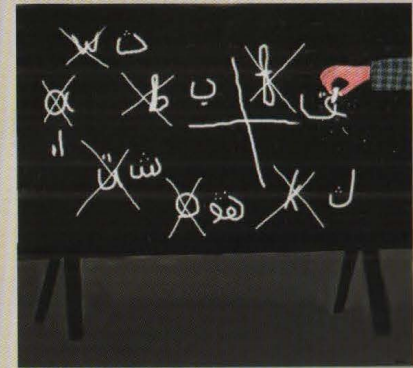
<http://www.yenidunyagazetesi.com.tr/eg-abd-yulakaligi-b-ismim-donunuyor/>

Resim 24
Tayyip Erdoğan
ve harf devrimi.

<http://derinlempkk.blogspot.ch/2014/12/cumhurbaşkan-recep-tayyip-erdogan-5-din.html>

Resim 25
Taner Özek,
karatahta,
9 Aralık 2014.

<http://cartoonelors.blogspot.ch/2014/12/ismarica-ceyli-cacula-da.html>

Resim 26
"Mustafa Kemal
Atatürk", Nyotai
kall Sekai no
Dokusaisha
Retsuden.

<http://2d-domain.blogspot.ch/2013/02/cute-manga-dictators.html>

Herhalde sadece bu ilme yılların tahsilini ayırabilenlere mahsus olan Arap yazısını öğrenme ümidinin kendisi için imkânsız olduğunu fark etmiş olacak. "On yıl, diyordu bana bir derginin müdürü," zira düzgün yazabilmek için Arapça ve Farsça da bilmek gerekiyor." "Yirmi beş yıl, diyordu bir diğeri. Bana o kadar zaman gerektil" Eğitim görmüş bazı kadınlar dillerini okuyor fakat yazamıyorlar. Çocuklar okumayı üç, dört yılda öğreniyorlar... ardından unutmak üzere.

Arap harflerinin ne kadar karmaşık olduğu konusunda bir fikir vermek için sadece bir matbaada (rakamlar dahil), Latin harflerinin 90 kutusuna karşılık 612 kutu işgal ettiklerini belirtelim. Aynı Arap harfi, kelime içindeki yerine göre beş, yedi, hatta sekiz değişik şekilde yazılabilir! Aynı kelimeyi dört ayrı manaya gelen dört

değişik şekilde okumak mümkündür. Okuru yönlendiren, cümlelerin anlamıdır.

Günümüz artık kâtiplerin zorluklarıyla, dil karışıklıklarıyla vakit kaybına müsaade etmiyor. Hayatta kalmak isteyen bir halkın, fikirlerini ifade edebilmek için kullanımını hızla kavrayabileceği dakik bir araca ihtiyacı vardır. Zengin, esnek, çeşitli bir dil olan Türkçe gelecekte, bugün medeniyetin karşı koyulmaz akıntısına giren on beş milyon insan tarafından okunup yazılabildiği zaman belki de Avrupa'yı şaşırtacak sürprizlere gebe. Kendilerini bu medeniyetten ayıran kalın duvarın yıkıldığını görüyorlar; artık çağdaş düşünce ve kaygılara katılacaklar. Artık Avrupa ailesinin içinde kendileriyle konuşmaktan vazgeçilen "ayrı düşmüş kardeş"²² konumundan da çıkacaklardır.

BÜTÜN MİLLET MEKTEPTE (SERVET-İ FÜNUN'DAN)

Paris'in ehemmiyetli haftalık resimli gazetelerinden "İllüstrasyon" ilk sayfasında Gazi'mizin bir tasvirini neşretmiş olduğu gibi, yukarıki serlevha ile, "Noel Roje" imzasıyla bir de şayan-ı dikkat bir makale yazmıştır.

Servet-i Fünun karilerince malumdur ki "Noel Roje" Fransa erbabı kalem ve irfanından nüfuz nazarıyla, tasvirlerinin ve üslubunun cazibesiyile temayüz etmiş olan Madam Pitar'ın matbuatta kullandığı namı-müstearıdır.

İstanbul'u ziyaretinde "Servet-i Fünun"umuzun sahip ve başmuhariri Ahmed İhsan Bey'le görüşmüştü.

11403 numarolu ve 1 Teşrin-i Evvel tarihli nüshamızda Madam Pitar ile zevcesi profesör²³ hakkında Ahmed İhsan Bey'in bir makalesi vardır.]

Bu sütunumuzda derc ettiğimiz resmi de bunun bir hatırasıdır. Bu defaki makalesinde mecmualarımızdan birinin müdüründen eski Türkçe harflerle İhsanımızın müddet-i tahsiline dair aldığı malumatı kaydediyor ki bu zikrettiği müdür de Ahmed İhsan Bey'dir.

Makalesine: "1928 senesi yazı Türkiye için tarihinin esaslı bir dönüm noktası, emsalsiz bir terakki devrinin mebedidir. Türkiye Latin alfabesini kabul etmiştir." cümleleriyle başlıyor. Bunu, büyük ve Halaskâr Gazi'mizin azim ve teşebbüsüyle vücuda gelen inkılabat ve islahatın en şayan-ı takdir ve hayret olanlarından addediyor.

Bir milletin itiyadını değiştirmek, tahriri ifade-i meram vasıtasını tebdil, asırlarca ünsiyet etmiş olduğu yazının yerine başka bir yazıyı ikame etmek gayrı mümkün bir tasavvur zannolunur; fakat milletin ve memleketinin kendisine Halaskâr Gazi unvanını verdiği Reis-i Hükümet için gayrı mümkün yoktur, diyor ve şu zeminde mütalaa yürütüyor: Ay-larca ve senelerce zaman lazım ki

Hanımlar Musiki Yurdu

1 EKİM 1916

İKDAM

Musiki-i Osmani Mektebi Müdürü İsmail Hakkı Bey'in riyasetinde muktedir muallimlerden müteşekkil bir heyet tarafından hanımlara her nevi saz ve nazariyat-ı musikiye talim edilmek ve muallime yetiştirmek maksadıyla teessüs eden Hanımlar Musiki Yurdu'na Teşrinievvel'e kadar her gün talebât kaydına devam olunacaktır. Ücret-i tedrisiye: Elli yahut yirmi beş kuruştur. Adres: Vefa'da Rehber-i Tahsil Mektebi

Şüheda Evladı İçin

3 EKİM 1916

TANIN

Vatani yaşatmak için kanlarını akıtan, ebnâ-yı vatani güldürmek için yavrularını ağlatan şüheda-yı muhteremenin zavallı eytâmını güldürmek Osmanlı nam-ı mübeccelini taşıyan her fert için nuhbe-i âmal olduğunu biliriz. İşte buna binaen hasılatı evlad-ı şühedanın ilbasına mahsus olmak ve Merkez Kumandanı Cevad Bey'in himayesinde bulunmak üzere Beyazıt Müdafaa-i Milliye Şubesi'nin murakabesi ile Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda Kırban Bayramı'nın üçüncü pazartesi günü hanımlara akşamı umuma mahsus olmak üzere Kafkasya'da Rus âmâl-i harisânesini musavver dört perdelik Çerkez Hacı Murat nam tarihi hâilenin Burhaneddin Bey Heyet-i Temsilîyesi tarafından vaz-ı sahne olunacağı ve râğbet-i fevkaladeye mazhar olmuş olan Mehterhane takımının icra-yı ahenk eylemesi musammem olduğu gibi perde aralarında Borazan Tevfik Bey'in monolog söylemesi suretiyle eğlenceli bir zaman ımrarı temin edilmiş bulunduğunu haber aldık. Keyfiyeti enzar-ı ammeye arz ve mevzuunun ulviyeti izahtan müstağni olduğunu beyan ile nazar-ı dikkati celb eylemeyi kâfi addederiz.

Türkçe ve Almanca

4 EKİM 1916

SABAH

Sofya—Doktor Karagözof "Kampana" gazetesinde neşreylediği bir makalede Bulgar gençlerinin ecnebi lisanlarından evvelemirde Almanca, saniyen Türkçe öğrenmelerini tavsiye ederek Türkçe lisanı hakkında diyor ki: Mezkûr lisanın tahsili tebaamızdan birçoğunun Türk olup lisan-ı mâderzâdının Türkçe olmasından dolayı elzem bulunmakla beraber memleketimiz iktisaden, ticareten Türkiye'ye merbut bulunduğundan buhran-ı âlem şümûlu müteakip tevellût edecek ahvalde suret-i meşruada müstefit olabileceğimiz için Türkçe lisanını tahsile mecburuz. Bundan maada edebiyat, tarih ve coğrafya gibi fûnün vadisinde müfit bir tarzda çalışmak arzusunda bulunduğumuz takdirde Türkçe lisanını öğrenmeliyiz. Bâ-husus Bulgar müverrihleri mazimize ait olup Türkçe lisanıyla yazılmış âsar-ı tarhiyyeyi tettebbu ile tetkikat ve taharriyatta bulunabilmek için behemehâl bu lisana aşına olmalıdır.

İlan

4 EKİM 1916

SABAH

Beşiktaş Akaretler Tiyatrosu'nda Mınakyan Efendi Dram Kumpanyası, bugün gündüz hanımlara akşamı beylere "Kızıl Köprü Cinayeti" müthiş dram 5 perde. Arnavutköy Akıntı Burnu Tiyatrosu'nda bugün gündüz hanımlara akşam efendiler 1332 büyük ziyafet-i edebiyesi. Hem tiyatro, hem balo dans ve raksları, Burhaneddin Bey ve Heyet-i Temsilîyesi tarafından dahi-i azam Abdülhak Hamid Bey'in "Eşber" ve dram kısmı tarafından "Kafkasya'da Moskof Vahşeti", ateşin eser 3 perde ve komedi kısmı tarafından bütün taklitleriyle "Ağamızın Baloya Merakı" kahkahalı komedi, Türkçe ve Arapça kantolar. Muzika ve sair birçok muhtelif eğlenceler.

Sabık Emir ve Fransızlar

8 EKİM 1916

TANIN

Osmanlı Ajansı dün şu telgrafları tebliğ ediyordu: Fransa Hükümeti Mekke emir-i sabıkı Hüseyin'in hareket-i vakiasından dolayı memnuniyetini beyan için merhum nezdine bir heyet göndermiştir. Heyet-i mezkûre Cidde'ye muvasalat etmiştir. Hüseyin Fransız heyetinin i'zâmından dolayı Poincaré'ye teşekkür telgrafı çekmiş ve bunda Fransız milletine karşı takdiriatta bulunmuştur. Reis-i cumhur Poincaré cevaben Fransız heyetine karşı yapılan samimi hüsn-i kabulden dolayı teşekkürle Fransız milletinin Şerif'in muvaffakiyeti temennisinde bulunduğunu bildirmiştir. Lugano- Temps gazetesi yazıyor: Başvekil Briand Mekke Emir-i sabıkı nezdine i'zâm ettiği heyet-i seferiye masarifine medar olmak üzere 3 milyon beş yüz bin franklık tahsisat itâsı zımında meclise bir lâyiha vermiştir. Bu telgrafları okuduğumuz zaman bir taraftan sabık Mekke Emiri'nin şenâati ve diğer taraftan Fransa Hükümeti'nin yüzüstlüğü karşısında derin bir hayrete duçar olduk. Filhakika şimdiye kadar hiçbir Avrupalının ayak basmadığı topraklarda Fransa Hükümeti tarafından gönderilmiş olan heyet-i mahsusayı istikbal etmek ve onların yüz binlerce Müslüman kanyla bulaşan ellerini bir dost eliyle sıkabilmek için sabık Emir Hüseyin'in ne derecede kararmış bir vicdana sahip olması lazım gelir. Aynı zamanda son posta ile aldığımız Temps gazetesinde sabık Emir-i Mekke'nin bu hareketinden dolayı kendisi hakkında uzun uzun takdiriât-ı bezle ve bu münasebetle âlem-i İslam hakkında da bir takım temenniyât izhar edildiğini gördük. Zira Fransa Hükümeti tarafından ibraz edilen riyakârlık ve yüzüstlük numunesi hakikatte sabık emirin izhar ettiği hiyanet ve şenâatten daha aşağı değildi. Takriben üç asırdan beri kılıcından mütemadiyen İslam kanı akmış ve bilhassa bu son yarım asır zarfında dünyada nereye

ayak basmışsa orada yeni bir İslam ocağı söndürmüş olan Fransa'nın şimdi İslamlık namına sabık Emir Hüseyin serserisinin hıyanetini takdis etmesi kadar adı ve şeni bir şey tasavvur edilemez.

Haliç Köprüsü'nün Sekseninci Senesi

11 EKİM 1916

SABAH

Bir Sene-i Devriye
Geçen hafta Haliç'in iki sahili arasında doğrudan doğruya muvasala tesisinin sekseninci sene-i devriyesine müsadıf bulunmakta idi. Seksen sene evvel Haliç'in iki sahili bir köprü ile yekdiğerine raptedilmiş ve bu suretle bir sahilten karşıya geçmek teşhil olunmuştu. [...] İstanbul'da Romalılar zamanında Defterdar ile Sütluçe arasında bir köprü mevcut idi. O zamanlar bu köprü oldukça meşhur idi. Son asır zarfında Haliç'in iki sahilini yekdiğerine raptetmek lüzumunu hisseden büyük müceddid Sultan Mahmud Han-ı Sâni hazretleridir. Hakan-ı mağfur Haliç'in en darlaştığı mahallerden birinde bir köprü inşasını ferman buyurmuşlardı. 1836 sene-i efrençiyesi Teşrinievvel-i'nin ikinci günü ilk köprü'nün resm-i küşadı icra edildi. Bu köprü Azapkapı ile Unkapanı arasında kurulmuş idi. Köprü için burasının intihabı ihtimal ki bir parça bâdî-i hayret olacaktır. Fakat şurası nazar-ı dikkatten dürr tutulmalıdır ki o zamanlar İstanbul'da merkez-i ticaret henüz Yeni Cami civarına intikal etmemişti. Unkapanı'na kadar sefainin serbestçe gidebilmeleri o sahillere büyük bir ehemmiyet verdimişti. Kadim gümrük binasının mevkii elan Cibali sahilinde meşhurdur. Bilahare muamelâtın tevsi bugün malum olan tebeddülü intac etti. Karaköy-Eminönü cihetleri ehemmiyet kesbeyledi ve bu suretle Karaköy Köprüsü Unkapanı Köprüsü'nden pek çok işlek bir hâl aldı. [...]

İlk köprüyü inşa eden meşhur Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa idi. Bu köprü dubalar üzerinde

vücuda getirilmişti. Fakat dubaların hacmi bugün gördüklerimizden pek küçük idi. Maamafih bu köprü o zamanın muamelâtı için kifayet edebiliyordu. O tarihlerde eşya nakli için araba pek nadir kullanıldığından köprü üzerinden sık sık araba geçmesi ihtimali mevcut değildi.

Meşhur Mareşal Moltke o zamanlar askeri müşavir sıfatıyla İstanbul'da bulunuyordu. Müşârûnileyh İstanbul mektuplarında, kendisinin köprü başından Bâb-ı Seraskeri'ye kadar bir cadde küşadına memur edildiğini hikaye eylemektedir. Bir zamanlar pekişlek olan Unkapanı -Vefa-Bâb-ı Seraskeri tariki Moltke'nin himmetiyle küşad edilmiştir. Moltke mektuplarında köprü'nün resm-i küşadı hakkında bazı malumat itâ etmektedir. Resm-i mezkûrda Zat-ı Şahane bizzat hazır bulunmuş, Ahmet Fevzi Paşa'ya kıymetdar bir hediye vermiştir. [...]

Çarkçı Mektebinin Resm-i Küşadı

15 EKİM 1916

SABAH

Bahriye Nezareti tarafından Kasımpaşa'da Tersane-i Amire dahilindeki Cami Altı'nda tesis edilen Çarkçı Mekteb-i Bahriye-i Şahanesi'nin resm-i küşadı dün ihtifâlât-i mahsusa ile icra edilmiştir. [...] Resm-i küşadı müteakip Enver Paşa hazretleri kapıları rapt eden kurdelaarı kesmiş ve mektep binasına dâhil olmuşlardır. Enver Paşa kapı yanında mevzu (konulmuş) deftere bir hatıra olmak üzere imzalarını vaz' buyurduktan sonra Mektep Müdürü Kolağası Ferit Bey'in delaletiyle mektep binasını ziyaret eylemişlerdir. [...] Harb-i Umumi'nin tevliid ettiği bütün gavail ve meşgâle (sıkıntı ve meşgûliyetlere) rağmen istikbal-i bahriyemizin temini için sarf-ı mesai etmekten bir an hâll kalmayan Bahriye Nezareti bu mektebin tesisi ile şimdiye kadar bahriyemizde mevcut olan büyük bir noksanı telafi etmekte ve pek metin bir esas vaz' eylemektedir. [...]

Tiyatro ve Edebiyat

15 EKİM 1916

İK DAM

Türkler, muharebât-ı ahire ile derece-i rüşd ve kemallerini âleme bildirdiler. Kahir ve muzaffer Âsâkir-i Şahane İngilizleri ve Fransızları mağlup ederken idaremizin her şubesi, büyük bir faaliyetle, islahat vadisinde mühim adımlar atıyordu. Bunun gibi üdebâz da bu harekât-ı askeriye ve siyasiye ile mütevaзиyen pek mahirane eserler meydana koyuyorlardı. Herhâlde millet-i nebilemiz, edebiyatta da, hiç olmazsa İtalyanların fevkinde bir derece-i kemâldedir. Rusların bir Tolstoy'ya varsa bizim de bir Abdülhak Hamid'imiz yok değil. Memnuniyetle haber aldığımız göre üstadımızın hamasiyyât-ı İslamiyye'ye ait "İbn-i Musa" namı kitab-ı nâmünteşiri (basılmamış kitabı) Celal Nuri Bey tarafından tashin edilecek (sahne de oynanacak hale koyulacak) ve Burhaneddin Bey'in teşkil etmekte olduğu bir heyet-i temsiliye tarafından memleketimizde emsali nâmesbuk bir surette oynanacaktır. Bundan sonra üstâdın diğer şaheseri olan "Finten" de yine Celal Bey tarafından tashin ve Burhaneddin Bey marifetiyle temsil edilecektir.

Çarşafklar ve Yeldirmeler

16 EKİM 1916

İK DAM

Polis Müdüriyet-i umumiyesinden muhazzırât-ı İslamiyye'ye ait harici elbise yani çarşafklarla yeldirmelerin şekli-i mahsusa hakkında, polis merâkizine ve mahallât muhtârânına tebliğ olunan talimatın suretidir:
1- Elbise-i dahiliyeyi gösterecek derecede ince kumaşlardan çarşaf ve yeldirme yapmak memnurdur.
2- Çarşafkların pelerinleri altından çıplak kollar görülmesine mani olacak şekilde olacaktır.
3- Çarşafkların ve yeldirmelerin uzunluğu bacaklar görülmeyecek

derecede yani aşık kemiklerine kadar olacaktır.

4- Yeldirmelere dahili elbise şeklini verecek tertibat-ı zaide ilave edilmeyecektir.

5- Başın tahaffuzu, saçları setredecek derecede yani saçlar hariçten görülmeyecek şekilde bulunacaktır.

6- Elyevm istimal edilmekte bulunan çarşaf ve yeldirmeler nihayet on beş gün zarfında tadil edilmiş bulunacaktır.

28 Eylül sene 333 Polis Müdür-i Umumi Ahmet

Usul-i Tesettür Hakkında

18 EKİM 1916
İKDAM

(Kadınlara hürmət bir vecibedir) Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nden: Tesettür hakkındaki talimata adem-i riayette bulunanların takibi zabıta-i ahlakiye memurlarıyla polis şubât müdiran ve rüesasına mevdü olup hususât-ı mezkûre resmi üniformalı polis ve komiserlerin bile daire-i salahiyyetinden haric iken maalesef bir kısım halkın ve ihtiyar kadınların muhadderâtının keşr-i haysiyetlerini mucip tecavüzâtta bulundukları görülmektedir. Bu gibi mütecevizlerin icraât-ı hükümete müdahale ettikleri töhmetiyle haklarında muamele-i kanuniye icra edileceği ve der-akab derdest edilerek mevkufen muhakeme-i tevdileri tamamen polis devairine tebliğ edilmiş olmakla tecavüze maruz kalan hanımefendilerin en yakın polis nokta veya mevkiine müracaat eylemeleri.

Avusturya Başvekilinin Katli

23 EKİM 1916
SABAH

Viyana- 21 Teşrinievvel— Avusturya Başvekilî Kont Stürgkh bu gün lokantada taam etmekte iken bir suikastın kurbanı olmuştur. Muharrir Friedrich Adler nazırın taam ettiği masaya yaklaşmış ve revolverle yekdiğerini mütakip üç el ateş etmiştir. Kont Stürgkh başına isabet eden kurşunların tesiri ile

derhal terk-i hayat etmiştir.

Katil Kimdir?

Doktor Friedrich Adler 1879'da Viyana'da tevellüd etmiş olup müteehhildir ve hiçbir dine sâlik değildir. Friedrich Adler Viyana'da, memalik-i ecnebiyede ve bahusus İsviçre'de tahsil etmiştir. Pederi mebus Viktor Adler'dir. Friedrich Adler bidayet-i harpte tatil edilmiş olan Das Wohl [Ahali] mecmua-i mevkutenin başmuharriri idi. Elyevm Der Kampf [Mücadele] isminde on beş günde bir intişar eden gazetenin başmuharriri bulunmakta idi.

Fenni ve ilmi olan bu gazete sosyal demokratlara ait kaffe-i mesail ile işgal eder. Adler Alman Sosyal Demokrat Fırkası kitabetine dahi bulunmuş ve bu fırka ile arasında binlerce defa ihtilâf vuku bulmuş idi. Merhumun hâl ve vakti gayet yerinde idi. Fakat garip ve orijinal bir adam addolunmakta idi. Efkâr ve mütâlaâtı fırkasında kendisine pek az taraftar buldu. Friedrich bunun üzerine açıkta kalmış, bu da kendisini son derece müteessir etmiştir. Nokta-i nazarı sosyal demokrat heyet-i riyaseti ile kendisini daima ihtilâfta bulundurduğu gibi pederi ile dahi araları açılmış. Binaenaleyh efkâr ve mütâlaâtı nazar-ı dikkate alınırsa bu cinayetin bir hareket-i mütehevviraneden ileri geldiği istintac edilebilir. Katil hin-i isticvabında izhar-ı nedamet eylememiştir.

Köstence'nin Zaptı

25 EKİM 1916
SABAH

Köstence'nin ehemmiyet-i ticariye ve askeriyesi Berlin— Köstence'nin zaptı ile Mac Kenzen'in kumandasındaki Alman, Türk, Bulgar kıtaâtının Romanya'ya indirmiş oldukları darbe harb-i hâzırın vahim ve müessir bir darbesini teşkil etmiştir. Mütefikin âsâkırı Romanya'nın can damarını kesmişlerdir. Hububat ve petrol ihracatı ile cihan ticaretinde bir mevki-i mümtaz ihraz eden Köstence'nin elden gitmesi ise Romanya'yı en büyük lımanından mahrum bırakmıştır.

Diğer tarafları Köstence'nin ziyai Romanya ile Rusya arasında pek mühim bir vasıta-ı münakalat olan Bahr-ı Siyah tarık-ı bahriyesinin de ziyai intac etmiştir. Bu yolun kapanması Romanya'nın harekât-ı harbiyesinde azim tesirât husule getirecektir.

Berlin'de Şevk ve Sürur

Berlin — Berlin gazeteleri Köstence'nin zaptı keyfiyetinin siyasi ve askeri haiz olduğu ehemmiyet-i azimeyi kayıt ile ihraz edilen böyle bir muvaffakiyetten dolayı izhar-ı memnuniyet etmektedirler. Payitaht ahalisi bu güzel haberin vürudu üzerine ilan-ı meserret etmiş ve bütün evler bayraklarla donatılmıştır. İşbu muzafferiyet haberi aynı zamanda borsada da büyük bir tesir icra etmiş ve âti hakkında perverde edilen (beslenen) emniyet ve itimadı bir kat daha takviye eylemiştir.

Amerika'da

29 EKİM 1916
SABAH

Wilson'un Bir Nutku

Reisicumhur Wilson ahiren bir nutuk irad etmiş ve sulhın muhafazası için milletler tarafından bir cemiyet teşkili hususundan bahşeylemiştir. Wilson, şu Harb-i Umumi'nin Amerika'nın uzak kalabildiği son harp olduğunu söylemiş ve demiştir ki: Millet istikbalde muharebâtı men etmeye yardım etmek için kuvvetini istimal etmeye amade bulunmalıdır. Elyevm vazife-i bitarafının ibkası (sürekliliği) pek müşkül olmaktadır.

Bir Ay Matem Kan Akıtmak Memnu

30 EKİM 1916
İKDAM

Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nden: Muharrem ibtidasından onuncu güne kadar muhtelif hanlarda tebaa-i İraniye tarafından kanlarını aktımak suretiyle mutad olan matem ef'âli memnu olduğu ve bu geceden itibaren yalnız Valide Hanı'nda hutbe ve mersiye kırâat edilmek üzere icra-yı ayine müsaade edildiği ilan olunur.

ULUSLARARASI
INTERNATIONAL
İSTANBUL

40th
35
years

KİTAP

FELSEFE VE İNSAN

FUARI

PHILOSOPHY & HUMANITY

BOOK FAIR

NOVEMBER 12 - 20 KASIM 2016

Ziyaret Saatleri / Visiting Hours:

Hafta sonu / Weekend* : 10.00 - 20.00

Hafta içi / Weekdays : 10.00 - 19.00

(*20 Kasım / November: 10.00 - 19.00)

www.istanbulkitapfuarı.com

www.istanbulbookfair.com

kitapfuarı istanbulkitapfuarı

kitapfuarı kitapfuarı

İSTANBUL'UN İKİ FİKİRTEPE'Sİ

Gözden Kaçanlar bu kez Fikirtepe'nin farklı zaman dilimlerinden iki ayrı yerleşimi ele alıyor. Fikirtepe'deki ilk yerleşimi, tarihöncesi Fikirtepe'yi İÜ Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı'ndan Doç. Dr. Necmi Karul, 1950'lerde kente dahil olan ikinci Fikirtepe yerleşimini ise City University of New York (New York Şehir Üniversitesi) Antropoloji Bölümü doktora öğrencisi Duygu Parmaksızoğlu yazdı. Necmi Karul, Duygu Parmaksızoğlu ve Uğur Çolak'a katkıları için teşekkür ederiz. istanbul@arkeologlardenregist.org

TARİHÖNCESİ FİKİRTEPE

NECMİ KARUL

Bağdat Demiryolu inşaatı Berlin'i Bağdat'a bağlarken, İstanbul'daki tarihöncesi dönem yerleşmelerinin de keşfedilmesine vesile olmuştu. 20. yüzyılın başlarında gerçekleşen demiryolu inşaatı sırasında Pendik Temenye mevkiinde tarihöncesi döneme ait bir yerleşim saptanmıştı. Demiryolunun inşasında görevli mühendis J. Miliopulos yine aynı dönemde Fikirtepe yerleşimini de buldu. Her iki yerden toplanan arkeolojik buluntular çok kısa bir süre

sonra, 1907 yılında A.D. Mordtmann tarafından yayınlandı ve Stockholm Millî Müzesi'nde sergilendi. Müzede bulunan eserler daha sonra 1920'li yılların başlarında T.J. Arne ve M.O. Janse, 1930'lu yıllarda ise S. Przeworski tarafından yayınlandı.

Fikirtepe ve Pendik, İstanbul'un tarihöncesi, şehrin Neolitik dönemde ki durumunu ortaya koyan ilk yerleşimler olmanın yanı sıra Anadolu'da kazısı yapılan en eski yerler arasındadır. Fikirtepe 1952-54 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Prehistorya

Kürsüsü adına Kurt Bittel ve Halet Çambel tarafından kazılmış, ancak hangi döneme tarihlendiği uzun süre saptanamamıştı. Bu çalışmayı 1961 yılında Şevket A. Kansu'nun Pendik'te, yerleşimi tahrip eden demiryolu yarmasındaki küçük ölçekli kazıları takip etti.

Neolitik Dönem'e ilişkin çalışmalar bir taraftan İstanbul'un ilk yerleşimcilerini açığa çıkarırken, diğer taraftan da İstanbul ve çevresinin Avrupa ve Yakındoğu arasındaki kültürel ilişkiler bağlamında ele alınmasını sağlamıştı. Söz konusu yerleşmeler ilk çiftçi toplumlarının batıya, Güneydoğu Avrupa'ya yayıldığı aşamaya tarihlenmekte ve konuları dolayısıyla soruna ilişkin tartışmalar için birer veri kaynağı olarak görülmektedir. Nitekim daha sonraki yıllarda yine İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı'ndan Mehmet Özdoğan'ın yaptığı araştırmalar, Fikirtepe yerleşiminin Neolitik Dönem'e tarihlendiğini ortaya koymanın yanı sıra bu sorular etrafında şekillenen, özellikle Anadolu - Balkan kültürleri arasındaki ilişkileri tanımlamaya yönelik çalışmalar olmuştur.

2004 yılında Yenikapı'da, Roma-Bizans dönemine ait Theodosius Limanı'nda başlatılan kurtarma

Kuzeybatı Anadolu'da yerleşik yaşamın başlangıç aşamasını temsilen ve Fikirtepe ile ilgili bulunan çağdaş ya da daha eski yerleşimler biliniyor.

Fikirtepe Kültürü daha çok Marmara kıyılarında kurulu balıkçı köylerini ifade ediyor, bu dönemin mimarisel basit dal örgü kütüphelerden oluşuyordu.

[İllüstrasyon: Mustafa Kılıncı]

kazılarında deniz seviyesinden 6,5 metre kadar aşağıda Neolitik Dönem kalıntılarına ulaşılması büyük bir heyecan uyandırırken, Fikirtepe ve Pendik gibi eski kazılardan elde edilen sonuçların da yeniden gündeme gelmesini sağladı. En genel tanımıyla insanların, avcı-toplayıcı yaşamı terk edip sabit köyler kurdukları, hayvanları evcilleştirip bitkileri tarıma olarak üretici yaşam biçimini benimsedikleri bir dönem olarak özetleyebileceğimiz Neolitik Dönem'in Marmara Bölgesi'nde ne zaman ve nasıl başladığı halen güncelliğini koruyan sorular arasındadır. Genel kabul gören yaklaşım, bu yaşam biçiminin MÖ 10. binyılda Levant, Kuzey Mezopotamya ve hemen akabinde Orta Anadolu'ya da içine alan bir coğrafyada ortaya çıktığı ve MÖ 7. binyıla birlikte batıya yayıldığı yönündedir. Yenikapı, Pendik ve Fikirtepe'den anlaşıldığı üzere Marmara Denizi kıyılarında MÖ. 7. binyılın ikinci yarısında kurulan yerleşmeler bulunmaktadır. Yenikapı gibi İstanbul Boğazi'nin batı yakasında, Küçükçekmece Gölü havzasında bulunan Yarımburgaz Mağarası ise Alt ve Orta Pleistosen'e ilişkin bulguların yanı sıra Neolitik Dönem'e

tarihlenen tabakalarıyla İstanbul ve civarındaki iskânın yoğunluğuna işaret etmektedir.

Marmara Bölgesi'ndeki yerleşimler sadece kıyılarda değil, aynı zamanda Marmara Denizi'nin doğu ve güney kesimlerinden Eskişehir'e kadar uzanan bir coğrafyada izlenmekte ve benzer özelliklere sahip toplumların olduğunu göstermektedir. Burada bulunan ve literatüre "Fikirtepe Kültürü" olarak geçen Neolitik Dönem toplumları, adını İstanbul'un Fikirtepe semtindeki yerleşimden almakta, bir bakıma İstanbul ve çevresinde yaşayan avcı-toplayıcıların Anadolu'nun daha iç kesimlerinden gelen çiftçilerle olan etkileşimini yansıtmaktadır.

Fikirtepe Kültürü, kabaca MÖ 6500-5500 yılları arasına tarihlenmekte ve kıyıya yakın yerleşimlerin koy ya da lagün kenarlarına kurulduğu anlaşılmaktadır. Kıyılara yakın olarak bulunan bu yerleşimler ortalama 150-200 metre çapında bir alana yayılan ve arkeolojik dolgu kalınlığının birkaç metreyi geçmediği yerlerdir. İlk kez Fikirtepe kazılarında ortaya çıktığı üzere bu yapılar, 2,5-4 metre

çapında, tabanları hafifçe çukurlaştırılmış yuvarlak planlı dal örgü kulübelere dönüşen bir mimari geleneğe sahiptirler. Bu yöntemde, ağaç dikmelerin araları daha ince dallarla sepet gibi örülerek her iki yönde kerpiç çamuruyla kaplanmaktadır. Kulübelerin düzensiz aralıklarla yerleştirilmiş, aralarında bulunan açık alanlar ise gündelik işlerin sürdürüldüğü avlular şeklinde düzenlenmiştir. Bazı kulübelerin tabanlarında, bir bakıma ölülerle birlikte yaşamı ifade eden ve bir çocuğun anne rahmindeki duruşuna benzer şekilde, bacakları karna çekilerek yan yatırılmış gömütler bulunmuş, ayrıca iskeletlerin yanlarına çömlek ve kemik alet gibi mezar hediyelerinin bırakıldığı görülmüştür.

Bu yapılar Anadolu'nun diğer bölgelerinden farklı bir mimari geleneğe sahip olsalar da bu dönemde kullanılan kaplar ve bine döneme ait buluntular özellikle Orta Anadolu'daki çağdaşlarıyla yakın bir benzerlik taşımaktadır. Buluntular arasında kemik kaşık ve yine kemikten yapılan spatül olmaları rastlanmaktadır. Pişmiş topraktan konik olarak şekillendirilen sapan taneleri ise avcılığın göstergeleri arasındadır. Özellikle

Fikirtepe Kültürü'nü yansıtan çanak çömlek geleneği koyu renkli yüzeylere sahip, küresel gövdeli, büyük kulpları olan çömleklerle temsil ediliyor.

Fikirtepe'den bilinen balık kemikleri ve kavkılar, açık deniz balıkçılığı da dahil olmak üzere yoğun balık avcılığı ve midye toplayıcılığının yapıldığını göstermektedir. Su ürünlerinin

yanı sıra tarım ürünleri, evcil sığır, koyun ve keçinin varlığı bilinmekte; geyik gibi seyrek orman dokusunda yaşayan hayvanların yoğun olarak avlandığı anlaşılmaktadır.

Demiryolu inşaatı sırasında rastlantı sonucu keşfedilen ve Pendik örneğinde olduğu gibi yine bir demiryolu çalışması dolayısıyla yeniden kazılan bu yerleşimlerin, sadece İstanbul'un ilk sakinleri ve kentin kimliği açısından önemli bulgular değil, aynı zamanda tarihöncesinin çok az bilinen bir dönemi hakkında bilgi veren son kalıntılar olduklarını unutmamak gerekir. Bu bakımdan Fikirtepe ve Pendik yerleşimlerinin, kentte yaşanan tahribattan arta kalan kısımlarının korunması ve yeniden araştırılması büyük önem taşımaktadır.

FİKİRTEPE'NİN TARİHİ: İLK YERLEŞİMLERİN HİKAYESİ

DUYGU PARMAKSIZOĞLU

Fikirtepe'nin yerleşim tarihi Neolitik Çağ'a kadar uzansa da Bizans ve Osmanlı dönemlerinde bu bölgede herhangi bir yerleşim görülmemiştir. Hatta 1950'li yıllara kadar Fikirtepe'deki tek yerleşim yeri Sultan V. Murad'a ait olan av köşküyken, bölgenin geri kalanı mesire yeri, meralar ve otlaklardan oluşan boş bir alandı. 1950'li yıllarda Türkiye'de tarımın mekanize olmasıyla işlerini kaybeden pek çok topraksız köylü ve çiftçi, iş bulma umidiyle hızla sanayileşen kentlere göç etmeye başlamış-

tı. Fikirtepe'deki tüm varış hikayelerinde, doğduğu topraklarda yapacak bir iş bulamayan insanların kente göç edip buralarda kök salma çabaları anlatılır. Bu kişilerden biri olan İsmail Bey, şu an üçüncü nesle ev sahipliği yapmakta olan Fikirtepe'ye, 1960'lı yılların başında yerleşmiş ilk nesilendir.

İsmail Bey Kastamonu'da doğmuş, askerliğini İstanbul'da yapmış ve sonrasında iş bulamayacağından Kastamonu'ya dönemeyip İstanbul'da kalmak zorunda kalmıştı. Burada inşaatlarda işçilik yaptıktan

garsonluğa kadar pek çok işte çalışmış ve 1964 yılında bir arkadaşının tavsiyesiyle bölgeye gelmiş, kendini komisyoncu olarak tarif eden bazı kişilerden Fikirtepe'de ufak bir arsa satın almıştı. Kendisinin tabiriyle burada yaptığı ilk ev bir "kulübe" imiş. Yığma duvarlı, çamur zeminli, suyu, elektriği hatta yolu bile olmayan bu evde evlenmiş ve çocukları bu evde doğmuş.

Pek çok varış hikâyesi komisyonculardan alınan küçük arsalarla hızla yapılan bu gecekondu tipi evlerle başlamaktadır. Sonrasında 1970'li yıllarda hızla büyüyen ve üç muhtarlık bölgesine ayrılan Fikirtepe, 1980'li yıllarda gecekonduya getirilen imar aflarıyla dikey olarak da büyümüş, yığma duvarlı kulübelerin pek çoğu yıkılarak, yerine birkaç katlı betonarme apartmanlar yapılmaya başlanmıştır. Aynı dönemde altyapı hizmetleri de gelmeye başlamış, yollar döşenmiş, yıllarca çeşmelerden evlerine su taşımış insanların evlerine su getirilmiş, elektrik hatları döşenmiştir. İsmail Bey o yılları anlatırken bölgenin altyapısının kurulmasında nasıl canla başla çalıştıklarını da anlatır. "Tırnaklarımızla kazıya kazıya yaptık Fikirtepe'yi" ifadesinde anlatılan sadece kendi elleriyle yaptıkları evleri değil, döşenmesine yardım ettikleri yollar, sokaklar, borular ve diktikleri elektrik direkleridir de aynı zamanda.

Yıkıntı.

Fotoğraf: Duygu Parmaksızoğlu, 2015.

Yakın zamandaki kentsel dönüşüm sürecinin öncesine kadar Fikirtepe, 132 hektara yayılmış üç büyük mahalle (Dumlupınar, Eğitim ve Fikirtepe) ve 100.000'i aşkın nüfusuyla yalnızca evlerden oluşan bir meskûn alan olmakla kalmayıp, aynı zamanda başlı başına bir ekonomi de meydana getirmiştir. Bölgede irili ufaklı tekstil, mobilya ve yiyecek üretme atölyelerinden dükkânlara, düğün salonlarından, lokantalara, pastanelere, kuyumculara kadar pek çok işyeri bulunur. Burada yaşayan nüfusun önemli bir kısmı da geçimini bu işyerlerinden temin etmektedir.

2011 yılının Ocak ayında bölge, bizzat İstanbul Belediye Başkanı Kadir Topbaş tarafından özel proje alanı ilan edilmiş, İstanbul'un hemen hiçbir yerine verilmemiş çok yüksek bir imar hakkı (4.14) Fikirtepe'ye tanınmıştı. Bu plan çerçevesinde 132 hektarlık bölge ortalama 20'şer dönümlük ve her biri 200-300 haneden oluşan 57 yapı adasına ayrıldı. Her bir ada tek bir parsel olarak bir müteahhit firmayla anlaşarak evlerini yıktırarak ve her malik, bu evlerin yerine yapılacak süper lüks gökdelen konutlardan kendi arsa payı oranında dairelere sahip olacaktı. Bu plan büyük bir heves ve vaatle kamuoyuna duyuruldu. Medyada "gecekonduyu ver lüks daireyi kap" projesi, "milli piyango" gibi tanımlarla tarif edilen Fikirtepe projesinde beş buçuk yıl sonra bugün gelinen nokta bir kısmı yıkılmış, birazı yapılmış, pek çoğu yerinde duran bir kısmı boşaltılmış evler; elektriksiz, susuz evlere yerleşmiş mülteciler ve artık darmadağın olmuş bir mahalleden ibarettir.

Bölgede faaliyet gösteren şirketler, bir kısmı çoktan iflas etmiş ya da iflasına eşiğine gelmiş, evinden, iş yerlerinden çıkartıkları insanlara kira bedellerini bile ödeyemeyen firmalar, diğer bir kısmı da "çantacı" olarak tarif edilen, maliklerin imzaladığı sözleşmeleri para karşılığı firmalara satan güvenilirmez araçlara dönüşmüştür. Bazı inşaatlar ilerlese de genel olarak ilerlemeyen bir projede onların da akıbetleri meçhuldür. Pek çok insan zengin olma hayallerini

çoktan bir tarafa atmış, elindekinden olmamanın dertine düşmüş durumdadır. Elli yılda ilmek ilmek örülmüş bir mahallenin beş yılda tek bir vuruşla darmadağın edilmesi, yıllarca birbirine komşuluk etmiş insanların birbirine düşmesi, rantın ya da potansiyel rant algısının nelere kadar olduğunu da bir göstergesidir.

Görüşmemiz sırasında İsmail Bey'e o sırada henüz iki yıllık olan ve hâlâ geleceğe dair umutların taze olduğu bir dönemde projeden beklentilerinin ne olduğunu sormuştum. Pek çokları gibi o da bu projenin kendileri için yapılmadığını, bir gün proje bitse de o gökdelenlerde asla oturamayacaklarını anlatmıştı. En büyük umutlarının en kısa zamanda yeni evleri satarak ya da kiraya vererek bahçeli, tek katlı, güzel bir mahalle içinde yer alan bir eve gitmek ol-

duğunu söylemişti. İşin ilginç yanı sadece ilk nesil değil, ikinci ve hatta üçüncü nesil de kendini dikey, izole binalarda değil, yatay mahallelerde yaşarken hayal ediyordu. Pek çokları gibi o da yüksek rant vaat eden modellere ikna olmuş, bunlara alternatif olarak sunulan yerinde dönüşüm modellerine şüpheyle yaklaşmıştı. Nitekim hayallerine giden yolun kendi elleriyle yaptıkları mahallelerinden vazgeçmek olduğuna o da ikna olmuştu. Rant vaatleriyle, ümitlerle, kimi zaman da zorlamayla sonu belirsiz bir yola itilen insanların bugün emin oldukları tek şey çaresizlikleri. Rantın spekülasyondan, spekülasyonunsa belirsizlikten beslendiği kentsel dönüşüm çarkında bugün gelinen noktada anlaşılan o ki, söz konusu olan dönüşüm yapmaktan çok yıkan, kenti birbirinden kopuk izole parçalara ayıran bir mekanizma.

Fikirtepe'den sokak görünümü.

Fotoğraf: Duygu Parmaksızoğlu, 2015.

SON SÖZ

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

Aynı yerde farklı zamanlardaki iki farklı yerleşimi gündemimize aldık bu kez. 1950'lerde tarımın mekanize olmasıyla topraksız kalan köylülerin göçünde bir varış noktası olarak karşımıza çıkan gecekondu semti Fikirtepe ile batıya yayılan ilk çiftçi toplulukların yerleşimlerinden biri olan tarihöncesi Fikirtepe'nin üstüste olması tarihin bir ironisi olarak görülebilir.

**Yıkımlardan
sonra Fikirtepe.**

Fotoğraf:
Uğur Çolak, 2012.

Tarihöncesi Fikirtepe, o zamanki adıyla Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 19 Haziran 1981 tarihinde aldığı kararla tescillenmişti. 1987 yılında Kurul tarafından, "Fikirtepe Höyüğü" ve çevresindeki sit alanı sınırlarının İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü uzmanlarınca ölçekli bir harita üzerinde belirlenmesi istendiyse de (23.10.1987 - 3767), bu işlem gerçekleştirilmedi 21 yıl sonra Fikirtepe'de kentsel dönüşümün gündeme gelmesiyle İstanbul V Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Fikirtepe höyüğünün

sit sınırlarının belirlenmesini tekrar değerlendirdi ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Bölümünden görüş ve bilgi istedi (16.07.2008- 1349). Sonunda keşfinden neredeyse 100 yıl sonra, 2010 yılında, höyüğün sınırları belirlendi ve bölge 3. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edildi (31.12.2010 -2991). Böylece tarihöncesi Fikirtepe mevzuat üzerinden daha tanımlı bir şekilde korumaya alındı. Bu durumda alan için Koruma Amaçlı Nazım

İmar Planı'nın hazırlanması gerekse de, ilgili kurumların bu konuda bir çalışması bulunmamaktadır.

Öte yandan yıllarca süren "çarpık kentleşme" tarihöncesi Fikirtepe'yi unuttuğu gibi, "kentsel dönüşüm" de Fikirtepe'nin yakın geçmişinden izleri silmekte, semti tanımsız ve kimiksiz bir alana dönüştürmektedir. Dileğimiz İstanbul tarihinin çok farklı katmanlarından bize seslenebilecek bir Fikirtepe'nin varlığını sürdürebilmesidir.

**Fikirtepe'den
Kozyatağı'na
bakış.**

Fotoğraf:
Uğur Çolak, 2012.

Adım Adım Anadolu®

27-30 Ekim

Antakya-Gaziantep
Şanlıurfa Müzeleri

Yesemek-Zeugma-Harran

28-30 Ekim

Midas Ülkesi
Frigya

5-6 Kasım

Şehzadeler Şehri
Manisa ve Akhisar

19-20 Kasım

Çeşm-i Cihan
Amasra

26-27 Kasım

Haftasonu
Eskişehir

✉ yurtici@festtravel.com

☎ 0850 622 33 78

🌐 www.festtravel.com

📱 [f](https://www.facebook.com/festtravel) [ig](https://www.instagram.com/festtravel) [yt](https://www.youtube.com/festtravel) [tik](https://www.tiktok.com/festtravel) /festtravel

İSTANBUL'UN DÖRT BİR KÖŞESİNDEKİ SON YEŞİL ALANLAR BİRBİRİ ARDINA YOK EDİLİRKEN İHLAMUR MESİRESİ'NİN SONU NE OLACAK?

İstanbul'un merkezi ilçelerinden Beşiktaş'ta bugünlerde tatsız bir hareketlilik var. Beşiktaş İlçesi Abbasağa Mahallesi sınırları içinde kalan bir araziye inşaat yapılmak isteniyor. Ancak bu arazi, her nasılsa tapu kayıtlarında şahsa ait gözüksede, aslında dip-doruk kamunun malı olan bir yer. İnlanılacak gibi değil ama belediyelerin ve yetkili müdürlüklerin çoğunun inşaatı müsaade ettiği, birkaçının ise bugün-yarın izin çıkartmaya niyetlendikleri saha, geçmişi üç asra yaklaşan koca İhlamur Mesiresi!

BURAK ÇETİNTAŞ

Padişahların klasik düzenden Batılı zevklerin süreceği daha modern yapılarla geçmeye başladığı 18. yüzyılın ortalarına uzanıyor geçmiş İhlamur Mesiresi'nin. Topkapı Sarayı'ndan ve suriçindeki konaklarından çıkan padişah ve şehzadelerle sultanlar Boğaziçi sahillerinde sahil sarayları, kasırlar, köşkler yaptırmaya başlıyor. Bu zevkli ve zengin hayatı renklendiren önemli mekânların başında, saray, konak ve yalı bahçeleri yetmediğinde çıkılıp arz-ı endam edilen mesireler geliyor. Boğaziçi'nde Avrupa sahilinde Levent, Baltalimanı, Kalemci, Mısırtarlası, Kâğıthane (Sadabad) ve Bebek; Anadolu yakasında ise Beykoz, Çubuklu, Sultanbeyli Çayırı, Tokatlıoğlu Bahçesi, Göksu, Fenerbahçe, Merdivenköyü mesireleri en bilindik tenezzühgâhlar yani gezi alanları. Halk uzun yürüyüşler yapıyor, eski devirde koçu ve benzeri öküz arabaları; 19. yüzyıldan itibaren ise

kupa, payton, lando gibi atlı arabalarla mesire arazisinin bir ucundan diğerine gidip geliyor; perdelerin, tüllerin ardından etrafı gözüyor, aşına arıyor. Mesire arazisinin ortasından dere geçiyorsa hatta, sandallara geçmeye dahi çıkıyorlar su üstünde. Mesire âdeti terk edildikten sonra bu sahalar uzun yıllar kaderine terk ediliyor. Kâğıthane, Tokatlıoğlu, Baltalimanı gibilen zamanla gecekondular istilasına uğrayıp toprak kaybediyor hatta yok oluyor. Bahse konu İhlamur Mesiresi'nin macerası da üç aşamalı beş yukarı diğerlerine benziyor. Mesire sahası Tersane-i Âmiri Emini Hacı Hüseyin Aga adında bir zatın ta Dolmabahçe vadisinden Beşiktaş'a, oradan da bir ucu Harbiye'ye, bir ucu ise İhlamur'dan Fulya'ya dek uzanan geniş arazisinin içinde bir köşe aslında. Hacı Hüseyin Aga'nın geniş arazisinin İhlamur'dan Fulya'ya uzanan kısmı o devirde halk arasında "Hacı Hüseyin Bağ" olarak anılıyor. Ne var ki Hacı Hüseyin Aga

tersanede ki yolsuzluklardan dolayı azlediliyor, malı ise müsadere olunuyor yani her şeyine el konuyor. Oğlu Sipahiler Ağa'sı Mehmed Emin Ağa da İstanbulluların yabancısı olduğu bir sima değil... Dolmabahçe Camii'nin karşısında, bir ara çay bahçesi olarak da kullanılmış mücevher kutusu gibi bir çeşme ve sebiller vardır ya, işte o binayı şehre armağan eden zat Mehmed Emin Ağa. Hacı Hüseyin Ağa'nın malları hazineye intikal ediyor. Ancak daha evvel de İhlamur ve civarı sarayın gözdesi. Teşvikiye ve Nişantaşı sahrası -sahra zira o dönemde tek bir yapının bulunmadığı bu alanda o tarihte henüz kurulmakta olan yeni ordu atış talimleri yapıyordu-ok ve tüfek talimlerinin yapıldığı düzlüktü. Buradaki rekor denemelerinden geriye elimizde yedi tane menzillatı kalmış. Biriki Dikilitaş'ta, İkisi Teşvikiye Camii'nin avlusunda, birisi Topağacı'nda 54 numaralı Çınar Apartmanı'nın bahçesinde ve geriye kalan üçü de gözümüz gibi bakmamız

gereken İhlamur Mesiresi'nden arda kalan İhlamur Parkı'nın içinde yükseliyor... Bir zamanlar 26 dönümlük geniş bir araziye yayılan İhlamur Mesiresi kimleri ağırlamamış ki? Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud ok ve tüfele atış yapmaya sık sık buraya gelirlermiş. Sultan Abdülmecid, ünlü Fransız edebiyatçı Lamartine ile bugün İhlamur Kasrı'nı bulunduğu genişçe bahçenin civarında bir zamanlar yükselen Hacı Hüseyin Ağa'nın bağ evinde birkaç defa buluşmuş. Sultan II. Abdülhamid burada zaman geçirmeyi pek severmiş. Sultan V. Mehmed Reşad ise babasından kalan bu hatırayı taze tutmak için şehir gezilerinde burayı da güzergâha aldırır, öğle sonrası uykularını bu kasırdan alırmış; 1910'da Sirp Kralı Petro devrin veliahdı Yusuf Izzeddin Efendi'nin ev sahipliğinde burada ağırlanmış. İhlamur Kasrı'na bir süre Şehzade Mektebi olarak da kullanıldığından, mesirenin bulunduğu çayırda zaman

2015'te İhlamur Mesiresi'nden arda kalan arazinin bakımsız, perişan hali ve menzillatları. Son yıllarda park adeta kasten bakımsız bırakılıyordu.

Fotoğraf: Caner Cangül.

zaman minik şehzadelerin de koşuşturduğunu hayal etmek pek güç değil.

Sonradan etrafı duvarlarla çevrilse de İhlamur Kasrı, mesire ile 1930'lara dek iç içe idi. Mesirenin dört bir yanına dikilmiş anıt İhlamur ve dışbudak ağaçları ile fısıkcamları dere yatağından yamaca uzanan sırtlardaki settleri, çeşmeleri ve köşkleriyle mesireye eşsiz bir manzara kazandırıyordu şüphesiz.

Bugün, bir zamanlar 26 dönüm araziye yayılan mesireden geriye yaklaşık 12 dönümlük bir saha kalmış. Bugün lokanta olarak kullanılan Sultan Abdülaziz devri yapılarından Süslü Karakol'un hemen önünden başlayan saha altı set ile kasrın önünden akan dereyi geçen çift gözlü köprüye kavuşuyordu. Üst iki setteki üç menziltası –ki ikisi üst sette ve II. Mahmud'a, diğeri ise ikinci sette ve III. Selim'e aittir– bugün hâlâ yerinde ise de üçüncü sette olduğu bilinen III. Selim devrinden kalma iki menziltası ile yine aynı setin güneybatı ucunda bir zamanlar yükselen Sultan Abdülmecid'in hayır eseri 1855 tarihli Mecidiye Çeşmesi artık yok. Bunlar 1940'larda yok olmuş yahut yok edilmiş. Mesirenin alt ucunda ve dere yatağının hemen üstündeki sette bulunan ve İstanbul'da bir eşine rastlanamayacak güzellikteki havuz ise bugün gecekondularla odun deposu ve Kuran kursunun bulunduğu bölgedeydi. Mesireye adını veren anıt İhlamur ağacı da bu havuzun kıyısında 1960'lara dek ayakta ve hayattayken, civardaki odun depolarından birinin sahibi tarafından yok yere kesilmişti. Burada iki hafta evvel inşaat için boşaltılan gecekondulardan birinin içinde bulunan su sarnıcı, su haznesi ve diğer kalıntılar da iddialarımızı belgeler nitelikte...

Peki, nasıl oluyor da mesire şahıs mülkiyetine intikal edebiliyor? İşin orası da tuhaf! Arazi evvelce Sultan Abdülmecid, ondan da miras yoluyla oğlu Sultan II. Abdülhamid'e geçiyor. Cumhuriyet'in ilanının ardından ise Milli Emlak yani İlahine'nin el koyduğu mallar arasında bu mesire de var.

1943'te İhlamur Mesiresi.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Encümen Arşivi.

1930'larda ünlü edebiyatçı ve yazar Abdülhak Şinasi Hisar (ö. 1963) ile Selim Nüzhet Gerçek (ö. 1945) kardeşlerin annesi Neyyir Hanımefendi o sırada satışa çıkarılan bu civardaki bir arsayı satın alıyor. ● Ölüncü mülk oğullarına kalıyor. Onlar da maddi ihtiyaçtan ötürü ipotek ettikleri arsayı ipotekten kurtaramayınca Vitali Levi isimli bir İtalyan Museviye devrediyorlar. Sonradan tapuda satış esnasında aslında satılmaması gereken mesire alanının da yanlışlıkla (I) şahsa satıldığı anlaşıyorsa da üst üste el değiştirdiği için mesirenin iadesi mümkün olamıyor. 1940'larda Levi menziltalarını söktürerek inşaat yapmaya kalktıysa da bu girişiminin ölü alınıyor. Hatta Refii Cevad Ulunay, 14 Aralık 1950 tarihli *Milliyet*'teki köşe yazısında İhlamur mesiresine ve böyle bir yerin nasıl şahsa satılabildiğine dair uzunca bir yazı kaleme alıyor. Ancak o sırada altı settler, havuz ve Mecidiye Çeşmesi ile iki menzil taşı yok ediliyor –belki de yok olmuyor. sadece hafriyat toprağı altında gömülü kalıyor; bir başka deyişle yapılacak ciddi bir arkeolojik kazıda buradaki eski eserlerin izlerini bulmak mümkün –arazinin düzlenememesi için alttan itibaren üç taraçarının duvarları kasten tahrip ediliyor ve toprağın dereye doğru akması sağlanıyor. Şimdi, sorulacak birkaç soru var herhalde:

* Bu sahanın, İhlamur Mesiresi'nden geriye kalan son yeşil alan

olduğu, içindeki ayakta yahut temellerine dek yıkılmış pek çok anıt eserden anlaşılabilirken inşaat yapılmasına kim, neden ve nasıl izin verebilir?

* İl veya ilçe belediyeleri böyle önemli, tarihi ve bir semt için son yeşil alan olan bir sahayı kamulaştırmak için hiçbir çare bulamaz mı? Kültür Bakanlığı mehter takımları kurmak yerine böylesi önemli hatıraları kazanmanın yollarını neden aramaz? Gelişmelerden haberleri mi yok, yoksa bu konu umurlarında mı değil?

* Genelkurmay Başkanlığı 14.07.2015'te Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne hitaben resmi bir yazı yazıyor ve diğer bazı nişantaşları ile İhlamur Mesiresi içindeki bu üç taşın da korunmak maksadıyla kendilerine teslim edilmesini talep ediyorlar. İstanbul III Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu da önüne gelen bu talep yazısına cevaben 15.03.2016 tarihli ve 2770 sayılı kararında taşların bulundukları yerden alınabileceği, yerlerini de imitasyonlarının yerleştirilmesini uygun olacağını söylüyor. Böyle bir karar doğru mudur? Bu kararın doğruluğunu kim, hangi kanuna dayanarak, nasıl teyit edebilir?

Yukarıdaki sorulardan bilhassa

sonuncusu önemli, zira bu aynı zamanda bizim ülke olarak bir eski eseri yerinde koruyamadığımızı tescilliyor. Ayrıca bir tarihi eserlin, üyeleri sıklıkla değişen bir kurul tarafından "taşınabilir" kararıyla yer değiştirmesinin önünün açılması da son derece sakıncalı. Yarın Topkapı Sarayı'nı yahut Süleymaniye Camii'ni de yerinde koruyamayacak durumda olursak onları nereye taşıyacağız? Bir başka açıdan bakacak olursak, bu menziltaları "daha anıtsal" (I) eski eserlere göre daha mı önemli, sıradan şeylerdir? Topağacı'ndaki il. Mahmud menziltasının yükler acısı vaziyeti ortada, bir apartmanın bahçesine sığmış eğreti bir emanet, bir yanaşma, sığıntı gibi duruyor. Ökme yandaki tarihi menzil abidelerine reva görülen rezillik ise dillendirmeye gerek bile yok!

İhlamur Mesiresi'ni mahalleli, Beşiktaşlı, İstanbullu bizler sahip çıkıp kurtarabilecek miyiz bilinmez. Ne var ki 26 dönümlük mesire sahasından geriye kalan 12 dönümün her metrekaresinin arkeolojik kazı yapılarak uzmanların nezaretinde incelenmesi, her buluntunun –ki pek çok eski esere ve eski eser parçasına bu kazılarda ulaşılacaktır– dikkatle ele alınması gerekli. Mesire sahasındaki yegâne tarihi kalıntının üç menziltası olduğuna hükmedip, geri kalan araziye tarlaymışçasına iş makineleriyle girip hafriyat kazısı yürütmek şüphesiz büyük talihsizlik olacaktır.

SUAY AKSOY ICOM BAŞKANI SEÇİLDİ

Müzecilik Meslek Kuruluşu Derneği Kurucu Başkanı Suay Aksoy bu yaz ICOM'un Milano'da gerçekleştirilen 24. genel konferansında 421'e karşı 142 oy çokluğuyla başkanlık seçimini kazandı. Aksoy'u, daha önce başkanlığını da yaptığı ICOM Kent Müzeleri Uluslararası Komitesi CAMOC aday göstermişti.

Tarih Vakfı mütevellî heyeti üyesi olan ve uzun yıllar Vakıf Yönetim Kurulu'nda yer alan Suay Aksoy, 2007'den bu yana dünya müzelerinin en üst kuruluşu olan ICOM'da çeşitli konumlarda görev aldı; 2013-2016 döneminde ICOM Danışma Konseyi başkanlığı ve Yönetim Kurulu ex-officio üyeliği, 2010-2013 döneminde CAMOC Kent Müzeleri Uluslararası Komitesi başkanlığı ve öncesinde Yönetim Kurulu üyeliği yaptı. Aksoy'un atanarak görev aldığı ICOM Daimi Komiteleri arasında Yönetişim ve Tüzük,

Stratejik Planlama, Stratejik Fon Dağıtım, Finansal Kaynaklar ve Müze Tanımı adlı komiteler bulunuyor. Kısa adı ICOM olan Uluslararası Müzeler Konseyi (International Council of Museums) UNESCO nezdinde en büyük müzeler üst kuruluşu. 120 ülkede örgütlü olmuş olan Konsey 35 bin bireysel, 20 bin kurumsal üyeye sahip. Başkanlığına Türkiye ICOM Millî Komitesinden Suay Aksoy'un seçildiği Konsey'in başkan yardımcılarları Çin ve İtalya ICOM millî komitelerinin

üyeleri. Yönetim Kurulu'nda ise Finlandiya, ABD, Güney Kore, Almanya, Meksika, Zambiya, Dominik Cumhuriyeti, İtalya, Brezilya, Avustralya ve Birleşik Krallık millî komitelerinden gelen üyeler bulunuyor

ICOM 2016'NİN EV SAHİBİ MILANO

Bu sene Milano'da yapılan ICOM Konferansı'nın teması "Müzeler ve Kültürel Peyzaj"dı. Sayıları 30'u bulan ICOM uluslararası komiteleri başta bu konu olmak üzere güncel meseleleri gündeme alıp altı günlük konferans boyunca tartıştı.

Milano'da uzunca bir çalışmanın ürünü olan 2016-2022 Stratejik Planı da onaylandı. Yeni Stratejik Plan müzelerin çalışma ve değerlerini daha ileri götürmeyi, müzeler dünyasında ICOM'un uluslararası kilit oyuncu rolünü güçlendirmeyi, ICOM'un görünürliğini artırma ve çalışanlar ve kaynaklar olarak ICOM'un ihtiyaçlarını izlemeye öne çıkarıyor.

SUAY AKSOY HAKKINDA

Suay Aksoy, Boğaziçi Üniversitesi İktisat ve İş İdaresi Bölümü'nde İktisat, Frankfurt Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölümü'nde ve Leiceser Üniversitesi Müze Bilimleri Bölümü'nde yüksek lisans eğitimi gördü. Müzecilik Meslek Kuruluşu Derneği kurucu başkanı olan Suay Aksoy, Tarih Vakfı bünyesinde uzun yıllar görev aldı ve başta İstanbul Kent Müzesi olmak üzere çeşitli sergi ve müze projelerini yürüttü. İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nda (2008-2010) Kültürel Miras ve Müzeler Direktörü olarak görev yaptı. Bu dönemde Sur-i Sultani Stratejik Vizyon Raporu, Türkiye Müzeleri İçin Yönetim ve İşletim Modeli Öneri Raporu, İstanbul Müzeleri İçin Alan-dışı Depo ve Destek Merkezi ve Adalar Müzesi gibi temel projeleri başlattı ve yönetti. Suay Aksoy halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi'nde Müze Yönetimi ve Kültürel Miras konularında lisans ve yüksek lisans dersleri veriyor.

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

TARİH VAKFI'NDAN, ÜNİVERSİTEDEN İHRAÇ EDİLEN AKADEMİSYENLER İÇİN AÇIKLAMA

Tarih Vakfı, 1 Eylül 2016 tarihinde yayınlanan 672 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile iki bini aşkın akademisyenin üniversiteden ihraç edilmesi hakkında bir açıklama yaptı. 8 Eylül tarihli açıklamada, 15 Temmuz darbe girişimi soruşturmaları kapsamında atılan adamların hukukun evrensel ilkelerine uygun olması gerektiğinin altı çizilerek, aralarında Vakıf mütevellilerinin ve dostlarının da bulunduğu, darbe girişimi ve "FETÖ" ile ilgili olamayacak bilim insanlarının yaşadığı mağduriyetten ötürü üzüntü duyulduğu belirtildi. Açıklamanın tam metni şöyle:

"Bilindiği gibi 1 Eylül tarihinde yayınlanan 672 sayılı KHK ile 2346 akademisyen kamu görevinden ihraç edilmiştir. FETÖ olarak bilinen örgüte üye olduğu düşünülen kamu görevlilerine karşı yürütülen soruşturmaların hukukun evrensel ilkelerine, ulusal ve uluslararası normlara dayalı olarak ve titizlikle yürütülmesi gerektiği açıktır. Hal böyleyken, ihraç edilen akademisyenler arasında siyasi görüşü, sosyal ortamı ve bugüne kadarki siyasi faaliyetleri itibarıyla asla FETÖ'yle ve darbe girişimiyle alakaları olamayacak kimi değerli bilim insanlarının yer alması kaygı vericidir. Üstelik akademisyenlerin işine bu yöntemle son verilmesi, Anayasa'nın üniversite öğretim elemanlarına teminat sağlayan 130. maddesine de açıkça aykırıdır. Hukuka aykırı biçimde ve en temel hakları ihlal edilerek meslekten çıkarılan akademisyenler arasında Tarih Vakfı mütevellilerinin ve dostlarının bulunması bizim için özellikle üzücü olmuştur. Vakfımız, kendilerinin değerli bilimsel çalışmalarına ve demokratik yaklaşımlarına defalarca şahit olmuştur. Darbecilerle mücadele görüntüsü altında başka hesapların görölmesi ve değerli bilim insanlarının üniversiteden uzaklaştırılması kabul edilemez.

Tarih Vakfı olarak, mağdur olan

mütevellî ve dostlarımızı dayanışma duygularıyla selamlıyor, hükümeti bu büyük hatayı düzelterek darbe girişimiyle alakası olmayan tüm akademisyenleri göreve iade etmeye çağırıyoruz."

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI'NDAN İKİ YENİ KİTAP

Eylül ayında Tarih Vakfı Yurt Vakfı tarafından yayımlanan iki yeni kitap, raflardaki yerini aldı. Kitaplardan biri Zafer Toprak'a, diğeri ise Ceren Özpınar'a ait. Zafer Toprak'ın kaleme aldığı *Türkiye İşçi Sınıfı 1908-1946*, Türkiye işçi sınıfının doğuş hikâyesini anlatırken, aynı zamanda 1970'lerde dünyada, 1980'lerde Türkiye'de esen neoliberal rüzgârların etkisiyle sosyal bilimlerdeki ağırlığını kaybeden Aydınlanmacı paradigmanın zincinden gidiyor. Toprak, yeni çalışmasının metodolojik önemini ve işlevini şu kelimelerle anlatıyor: "Dünya ekonomik düzeninde (...) köklü dönüşümlerin yaşandığı bir evrede sosyal ve beşerî bilimlerin bundan etkilenmemesi olanaksızdı. Böylece 'modernite' den 'post-modernite' ye geçildi. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de, de bunun etkileri görüldü. 24 Ocak ve 12 Eylül

ertesi 'post-modernite' ile birlikte 'sosyal'den 'kültürel'e kayılıyordu. Artık bilim çevrelerinde 'sınıf' kavramı dışlanıyor, yerine 'kültür kodları', etnik ve dinsel ayrımsalar alıyordu. Bu sürecin olumsuz etkileri özellikle çalışanların üzerinde görüldü. Etnik ve dinsel çatışmalar su yüzüne çıkarılırken örgütlü sendikal yaşam büyük darbe yedi. Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946 ile emeğiyle geçinen bir sınıfın doğuş öyküsünü gündeme getirerek Aydınlanma'ya olan inancımızı bir kez daha vurguluyor oluyorum." Ceren Özpınar'ın kaleme aldığı *Türkiye'de Sanat Tarihi Yazımı (1970-2010)*, *Sanat Tarihi Anlatıları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme* isimli çalışma ise, Cumhuriyet'in modern ulus-devlet anlayışıyla şekillenen ve Batı merkezci bir bakış açısından da etkilenen sanat tarihi yazımının 1970'lerden itibaren geçirdiği dönüşümün izini sürüyor. Özpınar, çalışmasında, "Sanat tarihinin sanat yapıtlarını, özelliklerini veya kimlikleri temsil etme biçimi bize ne söyler? Sanatsal geçmişin zamansal olarak farklı dönemlere ayrılması ne ifade ediyor? Sanat tarihinin farklı biçimlerde kurgulanmasının anlamı nedir?" gibi sorulara yanıt arıyor. Sanat tarihi ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin, feminizm ve

post-kolonyalizm gibi kuramların ışığında, 1970 ile 2010 yılları arasında yazılmış sanat tarihi metinlerini söylem, zamansallık, dönemler, tarihsel anlatı modelleri, ulusal ve etnik kimlik, toplumsal cinsiyet, dil ve terminoloji gibi farklı bağlamlarda inceliyor.

ADALET AĞAOĞLU TEZ TEŞVİK BURSU ÖN ELEME SONUÇLARI AÇIKLANDI

Bu yıl ilk düzenlenen "Tarih Vakfı Adalet Ağaoglu Erlebiyatı ve Tarih Doktora Tez Teşvik Bursu"nın ön eleme sonuçları Eylül ayı içinde belli oldu. Gündüz Vassaf, Oğuz Demirel, Erol Koroğlu, Namık Sıran Turan ve Z. Gülnar Özkış'ın oluşturulan jüri kurulunun değerlendirmesi sonucu seçti aday finale kalmaya hak kazandı. Ön elemeyi geçen adayların isimleri şu şekilde sıralandı: Cana Erşen, Eren Alkan, Hazal Halavut, Koray Üstün, Pelin Ünsal, Reha Keskin, Samet Kalecik ve Sema Oruç. Ön elemeyi geçen adayların, tez önerilerinin tüm sayfa larını içeren ve ciltlenmiş haldeki beş nüshasını postayla veya elden Tarih Vakfı'na ulaştırmaları bekleniyor. Teşvik Bursu nihai sonucu, Ekim ayı başında açıklanacak.

TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI 1908-1946

ZAFER TOPRAK

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

TÜRKİYE'DE SANAT TARİHİ YAZIMI (1970-2010)

SANAT TARİHİ ANLATILARI
ÜZERİNE ELESTİREL
BİR İNCELEME

CEREN ÖZPINAR

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

"TOPLUMUN BİR KESİMİ NASIL OLUR DA BİR BAŞKA KESİMİ DÜŞMAN OLARAK ALGILAR?"

SAMİM AKGÖNÜL

1912 İstanbul doğumlu Dimitrios Kalumenos, Patrikliğin resmi fotoğrafçısı olarak 6-7 Eylül 1955'i fotoğraflarla belgelemesi üzerine tutuklanıp işkence gördü, 1958'de sınır dışı edildi. Memleketinden sürülürken "Pek yakında İstanbul'da yine sizinle görüşeceğiz Allahısmarladık!.." diyen Kalumenos, Serdar Korucu'nun hazırladığı kitaplarla yeniden aramızda...

61 yıl önce, bugünlerde, ulusu ayakta tutmak için şart olduğu düşünülen kullanışlı düşman "Yunan"dı (Özellikle tekil kullanıyorum, bu konuya döneceğim). Ancak "Yunan" dönemin şartlarında uzaktaydı, erişilemezdi; zaten bu ulusu diri tutmak için de dış düşman yetmiyordu. Bir iç düşmana hararetle ihtiyaç vardı, o da iktidarın elinin atındaydı. "Rumlar" iç düşman olarak çok pratiktiler, zira hem Yunanlarla ilişkilendirilebiliyorlardı, İstanbullu olmalarına rağmen Ortodokstular ve bir kısmı da Yunanistan tebasındandı, hem de isim benzerliğinden dolayı şeytanlaştırılan Kıbrıslı Rumlarla ilişkilendirilebiliyorlardı. Ve oradaydılar,

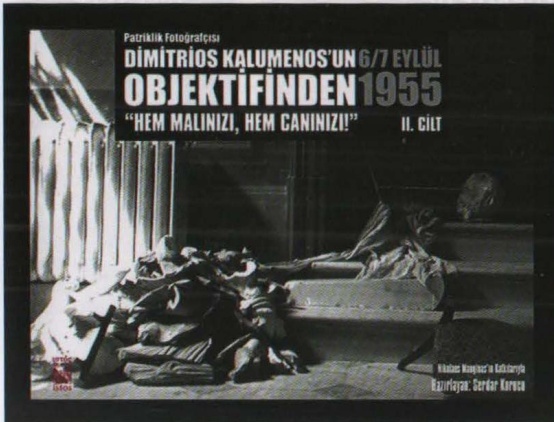
evlerinde, dükkanlarında, kiliselerinde, okullarında, İstanbul'un hem fakir hem kalburüstü semtlerinde, adalarda, Beyoğlu'nda. Erişilebilirler, kolay lokmaydılar. Erişildiler, yutuldular.

Aynı dönemde Marshall planı sayesinde kırsala makineler geliyor, şehirlerde daha yavaş da olsa sanayileşme adımları atılıyor; İstanbul'un çeperleri her türlü manipülasyona ve provokasyona açık ve aç kitlelerle dolmaya başlamıştı. İlk gecекondu fotoğrafları da aynı dönemde çekilmişti. Bu kitleler dönemin Menderes iktidarının dinsellikle yoğrulmuş hamasi milliyetçi

söylemine açıktı, yutmaya hazırdılar. Erişildiler, bu sözleri yuttular. Ne de olsa onlar isterse şeriat bile gelebilirdi. Demokrasi vardı artık.

6 Eylül'ü 7 Eylül'e bağlayan gece, dönemin iktidarı bu güruhu ideal iç düşmanın üzerine saldı. Kontrolden çıktı her şey. Evler mağazalar yıkıldı, yağmalandı. İnsanlar linç edildi, kadınlara tecavüz edildi, kiliseler yakıldı. Düşmanlıkla ve açlıkla bilenenmiş kalabalık, iktidarın dağıttığı tek kesim sopalara maşalı canı gönülden kabul etti. Samimi bir nefretti bu, içtenlikle, seve seve saldırdılar. Bayrakları siper yapanlara bayrakları mızrak yaptılar.

Nikolaus Manginas, Dimitrios Kalumenos'un Objektifinden 6/7 Eylül, II. Cilt, haz. Serdar Korucu, İstanbul: İstos Yayınları, 2016.

Ertesi sabah İstanbul silinemeyecek bir utançla uyanı. Bu utanç silinemedi, zira o gece belgelendi. Bir tesadüf eseri (umarım) aynı günlerde yeni açılan Hilton Oteli'nde Interpol toplantısı vardı ve birçok gazeteci oradaydı. Onlardan biri de Fransız Paris Match dergisinin muhabiriydi ve gecenin inanılması güç izleri derginin 17-24 Eylül 1955 tarihli nüshasında çarşaf çarşaf yayımlandı. Konuya ilgi duyanlar tarafından artık iyi bilinen bu fotoğrafları 1990'lardan sonra tarihçiler kullandı.¹ 6-7 Eylül 1955 gecesinin ilk travması geçtikten sonra hem kurbanlar hem de İstanbul'un "sade" vatandaşları

**Patrik
Athenagoras
mezarlıkta
dehşet içinde.**

o geceyi anlattı. Anılar yazıldı, gene 1990'lardan sonra röportajlar yapıldı. Ama gene de bir şey eksik kaldı. Eksik kaldı ki o kadar yazılıp çizilmesine rağmen kitleler bu olayı anlayamadı. Anlayanlar da nefretle olayı hatırlatanlara mütemadiyen saldırdı. Hatta 2005'te Dilek Güven, Korhan Gümüş, Cengiz Çandar, Ali Bayramoğlu, Ayhan Aktar ve Cengiz Aktar'ın inisiyatifiyle, Tarih Vakfı'na dönemin soruşturma savcısı Emekli Tümgeneral Fahri Çoker tarafından başlatılmış olan arşivdeki fotoğraflardan bir sergi hazırlığına girişildi. Sergi İşçi Partili bir grubun saldırısına uğradı.² Zira kimse duymasın istiyorlardı, kimse bilmesin, kimse konuşmasın. Halbuki tarih inatçıdır. Tarih, tarihi olguların aydınlanabileceği dönemi sabırla bekler. Özellikle herkesten saklanan kaynaklar er ya da geç okunur, anlamak bilmek isteyen bulur. Belgeler bekler, ta ki biri alıp onlardan bir anlam çıkarana kadar. Uyuyan belgeler uyanır; konuşurlar hiç gocunmadan, "Neden bu kadar beklettin!" demeden anlatırlar anlatacaklarını. Kalumenos arşivi de aynen öyle yapmış. Türkiye'li okuyucuya o gecenin hikâyesini anlatmak için 60 sene beklemiş. Serdar Korumun titiz çalışmasıyla bizlere sunulmuş.

Dimitrios Kalumenos, 1912 İstanbul doğumlu. O kadar İstanbullu ki, lakabı "İstanbul". Aileden fotoğrafçı. Kalumenos. Zoğrafyon'dan hemen sonra gazeteciliğe atılmış ve 1936'dan itibaren hem İstanbul hem de Yunanistan gazetelerinde muhabirlik yapmış. Türkiye'de renkli fotoğrafçılığın öncülüğünü üstlenen Kalumenos 1948-1958 yılları arasında İstanbul Gazeteciler Ajansı'nın müdürlüğünü yürütmüş. Aynı dönemde Patrik Athenagoras'ın isteğiyle Patrikliği'nin resmi fotoğrafçısı olmuş. Serdar Korum'un hazırladığı, Laki Vingas'ın danışmanlığını yaptığı bu iki ciltte bizlere sunulan 6-7 Eylül 1955 fotoğraflarından sonra tutuklanmış ve işkence görmüş. Dönemin basınına hemen Türk düşmanı kategorisine yerleştirilmiş ve 1958'de sınır dışı edilmesi alkışlanmış. Memleketinden sürülürken söylediği "Tekrar, pek yakında İstanbul'da yine sizinle görüşeceğiz Allahaismarladık!.." sözleri gazeteler tarafından "küstahlık" (!) olarak nitelendirilmiş. Kitapları yasaklanmış, hayatı allak bullak edilmiş. Bir Türkiye hikâyesi...

Ama fotoğrafları, o fotoğraflardan yansıyan hüznün, şaşkınlık, hayal kırıklığı, korku bizlere kalmış. Kendisi de

"Fotoğrafları korku içinde çektim" diyor bir röportajında. Ama yılların verdiği tecrübeden olsa gerek, elleri pek titrememiş gördüğümüz kadarıyla.

Serdar Korum söz konusu iki ciltte, Kalumenos'un çektiği fotoğrafları "kuru kuru" sunmamış (Zaten fotoğraflar hiç de kuru değil, tabiri caizse!). Bu henüz Türkiye'de tanınmayan birincil kaynağı iki farklı birincil kaynakla desteklemiş. 6-7 Eylül gecesine saldırıya uğrayanların hatıraları ve —bence daha da önemli— sağda solda kırmızı halinde bulunan, o gece saldırıyı gerçekleştirenlerin hatıraları. Bu önemli. Değişik birincil kaynaklardan netlikle süzülen olgu ve olayları, konu hakkında yazılan akademik eserlerle de desteklemiş. İki cildin sonunda kapsamlı bir kaynağın bulunmayışını önemli bir eksiklik olarak gördüğümü de belirtmeden geçemeyeceğim. Söz konusu iki kitap akademik yayın olmasalar da, genç araştırmacılara kaynak oluşturacağından böyle bir kaynakça son derece faydalı olabilir.

Birinci ciltte 60 fotoğraf yer alıyor, 1955'in 60. yıldönümü dolayısıyla olsa gerek; zira ikinci ciltte, yani 61. yıldönümünde 61 fotoğraf seçilmiş. Fotoğrafların çoğu bir envanter ça-

"Oradaydım"
diyen çocuk.

İşması için, daha çok bina, dükkan ve evlerdeki tahribatı belgelemek için çekilmiş gibi, Paris Match muhabirinin çektiği resimler ise daha "haber" odaklı; bol bol korkulu insan ve kendinden geçmiş saldırgan görünüyor o fotoğraflarda. Bu 121 fotoğrafın arasında "insanlı" olan dördünü seçelim.

Birinci ciltte 43. sayfada bir fotoğraf var. Belli ki poz verilmemiş. Patrik Athenagoras'ın parçalanmış mezarları gördüğü andaki ilk tepkisini yakalamış Kalumenos: Elleri başının arkasında kenetlenmiş, sırtı kamurlaşmış, bir dehşet, çaresizlik,

şaşkınlık, akıl almazlık hali. Elbette 6-7 Eylül 1955 gecesinin rasyonel sebepleri bulunabilir. İnsanların Kıbrıs meselesini bahane ederek mallarını çalmak için Rumlara saldırdığı söylenebilir, ki bu doğrudur. Aziz Nesin meşhur "Migros Türktür Türk Kalacak" öyküsünde böyle bir şahitliğini anlatır. O gece Beyoğlu sokaklarında bir kadın görür Nesin; sırtında üç adet çalınmış kürk, ellerinde çiftler çiftler ayakkabılar... Etrafta herkes "Kıbrıs Türktür Türk kalacak!" diye bağırılmaktadır (Beyoğlu'ndaki nalburun bununla ne alakası var kısmını geçiyorum). Kadıncağız konudan o kadar uzaktır ki, fark edilememek için

o da bağırarak zorunda olduğundan ama ne denildiğini pek anlamadığından, o zaman yeni açılan Migros marketleriyle karışırır meseleyi ve bağırır: "Migros Türktür Türk kalacak!" Komik, değil mi? Ben ilk okduğumda Türkiye eğitim sisteminin bizlere verdiği umursamazlıkla kahkahalarla gülmüş, ikinci okduğumda ise hiç gülmemiştim. Tamam, fakir ve cahil insanlar "para" için saldırdı bu dükkanlara, evlere. Haydi diyelim kiliselere de oradaki değerli eşyaları yağmalamak için girdiler. Peki mezarlar? Kemikler? İşte samimi nefret, içselleştirilmiş nefretle kastettiğim budur. Kıbrıs'taki kuzeyde kalan Rum mezarlıkların halini de hatırlayınız lütfen. Rasyonalitesi olmayan bir nefret bu; nereden geldiği belli, nereye gideceği belli ama "anlamı" belirsiz bir hınç duygusu.

Gene birinci ciltte, 101. sayfada tanınmış bir yüz var. Kalumenos gene belgelemek için olsa gerek, baştan aşağı parçalanmış bir kilisenin içini görüntülemiş. Ancak tam deklanşöre basacakken, sağ taraftan davetsiz bir misafir kafasını uzatıp kadrāja girmiş, makinenin odağını bozmuş. 6-7 yaşlarında bir çocuk bu, ama yüzü tuhaf bir şekilde yetişkin. Korku yok gözlerinde ama vakitsiz büyümlüklük var. Ceketinin altındaki baklava desenli yeleğin ayısından bende de vardı onun yaşlarındayken. Çok gördüm ben bu çocuğu İstanbul sokaklarında, Atina sokaklarında, Halep sokaklarında, Bağdat sokaklarında. Birden büyüyen, büyümek zorunda kalan bir çocuk bu. Ağlamıyor. Kameraya gülümsemiyor da. Dinginlikle bakıyor. 1955'te yedi yaşında olsa şimdi 68 yaşındadır. Nerededir acaba? Kimdir? O gece hakkında ne düşünüyordunuz? O gecenin ve devamında olanların hayatına nasıl bir etkisi olmuştur? Acaba o fotoğraf çekildiğinde Kıbrıs'ın Rum mu Türk mü olduğunu düşünüyor-du? Hayatı boyunca hangi partiye oy vermiştir acaba? Kimi sevmiştir, kimden nefret etmiştir neden sevdiğini ya da neden nefret ettiğini bilmeden? Bu kitap o çocuk için yayımlanmış sanki. "Ben de vardım" diyebilsin diye.

İlk dua?

İkinci cildin 19. sayfasında bulunan fotoğrafa bakalım şimdi. Fotoğraf gene bir kilisenin içinden. Tam bir apokaliptik görüntüsü, her şey karma-karışık. Yerler ve dev bir çöp kutusu cam kırıklarıyla dolu. Belli ki birileri birazcık temizlik yapmaya çalışmış kalumenos gelmeden. Fotoğrafa yansıyan kaos, temizlikten sonraki hal yani 50-55 yaşlarında bir adam kilisenin içindeki iki basamağa tuhaf bir şekilde yandan ilişivermiş. Rahat bir şekilde diz çöküp duayı edeyim dememiş anlaşılan, oracığa diz çökmüş, her an düşecek gibi. Baş kel, o dönem çok moda olan Troçki sakalı var, gözlüklü ve takım elbiseli. Bu adam Rum cemaatinin ileri gelenlerinden biri olmalı. Tam bir burjuva. Belki bir avukat ya da eczacı. Ama Notabl statüsünü unutmuş gibi ya da artık o gecenin sonra bu statünün hiçbir önemi saygınlığı kalmamış. Belki de ertesi gün Atina'nın Nea Smyrni Mahallesi'ne göç etmiştir ama sanmıyorum. Birçok Rum gibi o da Athenagoras tarafından ikna edilebilmiş, şehrinde bir on sene daha güvercin tedirginliğinde yaşamaya devam etmiş, 1964'te diğer Rumlarla birlikte sınır dışı edilmiştir büyük ihtimalle. Belki de o gece dindar oldu, belki de o gece ilk defa yerden kaldırılıp oraya alelacele iştirtilmiş gibi görünen Pantokrator İsa tablosuna ellerini açtı. Belki de o duadan sonra Sıraselviler'deki yazhinesini her sabah korku ve duayla açtı. Ölmüştür herhalde artık. Hangi duygularla öldü acaba?

1990'ların sonunda Kallithea'da bir saha araştırmasında çok yaşlı, Troçki sakallı bir adamla konuşmuştum. Büyük bir kızgınlıkla beni evine almış, bana ve Türklerle verip verip vermişti. 1955'te kumaş dükkânı yağmalanmış, dayak yemiş, 1964'te de karısı sınır dışı edilince onu takip etmek zorunda kalmıştı. İstanbul koku an köhne salonda, kristallerin yerleştirildiği vitrinin karşısındaki kabartma kumaşlı koltukta kendime hep aynı soruyu sormuştum. Yahu bu adam benden nefret ediyor, bir kaşık suda boğacak, neden beni aldı evine? Herhalde pek kimse dinlemediği içindir. Belki de Türkçe konuşmak için.

Belki de kızabilecek, küfür edilebilecek birisi nihayet karşısına çıktığı için. O dönem uydu yayınları yeni başlamıştı. Yarım saat bana bağırıp çağırdıktan sonra "Simdi sus" demişti (Halbuki ben hiç konuşmamıştım!), "TRT'de Zeki Müren saati başlıyor". Aynı insan mıydı acaba? Bence evet. Aynı değilse bile aynı.

Son fotoğrafımız 59. sayfada. Bomboş bir oda. Bir sandık var divan olarak kullanılan, bir komodin. Komodine kağıtlar gelişigüzel istiflenmiş. Bir de odanın tam ortasında bir su testisi. Belli ki bir burjuva evinde değil. Çok mütevazı insanlar bunlar. Üç kadın var odada. Poz vermiyorlar. Genç olanı tahta bir tabureye oturmamış, çökmüş. Kalakalmış öylece. Arkasında ayakta duran başka bir kadının kafası kadrāja girememiş. Oturana omuzlarından tutuyor teselli etmek, sakinleştirmek için. Bir de sandığın köşesine ilişmiş, aneanneme benzeyen yaşlı bir kadın var. Siyah elbiseli, terlikli, boş boş bakıyor objekte. Ne olduğunu tam anlayamamış sanki. Bu kadın gitmemiştir bence. Nereye gidebilir ki hayatının sonbaharında evini, komşularını, alışkanlıklarını bırakarak? Musakkasını yapacak; patlıcan, lahana bulamaz Atina'da, Sydney'de, San Francisco'da. Mümkün değil. Ya hayatının sonunu mutsuz geçirmiştir ya da ölmüştür acından bu boş oda-

nın içinde birkaç ay sonra. Makarios kim, biliyor muydu acaba öldüğünde ya da Milli Türk Talebe Birliği'nden haberdar mıydı?

İki ciltten geriye kalan hem şaşkınlık hem de —maalesef— bir tanışıklık duygusu. Resimlerde ve şahitliklerde gördüklerimizi, ne olduğunu anla-

Üç kadının dramı.

yamadan saldırıya uğrayan sıradan insanlar, "başka bir davaya" kurban verilen "iç düşmanlar", yağmalanmış dükkânlar, yakılıp yıkılmış evler ve karşılarında irrasyonel bir hiddetle ama zevk ve şevkle saldıran, yağmalayanlar. Dün de gördük bu insanları, bugün de görüyoruz. Bu yazının başlığına geri dönelim. Serdar Korucu'nun hazırladığı ilk cildin tanıtım toplantısında sormuş bu soruyu Patrik Bartholomeos: "Toplunun bir kesimi nasıl olur da bir başka kesimi düşman olarak algılar?" Bu hem çok haklı ve insancıl bir soru, hem de çok naif. Çünkü ve bugünkü tecrübelerinden, Patrik Bartholomeos da çok iyi biliyordur yanıtı eminim. Türkiye gibi toplumsal temelleri zayıf ülkelerde toplumun bir kesimi bir başka kesimini HER ZAMAN düşman olarak algılar. Toplumsal kırıklardan beslenir iktidarlar ve siyasal, ekonomik, kültürel gücü ellerinde tutanlar. Kimi sosyal bilimci nefretin ve düşmanlığın "tanımamaktan" kaynaklandığını düşü-

nüyor. "Tanısan seversin" denir ya, onun gibi bir şey. Diğer bir deyişle, toplumun bir kesimi bir grubu iyi bilmiyor, o yüzden o gruba nefret duyabiliyor. Ben bu görüşe katılmıyorum. Kanımca en keskin başkalık "yakın başkalık". Bize çok yakın, fazla yakın olanlardan nefret ediyoruz. Bizi "bozma" ihtimali olanlardan. Çok iyi tanıdıklarımızdan. Komşularımızdan korkuyoruz. Uzak başkalık ancak zararsız ve gülünç stereotipler yaratılabilir. Yakın başkalık ise dramlar. Yoksa ne Yahudi soykırımını açıklayabiliriz, ne Ermeni soykırımını ne de 6-7 Eylül 1955 İstanbul ya da 18 Nisan 1978 Malatya gibi pogromları. Yugoslavya'da Sırpalar, Boşnaklar ve Hırvatlar birbirlerinden çok farklı oldukları için öldürmedi birbirini. Çok benzer oldukları için öldürdüler.

İşin en hazin tarafı, bu iki ciltten fırlayan atmosferin 61 senedir değişmeden devam ediyor olduğunu görmek. Hâlâ iç düşmanlar var, hâlâ kapılara işaret koyuluyor, hâlâ duvarlara "Biz geldik kızlar" yazılıyor, hâlâ herhangi bir kimliğin mensupları topyekün "düşman" ya da hain ilan edilebiliyor. Karl Schmitt dimdik ayakta.³

1964'te Rumların gene Kıbrıs meselesi bahane edilerek sınır dışı edilmesinin 50. yıldönümünde Bilgi Üniversitesi'nde bir toplantı düzenledik.⁴ O dönem, Fransa'da Ermeni soykırımının inkârının cezalandırılması tartışması yapıyordu. Türkiye'de hükümet aba altından sopa göstermek için her an Türkiye'deki Ermenistanlı Ermenilerin sürebileceğini ısrarla en yetkili ağız-

lardan açıyordu. "Yani" diyorlardı, "gerekirse konuyla alakaları olmayanları gene cezalandırırız". Toplantının kahve molasında, tam bir sene önce kaybettiğimiz sevgili dostum Vangelis Kechriotis'e "Birliğin bugün bugünüdür" demiştin bilim bir tavırla. Halbuki -dır'lı -dır'lı cümleleri hiç sevmem. Vangelis herkesin içini aydınlatan gülümsemesini takınmış, "Abi" demişti (çok güzel "abi" dendi), "galiba bu topraklarda, bugünün bugünü!"

Serdar Korucu iki ciltte Kalumenos aracılığıyla, onlarca hatıratı kullanarak, 61 yıl öncesini gözümüze taşımıştır elbette. Ama sadece 61 yıl öncesini değil.

SANİM AKGÖNÜL
STRASBOURG ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

- Örneğin Samim Akgönül, *Türkiye Rumları: Ulus Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 234 s. ya da Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri* (İstanbul: 6 7 Eylül Olayları, İletişim Yayınları,

2014), 239 s.

- Korhan Gümüş, "2005'te 6-7 Eylül Serğisi: Kim Saldırdı?", *Bianet*, 7 Eylül 2011, <http://bianet.org/bianet/azinliklar/1325-6-2005-6-7-eyul-sergisi-ne-kim-saldirdi>
- Carl Schmitt'in iç düşman kavramı hakkında bkz. Carl Schmitt, *Siyasal Kavramlar*, çev. Ece Göztepe (İstanbul: Metis Yayınları, 2014). Aynı kavram üzerine zit görüş için Kanmca en iyi

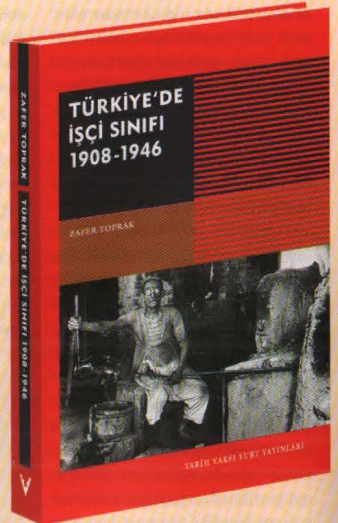
okuma Freund Julien, *L'essence du politique*, 4. basım (Paris: Dalloz, 2004) (ilk basım Paris: Sirey, 1965).

- Toplantının tanıtım yazısı için bkz. Samim Akgönül, "1964: Bir Adım Ötesi Dönüşü Olmayan Yolu Başında", 124, 3 Mart 2014, 1964'sürgünü hakkında bkz. *Hulay Demir, Ridvan Akar, İstanbul'un Son Sürgünleri* (İstanbul: Belge Yayınları, 1999).

TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI 1908-1946

Türkiye'de sosyal ve beşeri bilimler, 1960'lı ve 70'li yıllarda Aydınlanmacı bir "modernite" paradigması ışığında gelişmişti. Bu evrede "sosyal"ın ayrı bir ağırlığı vardı ve "sınıf" kavramı Türkiye ve dünya çözümlemelerinde yoğun bir biçimde kullanılıyordu. Batı'da kapitalizm altın çağını yaşamış, refah devletini belirli bir noktaya taşımıştı. Her türlü sınıf çelişmesine rağmen, emekçi kesim bu refahtan görece payına düşeni almıştı. Ancak, 70'li yılların ilk yarısında Bretton Woods'un çöküşü, petrol krizi ve stagflasyon sonucu "refah devleti" tökezledi. "Sosyal devlet" in yükü giderek altından kalkılamayacak bir düzeye ulaşmış, sürdürülebilirliğini yitirmişti. Hayek'in, Friedman'ın, neo-liberal anlayışın yıldızı bu tarihlerde parladı. Reagan, Thatcher bu tarihlerde iktidara oldular. Dünya ekonomik düzeninde bu denli köklü dönüşümlerin yaşandığı bir evrede sosyal ve beşeri bilimlerin bundan etkilenmemesi olanaksızdı. Böylece "modernite"den "post-modernite"ye geçildi. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bunun etkileri görüldü. 24 Ocak ve 12 Eylül ertesi "post-modernite" ile birlikte "sosyal"den "kültürel"e kayılıyordu. Artık bilim çevrelerinde "sınıf" kavramı dışlanıyor, yerini "kültür kodları, etnik ve dinsel ayrımsmalar alıyordu. Bu sürecin olumsuz etkileri özellikle çalışanların üzerinde görüldü. Etnik ve dinsel çatışmalar su yüzüne çıkartırken örgütlü sendikalar üzerin büyük darbe yedi. Türkiye'de İşçi Sınıfı 1908-1946, emeğiyle geçinen bir "sınıf"ın doğuş öyküsünü gündeme getirerek Aydınlanma'ya olan inancımızı bir kez daha vurgulamış oluyoruz.

Zafer Toprak

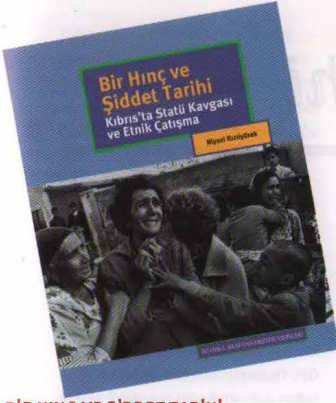

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

BİR HİNÇ VE ŞİDDET TARİHİ
KIBRIS'TA STATÜ KAVGASI VE ETNİK ÇATIŞMA

NIYAZI KIZILYÜREK

586 sayfa, 978-605-399-404-6

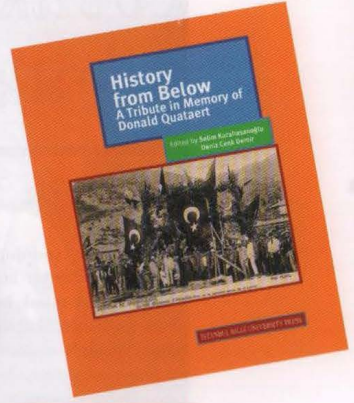
Prof. Dr. Niyazi Kızılyürek, Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarında hinç duygusunun ortaya çıkışını ve akıl almaz bir biçimde yayılan toplumsal şiddet olgusunu, her iki kesim milliyetçilerinin uyguladığı politikaların boyutlarını tüm ayrıntılarıyla ele alıyor. Bugün de süregelen ve adeta çözümsüzlüğe terk edilen "Kıbrıs'ın Sırrı" üzerine yazılmış en kapsamlı eser.

BİLİM, TEKNOLOJİ VE YENİLİK
KAVRAMLAR, KURAMLAR VE POLİTİKA
DERLEYENLER İBRAHİM SEMİH AKÇOMAK,
ERKAN ERDİL, MEHMET TEOMAN PAMUKÇU,
MURAD TIRYAKIOĞLU

762 sayfa, 978-605-399-448-0

Bilim, teknoloji ve yeniliğin oynadığı rolü, bu konuları kavram, kuram, uygulama ve politika çerçevesinde ele alan, anlaşılır kılan ve kavramlar arası ilişkileri belirgin şekilde ortaya koyan bu eser, alanında öndü akademisyenlerin katkılarının bulunduğu ilk yayvuru kaynağı olma amacıyla derlenmiştir.

HISTORY FROM BELOW
A TRIBUTE IN MEMORY OF DONALD
QUATAERT
EDITED BY SELİM KARAHASANOĞLU,
DENİZ CENK DEMİR

730 pages, 978-605-399-449-7

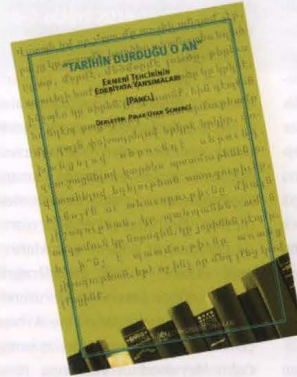
Of the 33 authors who have contributed the 32 academic articles that make up this book, 17 were students at Binghamton. Eleven of them wrote their theses under Donald Quataert. There are 10 memorial pieces in this book.

KAMUSAL ULUSLARARASI HUKUK
RONA AYBAY, ELİF ORAL

478 sayfa, 978-605-399-454-1

İtiluslararası hukukun temel hukuk ilkelerine bağlı olduğu, ancak uygulamada bazı önemli farkların ortaya çıktığı gerçeğinden hareket ederek bu çalışmada, etnikkonusu farklar çağdaş her devletin anayasal yapısının temeli olan yasama, yürütme ve yargı erkleri açısından karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

"TARİHİN DURDUĞU O AN"
ERMENİ TEHCİRİNİN EDEBİYATA YANSIMALARİ

DERLEYEN PINAR UYAN SEMERCİ

88 sayfa, 978-605-399-457-2

Bugünün Türkiye'sini anlamak için toplumsal olayların nereden ve nasıl başlayıp, bugünlere nasıl ulaştığını çözebilmek için bu topraklarda "göç", "içgöç" "tehcir", "soykırım", "zorunlu göç" gibi toplumsal felaket bırakan olayların edebiyata yansımalarını anlatan bu çalışma, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde 2014 yılında yapılan panelin metinlerini içeriyor.

TÜRKİYE'DE ÇERKES DİASPORASININ SİYASİ TARİHİ

ZEYNEL ABİDİN BESENEY

272 sayfa, 978-605-399-442-8

Bu eser, dünden bugüne Türkiye'de Çerkes diaspora siyasetinin tarihsel ve toplumsal özelliklerini, diasporada yaşanan ideolojik farklılıkların ulaştığı boyutları karşılaştırmalı olarak incelemek ve bunu yaparken Cumhuriyet'in ulus yaratma siyasetinin içinde Çerkeslerin konumunu doğru biçimde tanımlamaya çalışmak olarak açıklıyor.

Çocukların ve Çocukluğun Tarihi

GÜLAY YILMAZ

Çocukların ve çocukluğun tarihi 1960'lar ve 70'lerden bu yana bir araştırma alanı olarak Batı tarihçiliğinde yerini aldı. Bu çalışmalar ilk ortaya çıktığında, modern toplumların ortaya çıkış sürecinde çocuk algısının değişimi ve çocuğun modern toplumdaki yeni tanımlanmış rollerinin belirlenmesine yönelik, daha tepeden bakan bir yaklaşım sergilenirdi. 1990'lardan günümüze kadar olan dönemde ise çocuğun bizzat çevresini etkileyebilen, sosyal ve ekonomik yapılarla etkileşim kurabilen ve bunları değiştirebilen bireyler olarak değerlendirilmesiyle birlikte çocukların sesini daha çok duyabileceğimiz bir tarihçiliğe doğru eğilim arttı. Bu yaklaşım son derece renkli, çocukların farklı dönemlerdeki varlıklarını ve tecrübelerini daha detaylı inceleyebiliş değerli çalışmalar doğurdu. Osmanlı tarihçiliğinde çocuk ve çocukluk tarihi üzerine yapılan çalışmalar son on yıldır artmış olsa da, bu alandaki üretimin özellikle Avrupa tarihçiliğine kıyasla, hâlâ son derece kısıtlı olduğunu belirtmek gerekir. Bu nedenle de öznenin çocuk olduğu çalışmaların daha görünür kılınmasının önemi yadsınamaz.

Bu çaba benim için bir sempozyum organizasyonu başladı. 6-7 Mayıs 2016 tarihlerinde Akdeniz Üniversitesi Tarih Bölümü bünyesinde "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çocukluğun Tarihi Sempozyumu"nu düzenledim. Bu dosya da sempozyumun bir yan ürünü olarak, orada yapılan sunumlardan birkaçının bir araya getirilmesiyle *Toplumsal Tarih* okurlarına sunuldu. Sempozyum panelleri "Çocuk tarihine nasıl yaklaşılmalı?" sorunsalı üzerine bir düşüncüyü takip etti. Bu dosyadaki her bir yazı da

sempozyumun dört farklı panelini yansıtıyor. Paneller tematik olarak düzenlendi ve her biri Osmanlı tarihinin olası en erken dönemlerinden başlayıp Cumhuriyet dönemini de kapsayacak bir zaman dilimi içerisinde konuları değerlendirdi. Bu sebeple bir "başlangıç" niteliğinde olan Osmanlı toplumu çocuklarını anlama çabası belli olgular ve sorunsallar ekseninde gruplanmış çalışmaları karşılaştırmalı olarak değerlendirmeli ve belirlenmiş sorunsal ekseninde tarihteki değişimi ve devamlılığı gösterebilmeliydi.

Bu eksen, sempozyum Mısır'daki Afrikalı ve Çerkes köle kızlar hakkında karşılaştırmalı bir değerlendirme yapan Beth Baron'un enfes sunumuyla açıldı. "Çocuk kimdir?" sorusu ilk panelin ana sorunsalıydı ve klasik dönem Osmanlı'sındaki çocuk tanımlarından (Seyfi Kenan), Balkan Savaşları esnasında Osmanlı toplumundaki çocukların askerleşmesine (Eyal Ginio) ve son olarak da Cumhuriyet dönemi çocuklarının sınıf eksenli olarak değerlendirilmesine (Özge Ertem) kadar uzandı. "Çocuk ve Emek" panelinde Avrupa çocuk emek tarihine bir bakış sunan Colin Heywood'un yanı sıra, 16-17. yüzyıl saray bostanlarındaki devşirme çocukların zorunlu emeği (Gülay Yılmaz) ve 19. yüzyıl İstanbul'da Anadolu'dan gelen çocukların ev içi hizmetleri (Yahya Araz) değerlendirildi. Ailenin merkeze alındığı üçüncü panelde İstanbul hanelerindeki köle kızlar (Hadi Hosainy), çocuk evlilikleri (Yahya Araz), bebek katli (Gülhan Balsoy) ve bebek düşürme (Fatma Şimşek) konuları farklı dönemler baz alınarak tartışıldı. Son panel ise çocuk algısının ve dolayısıyla eği-

timinin modern toplumun ortaya çıkmasıyla nasıl değiştiğini gösteren çarpıcı sunumlarla doluydu. Bu sunumlarda Suriye'de çocuğa dair yeni bir bilincin oluşması (Fruma Zachs), Geç Osmanlı döneminde çocuğun aileden çok rejime ait bir varlık olarak görülmesi (Nazan Çiçek) ve Cumhuriyet döneminde türbe ziyaretlerinin yasaklanmasıyla çocukların değişen inanç eğitimi (Gökçen Beynili) temel konular oldu.

Dikkatlice değerlendirilecek olursa tüm paneller/sorunsalların farklı tarihçilik alanlarını da (köle tarihi, aile tarihi, emek tarihi ve modernleşme tarihi gibi) içerdiği görülecektir. Bu alanlar farklı kaynaklar ve metodolojiler kullanmakla ve farklı uzmanlıkları gerektiren alanlar olmakla beraber, geçmişe bakarken çocuğu özne olarak ele almanın ve tarihin değişik alanlarını bu perspektiften analiz etmenin tarihçiliğin kendisine de önemli bir katkı sağlayacağını gösterir. Bu dosyada da tartışılan dört ana konudan/panelden kesit sunabilecek yazılar bulacaksınız.

Colin Heywood'un yazısı Batı'daki çocuk tarihçiliğinin geçirdiği evreleri özetlerken bu alanın 1960'lardan bu yana ne kadar değişmiş ve uzmanlaşmış olduğunu da gözler önüne seriyor. Bu, Osmanlı tarihçiliğinde yeni yeni ilgi uyandırmakta olan bu dalın tarihsel ve metodolojik gelişim sürecini görmek açısından son derece önemliydi. Heywood çocuk tarihçiliğinin "toplumun şekillendirdiği çocuk" algısından "çocuğun aktör olarak görüldüğü yaklaşımlara" evrilmesini ve araştırma öznesinin çocuk olarak alınması sonucu doğabilmiş olan yeni bulguların önemini

"çocuk emek tarihçiliği" açısından gözler önüne serdi.

Yahya Araz kız çocuklarının buluş çağında ve hatta buluş çağına erişmeden yetişkin erkeklerle evlendirilme pratiğini 19. yüzyıl boyunca İstanbul mahkemesi kayıtlarından izledi, bu kızların hukuken kendi adlarına konuşma hakkı dahi yokken cinsel birleşmeye de zorlandıkları evliliklere dahil edildiklerini tespit etti. Bu çocuklarla evlenen erkeklerin ise ağa, beşe, bey unvanları taşıyan, esnaf, asker, saray görevlileri gibi "saygın" statülerdeki kişiler arasından olduğu Araz'ın ispat ettiği bir başka gerçektir. Araz, İstanbul'daki bu "çocuk evliliklerinin" Anadolu'da birbirine yakın yaşlarda iki çocuğun evlendirilmesi geleneğinden daha da vahim bir şekilde kız çocuklarını savunmasız bırakan bir uygulama olduğunu vurguladı. Günümüzde halen bir toplumsal problem olarak mücadele edilmeye çalışılan "çocuk evliliği" uygulamasının tarihsel sürecini görmek son derece önemlidir. Yazının da belirttiği üzere bu evlilikler yoksulluk veya çaresizlikle yapılmış anlaşmalar değil, Osmanlı toplumunda çocukluğun ve çocuğun cinselliğinin nasıl algılandığıyla ilgili bir problemin ürünüdür. Dolayısıyla, Yahya Araz'ın çalışması günümüzdeki "çocuk evliliği" sorununun çözümünde bir perspektif sunması ve meselelerin tarihsel ve geleneksel arka planıyla da meşgul olunması gerektiğine işaret etmesi açısından son derece kıymetlidir.

Nazan Çiçek II. Meşrutiyet dönemi popüler dergilerinde çocuklara bakışın dönüşümünü inceleyen çarpıcı bir yazı yazdı. Yazar, özellikle çocuklara yönelik çıkan dergilerin bizatihi kendisinin bu dönemde çocukların yetişkinlerden farklı bireyler olduğunu göstermesinin yanı sıra dergi içeriklerinin de çocuk meselesini önce evlilik konusuyla eşitleyen, devamında ise daha öncelikli bir hale dönüştüren bir yaklaşım sergilediğini gösterdi. Çocukluğun iyi bir vatandaş olma yolunda vazifelerle yüklü bir dönem olduğu ve bu nedenle aileden ziyade devletin bu işi yapması gerektiği görüşü bu dönemde ortaya çıkan

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE HISTORY OF
CHILDHOOD IN THE OTTOMAN EMPIRE

ULUSLARARASI OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA
ÇOCUKLUĞUN TARİHİ SEMPOZYUMU

ACILIŞ KONUŞMASI
OPENING SPEECH
Prof. BACON

KATILIMCILAR
PARTICIPANTS
Yahya ARAZ
Gökçe BEYİMLİ
Nazan ÇİÇEK
Gülhan ÇEKİME DALIOĞ
Özge ERTEM
Eyal GILADI
Colin HEYWOOD
Nadî HOŞANCI
Ayşe KEMAL
Fatma SİMSİK
Gülşay YILMAZ
Frédéric ZACHS

6-7 Mayıs 2016
May 6-7, 2016

Azərbaycan Universiteti
Edukativ Fakulteti, Bütün Rəqəb Konferansları Sahəsi
İstanbul Universiteti, Bütün Rəqəb Konferansları Sahəsi
100000, İstanbul, Türkiyə

SHCY

ve Cumhuriyet'e devreden bir miras olarak ön plana çıkmaktadır. Çiçek'in makalesi, Geç Osmanlı dönemi çocuk algısının Cumhuriyet dönemindeki devamlılığını gözler önüne seren son derece önemli bir çalışmadır.

Özge Ertem 1930'lu ve 40'lı yıllarda Türkiye'deki çocuk dergilerinde sınıf ve ulus bilincinin bu dergilerin okur kitlesi olan orta sınıf ailelerin çocuklarına nasıl işlendiğini ve Cumhuriyet'in meselesi yoksul çocukların Cumhuriyet'in çocuklarına ders vermek amacıyla dergi hikâyelerinde nasıl karşı karşıya getirildiğini anlattı. Ertem'in yazısı, hikâyelerin ve sınıf inşasının çarpıcı örneklerini okuyabildiğimiz nefis bir makale olmasının yanı sıra çocuk tarihçiliğinde "toplumun şekillendirdiği çocuk" algısının geldiği kaynağı da adeta sergiler niteliktedir.

Çocuk tarihçiliğinin Osmanlı alanın-

da verilmiş eserlerine dair son bir söz söyleyerek sizleri yazarlarımızın değerli yazılarıyla baş başa bırakmak istiyorum. Tıpkı fabrikada çalışmaya başlamasıyla özgürlüğü hissedene Fransız çocukları gibi, yaptığı çocuk evliliği içerisinde kalmaya istekli ve eşinin ailesinden bağımsız yaşayabileceği ayrı bir eve çıkma isteğiyle mahkemeye giden kız çocukları veya tüm orta sınıf çocuk okurlar arasında sıyrılıp gözümüze çarpan "çırak İbrahim" ile karşılaşacağınız bu satırlar, Osmanlı çocuk tarihçiliğinin go'larında günümüze uzanan çocuk merkezli derinlemesine tarih analizlerini yakından takip edip malzemesine başarıyla uyguladığını, dahası kategorik değerlendirmelerin ötesine geçebildiğini — Osmanlı ve Cumhuriyet çocukları ayrımından sıyrılmak gibi— göstermektedir. Gelecekte Osmanlı çocuk tarihçiliğinin başarılı örneklerini daha çok göreceğimiz muhakkaktır.

ÇOCUKLUĞUN TARİHİNİ YAZMAK: KİŞİSEL BİR ENTELEKTÜEL YOLCULUK

COLIN HEYWOOD

Çocukluğun tarihinin 1960 yılında Philippe Ariès tarafından *L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* [*Eski Rejimde Çocuk ve Aile Hayatı*] isimli çalışmanın yayımlanmasıyla başladığı genel kabul görür. Benim bu sahada bir tarihçi olarak kariyerim o kadar geriye uzanmıyor, ancak bu tarih yazımının yıllar içindeki evrimine angaje olmaya yetecek kadar uzağa gidiyor. Aşağıdaki yazı Avrupa'da çocukluğun tarihi hakkında kapsamlı bir inceleme değil; daha ziyade kişisel deneyimin ışığında, tarihsel literatürdeki değişim ve süreklilik üzerine bir düşünce niteliği taşıyor.

ÇEVİREN: SELİM SEZER

ÇOCUK EMEĞİNİN TARİHİ

Ben çocukluk hakkındaki araştırma-
lara 1970'li yıllarda, 19. yüzyıl Fran-
sa'sındaki çocuk emeği hakkındaki
bir projeyle başladım; bunu daha
sonra Fransız halkının modern dö-

nemdeki büyüme deneyimleri hak-
kında daha geniş bir araştırmaya
dönüştürdüm ve bu süreç içinde
çeşitli literatür incelemeleri ürettim.
20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başı
boyunca çocuğun ve çocukluğun ta-
rihi büyük çapta genişledi ve tarih ve
sosyal bilimlerdeki çeşitli akımlara
uyarlandı.

Çocuk emeği hakkında 1988 yılında
yayımlanan monografım, 19. yüzyıl-
da ve 20. yüzyıl başında Avrupa ve
Kuzey Amerika'daki reformcuların
yürüttüğü çocukları kurtarma faa-
liyetleriyle ilgili tarih yazımındaki
uzun soluklu aşamanın bir parçasını
teşkil ediyor. Çalışma Fransa'da 1841
ve 1874 yılında çıkarılan çocuk emeği
yasalarını belli bir düzeyde ayrıntılı
olarak araştırmış ve epey "tepeden"
bir yaklaşım benimsemişti: Temel
aktörlerin hepsi yetişkinler –işve-
renler, reformcular, politikacılar ve
müfettişler– idi.¹ Sanayideki çocuk
işçileri korumaya yönelik devlet mü-
dahalesi herhangi bir ülkede çocuk
emeğini inceleyen tarihçiler için bir
başlangıç noktasıdır ve araştırmacı-
ların dikkatini çeşitli biçimlerde
çekmeye devam etmektedir.² Bunun
nedenlerini bulmak zor değil. Birincil

kaynaklar bolca mevcut ve arşivle-
re ve kütüphanelere erişim görece
kolay. Dahası, Avrupa'da 1945 son-
rasının refah devletini destekleyen
güçlü bir akım söz konusu. Tarihçiler
genel olarak bunun kökenlerinin izi-
ni çocuk emeği yasalarında ve erken
dönemlerin diğer sosyal yasalarında
bulma ve kontrolsüz kapitalizmin kö-
tülükleri olarak gördükleri şeyi vur-
gulama fırsatını olumlu karşılıyor.

Aynı zamanda, geriye dönüp bakıl-
dığında benim projemin sahadaki
bazı değişimleri desteklediği açık.
Proje tarım sektöründeki çocuk iş-
çilerin kötü durumunu belli bir de-
rinlikle incelemiş ve bu şekilde daha
önceki dönemlerde görülen, (özel-
likle Britanya'da) sanayide çocuk
emeğine yoğunlaşma durumundan
uzaklaşmıştı.³ Her zaman birbirin-
den ayırt edilmeyen çocuklara gön-
derme yapmak yerine, çiftliklerde
ve atölyelerde işlerin dağıtımında
cinsiyetin oynadığı rolü incelemişti.⁴
En önemlisi de, çocuk istihdamının
uzun vadedeki azalışını izah etmek
için, temel emek piyasasındaki de-
ğişikliklere bakmaya başlamıştı.⁵ Bu,
1970'ler ve 1980'ler boyunca neo-
liberallerin refah devletine getirdiği

Philippe Ariès,
*L'enfant et la
vie familiale
sous l'ancien
régime* [*Eski
Rejimde Çocuk
ve Aile Hayatı*],
Fransa: Points,
2014.

Üstünde İngilizce ve Yidîş dilinde "Çocuk Köleliğini Durdurun" sloganı yazılı bant taşıyan iki kız. Büyük olasılıkla 1 Mayıs 1909 tarihindeki New York işçi yürüyüşünde çekilmiş bir fotoğraf.

Librarıyof Congress kütüphanesi

etkili eleştiriler bağlamındaydı. Tarihçiler, çeşitli sanayilerde istihdam edilen çocuk sayısındaki yükseliş ve düşüş ile anne babaların kararlarını izah etmede yoksulluğun rolü gibi meselelerde nicel metotlara başvurmada iktisatçıları izledi.⁶ Şimdi, fabrikalardaki ve madenlerdeki çocuk emeğindeki azalmanın tek bir nedene atfedilemeyeceği konusunda bir nevikonsensüs bulunuyor. Tarihçiler şimdi, çocuk emeği yasalarının yanında, teknik değişim, yükselen reel ücretler ve çocukluk hakkında yeni görüşler gibi etkilere de işaret ediyor.⁷

ÇOCUKLUK TEMSİLLERİ

1990'lı yıllarda ortaya çıkan "çocukluk hakkındaki yeni sosyal çalışmaları", çocukluğun tarihine yeni bir can verdi. Sosyologlar Alan Prout ve Allison James'in gerçekleştirdiği kilit önemdeki çalışma, başka şeylerin yanında, çocukluğun bir sosyal yapı olarak ele alınması gerektiğini savunuyordu. Bu, çocukluk hakkındaki doğal ve evrensel gibi görünen şeyin gerçekte büyük ölçüde tarihsel ve kültürel koşullar tarafından belirleniyor olabileceğinin kavranmasını içerir.⁸ Bir başka deyişle, ırk ve cinsiyet örneğinde olduğu gibi, aynı

biyolojik başlangıç noktasından hareketle çok farklı fikirler inşa edilebilir. Nicholas Tucker'a göre çocukluk örneğinde, çocuğun biyolojik gelişmemişliği evrenseldir. Ancak çocuk, doğuştan itibaren içinde bulunduğu toplumun taleplerine kendini uyarlamak zorundadır ve bu da çocukluk üzerinde toplum sayısı kadar çok varyasyon potansiyeli yaratır.⁹

Bunun tarihçiler için bir hayli verimli olduğu kanıtlanmıştır. Araştırmacıların bu alana göz atması için, ünlü filozofların eserleri, küçükleri betimleyen resimler, onlar hakkındaki düşünceleri ileten şiirler ve romanlar ve nihayet fotoğraflar ile filmler de dahil olmak üzere bolca metin ve görsel malzeme mevcuttur. Netice geniş bir tasavvurlar yelpazesi olmuştur ve buna Ortaçağ'ın sonlarında Batı Avrupa'da "tatlı ve kutsal çocukluğun" idealize edilmesi, 16. ve 17. yüzyıl İngiltere'sinde aşırı Püritenlerin algıladığı "pis ilk günah yığınları" ve 20. yüzyıl sonu İsveç'teki "yetkin çocuk" tasavvuru da dahildir. Modern Fransa'daki çocukluk deneyimini incelerken, çocukları tabiatı itibarıyla kötücül veya masum olarak betimleyen, birbiriyle çelişen temsillerin temel etkisinden kaçınmak zordur. Sonuç olarak bunlar, deyim ye-

rindeyse çocuk büyütme veya çocukların sanayide istihdamı hakkındaki kararları gerçekten de etkilemişti. Her şeyden önemlisi, Jean-Jacques Rousseau ve eseri *Émile*'in (1762) geleneksel Katolik ortodoksluğuna yönelik meydan okuması, çocukların yeniden değerlendirilmesinde önemli bir dönüm noktasıydı. Temel noktası, "insan kalbinde orijinal bir

"The Watercress Girl", John Raphael Smith, Yale Center for British Art.

<http://sailingrepast.com/2002/05/the-watercress-girl-smith-yba/>

Sardalya
paketleyen
çocuk işçiler,
1913.

Bibliothèque
nationale de France
koleksiyonu

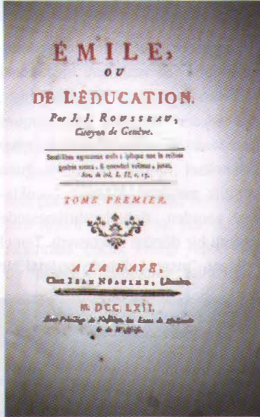
yoldan sapmanın olmadığı" yönündeydi ve bu şekilde kurulu Hristiyan nosyonu olan ilk günah fikrine doğrudan doğruya meydan okuyordu.¹⁰ 20. yüzyıl boyunca bazı sosyologların bir "sosyal konstruktivizm" eleştirisine yöneldiğini de buna eklemek gerekir. Bu sosyologlar, onun sosyal olanı biyolojik olanın aleyhine olacak şekilde fazla vurguladığını, bu durumun ise biyolojik olanı yalnızca bir kalıntı düzeyine getirme düzeyine vardığını ileri sürüyor. Çocukluğun temsillerine adanmış çalışmalarda netice ise, çocukların bedenlerinin görmezden gelinmesi oluyor.¹¹

ÇOCUKLAR VE FAALLİK

"Yeni sosyal çalışmaların" manifestosunun da önemli bir maddesi olan, çocukların kendi yaşamlarını

Çocukların
yeniden
değerlendiril-
mesinde
bir dönüm
noktası olan,
Rousseau'nun
Émile adlı eseri.

Bir pamuk
fabrikasındaki
çocuk işçiler,
Kuzey Carolina,
1908.

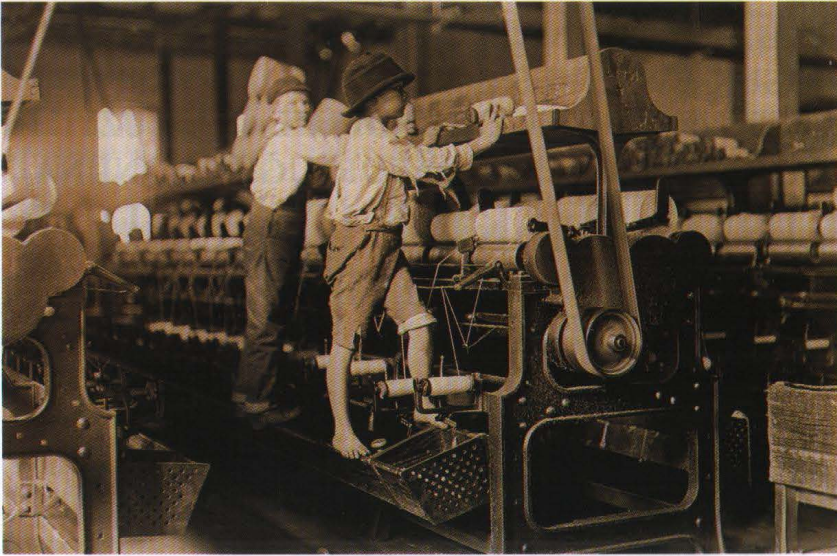
Library of Congress
koleksiyonu.

ve başkalarının yaşamlarını belirlemede etkin olması yönündeki çağrı, pek çok tarihçiyi ve sosyal bilimciyi cezbedti. Bu, çocuklara ebeveynlerinin cimrilikle verdiklerinin pasif alıcıları muamelesi yapma yönündeki eski anlatıdan kurtuluş oldu. Benim modern Fransa'da büyüme hakkındaki çalışmam, çocukların perspektifinden hareket etme —"çocuklara bir ses verme" ve onların faallığını vurgulama— niyetiyle yola koyuldu. Bu, öncelikle, çocukların arkalarında az kayıt bırakmasını nedeniyle yoğun olarak mektuplar, günlükler ve otobiyografiler gibi "ego belgelerine" dayanmak anlamına geliyordu. Bu kaynakların kusurları iyi bilindiğinden, bunlara dönük ayrıntılı bir eleştiri gerekliydi.¹² 19. yüzyıl Fransa'sında kızlar tarafından tipik olarak yazılan kişisel günlükler çoğu zaman, yazarın ilk komünyonu hazırlandığı zaman

dolaylarında annenin denetimi altında yazılırdı. Neyse ki kızlardan bazıları büyüyünce günlüklerine sahip çıktı ve aile, arkadaşlar ve kimlik inşası gibi dünyevi ve ruhani meseleler hakkındaki görüşlerine ilişkin ipuçları verdi. Çocukluk kalıntıları ve yetişkinler tarafından yazılan başka otobiyografik eserler ise, bellek kaybı ve sonradan edinilen bakıştan bakma karşısında savunmasız haldeydi ve genellikle istisnai kişiler tarafından yazılırdı. Burada önemli olan şey, bunların "gerçekliğe açılan bir pencere" değil, geçmişin modellerinden etkilennmiş bir edebiyat formu olduğunu kavramaktı.¹³ Bir diğer zorluk ise çocukların faallığının sınırlarının anlaşılmasıydı. Çocuklar her zaman kendilerini iktidar mevkilerinden dışlanmış halde bulmuştur; bu yüzden de ebeveynler, öğretmenler ve polisler gibi yetişkinlerle müzakere yürütmek zorunda kalmışlardır.¹⁴ Yakın zamanda yapılan yorumlar, kişinin çocukların faallik derecesi açısından düşündüğünü ve çocukların savunulmazlığının akılda tutulması gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁵

Tüm bunlar akılda tutulduğunda, çocukları pasif değil aktif bireyler olarak betimlemek geçmişe yönelik yeni bakış açılarına olanak vermiş ve tarihsel anlatının çıplak kemiklerine bir parça et koymuştur. Fransa örneğinde, bazı çocuklar kendilerini eğitmeden yoksun bırakması halinde çalışmaya başlamak zorunda kalmayı içereyerek hatırlıyorken, bazı başka çocukların bir ücret kazanmayla ge-

Amerika'da bir tekstil atölyesinde çocuk işçiler, 1909.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mill_Children_in_Macon.jpg

len statü yükselişini olumlu gördüğünü açığa çıkarmıştır. Köylerde başka çocuklar arasındaki sosyalleşme, erken cinsellik deneyimleri, öğren-cilerin prestijli liselerde eğitilmesi duyulan istisnai husumet ve çeşitli yerel, ulusal ve siyasi kimliklerin şekillenmesi hakkında ipuçları sunmuştur. Bu şekilde, çocukları dışarıda bırakan bir çocukluk tarihi yazma riskinden kaçınılmıştır!

SONUÇ

Ariès'in çocukluk hakkındaki fikirlerinin, çok sayıda disiplinden araştırmacılar üzerinde derin etkiler yaratıktan sonra bugün, tarihçiler arasında az taraftar bulduğu açıktır.¹⁶ Onun ortaya koyduğu ve çocuğun aile ve okulda sosyalleşmesine yoğunlaşan erken dönem araştırma gündemi genişleyerek, çalışma, sağlık, boş

zaman etkinlikleri, cinsellik, suç ve tüketim gibi çok sayıda konuyu içine alır hale gelmiştir. Sosyal bilimlerden gelen girdiler, erken dönem araştırmaların önemli ölçüde ampirik olan yaklaşımına teorik bir takviye getirmiştir. Ve çocuğun perspektifinden yola çıkan "aşağıdan" bir yaklaşım, yalnızca yetişkinin perspektifiyle ilgili olan, her yere sınılmış "yukarıdan" yaklaşımında bazı gedikler açmıştır.

DİPNOTLAR

- Colin Heywood, *Childhood in Nineteenth-Century France: Work, Health and Education among the 'classes populaires'* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988).
- Örneğin bkz. Lee Shai Weissbach, *Child Labor Reform in Nineteenth-Century France: Assuring the Future Harvest* (Baton Rouge ve Londra: Louisiana State University Press, 1989); Carl Ipsen, *Italy in the Age of Pinocchio: Children and Danger in the Liberal Era* (New York ve Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006); Boris B. Gorshkov, *Russia's Factory Children: State, Society, and Law, 1860-1917* (Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 2009).
- Heywood, s. 1. Kısmı. Başka referanslar için bkz. Marjatta Riihikainen, *Centuries of Child Labour: European Experiences from the Seventeenth to the Twentieth Century* (Aldershot: Hants: Ashgate, 2004), bölüm 3.
- Heywood, "Age and Gender at the Workplace: The Historical Experiences of Young People in Western Europe and North America", *Working Out Gender: Perspectives from Labour History*, ed. Margaret Walsh (Aldershot: Ashgate, 1999), s. 48-65.
- Heywood, "The Market for Child Labour in Nineteenth-Century France", *History* 66 (1981): 34-49. Ayrıca bkz. Clark Nardinelli, *Child Labor and the Industrial Revolution* (Bloomington: Indiana University

- Press, 1990).
- Özellikle Sara Horrell ve Jane Humphries, "The Exploitation of Little Children: Child Labor and the Family Economy in the Industrial Revolution", *Explorations in Economic History* 32 (1995): 485-516. Uluslararası karşılaştırmalar için bkz. *Child Labour's Global Past*, ed. Kristófel Lieten ve Elise van Nederveen Meerkerk (Bem: Peter Lang, 2011).
- Hugh Cunningham, "The Decline of Child Labour: Labour Markets and Family Economies in Europe and North America since 1830", *Economic History Review* 53 (2000): 409-28.
- Alan Prout ve Allison James, "A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems", *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, ed. James ve Prout (Londra: Falmer Press, 1990), s. 7-34. Ariens Skolnick, "Rethinking Childhood", *Rethinking Childhood: Perspectives on Development and Society*, ed. Skolnick (Boston ve Toronto: Little, Brown, 1976), s. 1-15 (s. 1).
- Nicholas Tucker, *What is a Child?* (Londra: Fontana, 1977), s. 13. Ayrıca bkz. Allison James, "From the Child's Point of View: Issues in the Social Construction of Childhood", *Bioethical Perspectives on Children*, ed. Catherine Panter-Brick (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), s. 45-65.
- Heywood, *Growing Up in France: From*

- the Ancien Régime to the Third Republic* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), s. 45-63.
- Prout, "Childhood Bodies: Construction, Agency and Hybridity", *The Body, Childhood and Society*, ed. Prout (New York: Palgrave, 1999), s. 1-18 (s. 1). Aynı yazar, *The Future of Childhood* (Londra ve New York: Routledge/Falmer, 2005), s. 2-3, 54-7.
- Heywood, "Growing Up in France", bölüm 1.
- Buradaki etki Philippe Lejeune ve onun şu eserleridir: *Le Moi des demoiselles: enquête sur le journal de jeune fille* (Paris: Seuil, 1993) ve *On Autobiography* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989).
- Leena Alanen, "Explorations in Generational Analysis", *Conceptualizing Child-Adult Relations*, ed. Leena Alanen ve Berry Mayall (Londra ve New York: Routledge-Falmer, 2000), s. 11-35.
- E. Kay M. Tisdall ve Samantha Punch, "Not So New? Looking Critically at Childhood Studies", *Children's Geographies* 10 (2002): 249-64 (255-6). Myra Bluebond-Langner ve Jill E. Korbin, "Challenges and Opportunities in the Anthropology of Childhoods", *American Anthropologist* 109 (2007): 241-6 (242).
- Bkz. Adrian Wilson, "The Infancy of the History of Childhood: An Appraisal of Philippe Ariès", *History and Theory* 19 (1980): 132-153 ve Heywood, "Centuries of Childhood: An Anniversary and an Epitaph", *Journal of the History of Childhood and Youth* 3 (2010), 343-65.

OSMANLI İSTANBUL'UNDA ÇOCUKLUK, ÇOCUK EVLİLİKLERİ VE CİNSELLİK YAŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (19. YÜZYILIN BAŞLARINDAN İMPARATORLUĞUN SONUNA)* CİNSEL İLİŞKİYE UYGUNDUR LAKİN KENDİ ADINA KONUŞAMAZ!

YAHYA ARAZ

İslam-Osmanlı hukuku kız çocuklarının evlenmelerini ve fiziksel olgunluğa bağlı olarak buluğa erişmeden cinsel ilişkiye girmelerini kabul edilebilir buluyordu. Ne var ki aynı hukuk, evlilik yaşamının tüm sorumluluklarını yüklenmesi beklenen bu kız çocuklarının kendi adlarına konuşup karar almasını uygun görmüyordu. Bu kız çocukları epleriyle yaşadıkları ve mahkemelere taşınan sorunlarda ebeveynleri tarafından temsil ediliyordu.

AYŞE YA DA ON ÜÇ YAŞINDA İSTANBULLU BİR KIZ ÇOCUĞU

Eskici Süleyman'dan olma, Fatma'dan doğan İstanbullu Ayşe,

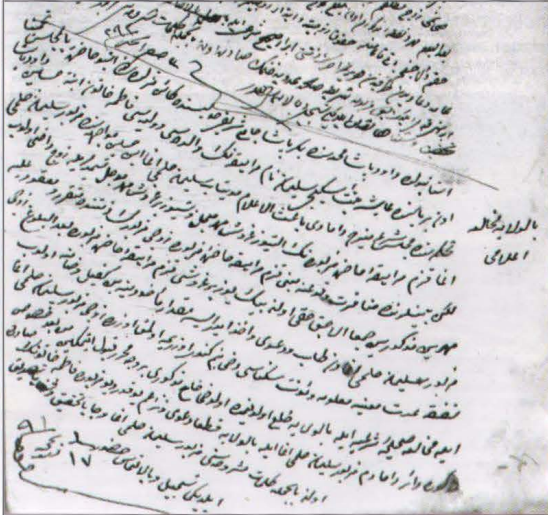
1875 tarihinde henüz on bir yaşında iken kocasından boşandı. Kocası Müytab Süleyman Hilmi Ağa adında orta halli bir esnaftı. Evlenmişlerdi ancak evlilikleri arzu ettikleri şekilde

devam etmemişti. Birlikte yaşamalarının zemini kaybolmuş, kayıtların diliyle, aralarında "munâferet vukû" bulunmuştu. Boşandıklarını 25 Ocak 1875 tarihinde İstanbul Davudpaşa Mahkemesi'ne gelerek ilan ettiler. Kayıtlara çok az giren Ayşe gibi kız çocuklarının izlerini umut ve sabırla takip etmeyi göze alanlar sürprizlerle karşılaşmaya hazır olmalıdır. Bu, Ayşe'nin mahkemeye sonuncu gelişi değildi. Süleyman Hilmi'den boşandıktan birkaç ay sonra bir ticarethane kâtiplik yapan Mehmed Ali adında mütevazi bir İstanbulluyla evlenecekti. Ancak talihsizlikler Ayşe'nin peşini bırakmıyordu. 4 Aralık 1875 tarihinde ikinci kocasından da boşanacaktı. Bu kez kayıtlara on üç yaşında bir kız çocuğu olarak geçirilmişti.¹

Ayşe gerçekten henüz bir çocuktu; mahkeme her iki boşanmasında da onu çocuk olarak tanımlıyacaktı. Bir çocuk olarak kendi adına konuşma ve karar verme hakkı yoktu. Bu ne-

Eskici Süleyman'ın kızı Ayşe'nin ilk eşi Müytab Süleyman Hilmi Ağa'dan boşanma kaydı.

DŞS 137, s. 35, hkm. 4
(25 Ocak 1875)

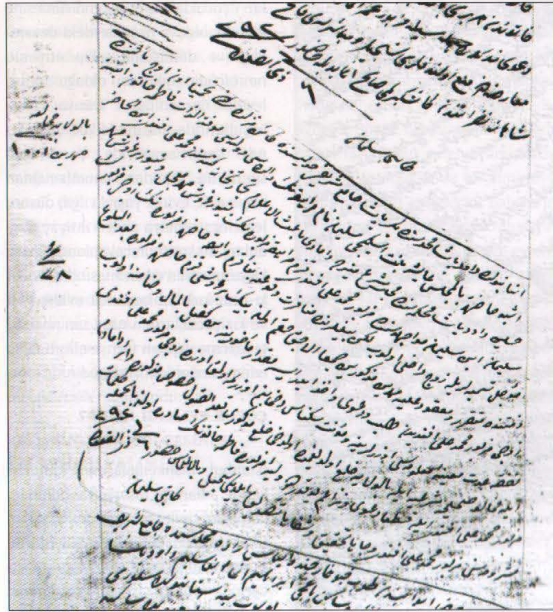

denle, en azından hukuki olarak, evleneceği kişilere ve her iki evliliğinin arkasından gerçekleşen boşanmalara karar veren kendisi değildi. Annesi, babasının yokluğunda, velisi sıfatıyla onun adına konuşuyor ve karar veriyordu. Ayşe, her iki boşanmanın ilan edildiği mahkeme oturumlarında hazır bulunmuş ancak kocalarının ve mahkemenin muhatap aldığı kendisi değil annesi olmuştur. Konuşmamış, anlaşıldığı kadarıyla kimse ona bir şey sormamıştı.

Ayşe'nin evlilikleri son dönem Osmanlı toplumunda çocuk evlilikleri, çocukluğun sınırları, çocukluktan erişkinliğe geçiş ve cinsellik gibi konular etrafında yapılacak tartışmalar için verimli bir zemin sağlamaktadır. Ayşe gibi çocuk yaşlarda evlendirilen kız çocuklarının durumu hukuki ve toplumsal olarak nasıl görülüyor, hangi ölçütler üzerinden değerlendiriliyordu?

Bunun gibi soruları tartışmaya başlamadan önce, konuya çerçeve oluşturabilecek birkaç hususun üzerinde durmakta fayda vardır. Birincisi, çocuk evlilikleriyle ilgili vakaların kayıtlara nasıl ve ne ölçüde yansındıkları meselesidir. Konu üzerinde yapılacak araştırmalar için en önemli kaynak şüphesiz mahkeme kayıtlarıdır. Bununla birlikte, bu evliliklerin çok az bir kısmı kayıtlara yansımış olmalıdır. Bir evliliğin mahkemeye taşınması genellikle boşanma ya da evlilik sözleşmesiyle ilintili maddi meseleler etrafında ortaya çıkan sorunlar vesilesiyle gerçekleşiyordu.

"Mutlu" bir çocuk evliliğinin mahkeme kayıtlarına girmesi için herhangi bir gerekçe yoktu. Bu nedenle kız çocuklarının evlendirildiklerinde kaç yaşında olduklarını bilmek çoğunlukla mümkün değildir. Hukuk metinleri, çocuk evliliklerini ayrıntılı bir şekilde düzenlemiş olmakla birlikte toplumsal pratikler bağlamında yapılacak bir tartışma, evlilikleri yolunda gitmeyip velileri aracılığıyla boşanan kız çocuklarının nasıl tanımlandıkları ve boşanırken kaç yaşında oldukları gibi sınırlı veriler üzerinden yürütülmek zorundadır.

Eskici Süleyman'ın kızı Ayşe'nin ikinci eşi Kâtip Mehmed Ali'den boşanma kaydı.

DSS 131, s. 12, bkz. 91 (4 Aralık 1999)

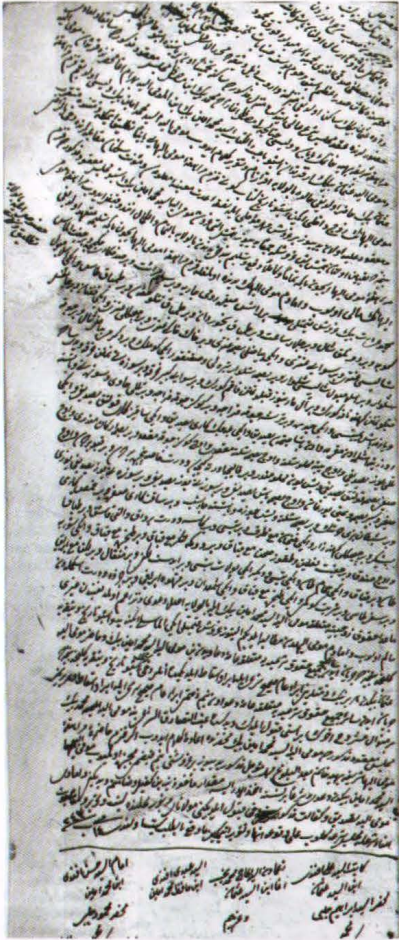
İkinci husus, çocuk evlilikleriyle toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki meselesidir. 19. yüzyılın başlarından imparatorluğun sonuna değin İstanbul'da mahkeme kayıtlarına yansıyan ve çocuk evliliği olarak tanımlanabilecek evliliklerin neredeyse tümü, buluga erişmediği için çocuk kabul edilen kız çocukları ile isimle-

rinin sonunda efendi, ağa, bey, beşe gibi toplumsal statülerini belirten unvanları taşıyan iş gücü sahibi yetişkin erkekler arasında yapılmıştır. Evlendirilen kız çocuklarının büyük bir kısmı, Ayşe'nin her iki evliliğinde olduğu gibi, eşitle birlikte yaşıyor ve cinsel ilişki dâhil evlilik yaşamının sorumluluklarını, hukuki olarak olup

Küçük yaşta evlendirilen kız çocukları, mahkeme kayıtlarında da "çocuk" olarak anılıyordu.

Library of Congress koleksiyonu.

On bir yaşındaki Şerife Behiye Hanım'ın boşanma kaydı. Henüz buluga erişmediği için boşanma işlemlerini velisi sıfatıyla babası yürütmüştür.

DŞS 95, v. 36a, folm. 1
(31 Ocak 1826)

bitenler üzerinde söz hakkına sahip olmadan, yüklenmek zorunda kalıyordu. Osmanlı İstanbul'unda çocuk evlilikleri tanımlamasının anlatıldığı, önemli oranda yetişkin erkeklerle, hukuki olarak çocuk kabul edilen kızlar arasında yapılan evliliklerdi. İstanbul mahkemeleri ve toplum kendisi bunun farkındaydı. Dönem boyunca evlendirilen ve henüz çocuk yaşlarda iken boşanan kızların, hassas durumları göz önünde bulundularak, yaşının belirtilmesi ihmal edilmiyor ancak erkekler için bunun yapılmasına gerek duyulmuyordu.

Üçüncü nokta ise 19. yüzyılın başından imparatorluğun sonuna değin

kız çocuklarının evlendirilmesine yönelik algı ve pratiklerdeki devamlılığı ve dönüşümü takip etmenin ne ölçüde mümkün olduğu meselesidir. Osmanlılar I. Dünya Savaşı koşullarında hazırladıkları Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde, çocukluğun sınırlarını yeniden tanımlamaktan kaçınarak, evlilik yaşıyla ilgili düzenlemeler yapmaya neden ihtiyaç duydular? Bu sorunun cevaplandırılması kararnamenin çıkarılmasından önceki otuz-kırk yıl boyunca evlilik yaşı ve kız çocuklarının nasıl tanımlandığı üzerine yapılan tartışmaların takip edilmesini gerektirmektedir.

ÇOCUK EVLİLİĞİ NEDİR?

İstanbul mahkemelerinin kâtipleri kendi adlarına tasarrufla bulunan, konuşan, evlenen ya da boşanan 10'lu yaşlardaki kızların kayıtlarını tutmaya alışkındı. Cerrahpaşa civarında oturan İsmail kızı Emine, 23 Mayıs 1817 tarihinde Davudpaşa Mahkemesi'ne başvurup eşiyile anlaşamadığını, bu nedenle boşandıklarını belirttiğinde on üç yaşındaydı. Bu zor süreçte babası da kendisine eşlik ediyor, telkinlerde bulunuyordu. Ancak konuşan ve sözü dinlenen Emine'nin kendisiydi.³ Oysa on üç yaşında ikinci kocasından boşanan Ayşe adına karar veren ve konuşan annesiydi. Onları birbirinden ayırıp birisine kendi adına konuşma hakkını tanıırken öbürünü velisine bağımlı kılan, yaşlarından ziyade hukuki statüleriydi. Mahkeme, Ayşe'yi "murahtı",⁴ Emine'yi ise "balığa" olarak tanımlamıştı. Hukuki olarak Ayşe halen bir çocuktu, Aliye ise bir yetişkindi ve artık kendi adına hareket edebildi. İslam-Osmanlı hukukunda buluga erişmek ya da balığa sayılmak "rüyet-i dem-i hayz" ile yani ilk adet kanının görülmesiyle mümkündü.

İslam-Osmanlı hukukunda insan yaşamının dokuz ile on beş yaşları arasındaki dönemi, çocukluktan yetişkinliğe geçişin çeşitli aşamalarının tamamlandığı ve nihayet yetişkinliğe geçildiği bir zaman dilimi olarak görülmüyordu. Dokuz yaşında adet görmeye başlayan bir kız çocuğu balığa kabul edilirdi. Erkek çocuklar için bu-

luğa erişmenin alt yaş sınırı on ikiydi. Daha önce buluga erişmemiş kız ve erkek çocuklar on beş yaşına geldiklerinde gelişimlerine bakılmaksızın buluga erişmiş kabul edilirdi.⁵ Âdet görüp buluga erişen bir kız rızası alınmadan evlendirilemezdi. Ayrıca Aliye'nin yaptığı gibi kendi adına tasarrufla bulunabilir, evlenebilir ya da kocasıyla anlaşıp boşanabilirdi. Toplumsal pratikler, önemli oranda hukuki sınırları yansıtacak şekilde, 19. yüzyılın başlarından imparatorluğun sonuna değin İstanbul'da kız çocuklarının, yaygın olarak, on üç-on dört yaşlarında buluga eriştiklerine işaret etmektedir. Ancak buluga erişmek bu yaşlardan önce ya da sonra da gerçekleşebiliyordu. Bolulu Mehmed kızı Hatice kendisini "ücret ile hizmet eder makulesinden" şeklinde tanımlayıp, ev için hizmetlerde çalışmak üzere 7 Şubat 1804 tarihinde İstanbul'da bir aileyle anlaşmıştı. On iki yaşında balığa bir kızdı.⁶ Mehmed kızı Vahide kocası Mehmed Sadık'tan "Aramızda hüsn-i muâşeretimiz yoktur" diyerek boşandığında on bir yaşındaydı. Mahkeme annesi de ona eşlik ediyordu ancak balığa olduğu için kendisi konuşuyordu. Muhtemelen evlen(diril)diğinde bir çocuktu.⁷ İstanbul'da kız çocukları için bulug yaşı nadiren on iki yaşı altına iniyordu. Hukuk dilinde ve toplumsal pratiklerde buluga erişmiş dokuz-on beş yaşları arasındaki kızların evlilikleri "çocuk evliliği" olarak tanımlanmıyordu. Aynı yaşlarda olup evlendirilen ancak buluga erişmemiş kız çocuklarının evlilikleri ise, kelimenin tam anlamıyla "çocuk evliliği"ydi.

Kız çocuklarının buluga erişmeden evlendirilmesi hukukun ayrıntılı olarak düzenlediği bir alandı. Osmanlı hukuk metinleri konuyu tartışmış ve özellikle hassas konulara açıklık getirmeye çalışmıştır. Buluga erişmediği için hukuki olarak çocuk kabul edilen, ancak buna rağmen evlendirilen bir kız çocuğunun cinsel yaşamı nasıl düzenlenecekti? Erkeğin, çocuk kabul edilen eşiyile cinsel ilişki kurma isteği (ve hakkı) hangi şartlar altında nasıl olacaktı? Bu soruların cevaplandırılması özellikle İstanbul'da gerçekleşen çocuk evliliklerinin

daha doğru bir zeminde tartışılabilmesi için önemlidir. Osmanlı Anadolu'sunda kız ve erkek çocuklarının küçük yaşlarda evlendirilmesi yaygın bir gelenektir. Bu evliliklerde kızlar ve erkekler genellikle birbirine yakın yaşlarda oluyor, cinsel ilişki dâhil evliliğin fiili olarak gerçekleşmesi için çocukların buluşa erişmesi bekleniyordu. Çocuklar buluşa eriştiğinde düğün yapılır ve evlilik fiili olarak gerçekleşirdi.⁷ Anadolu'daki pratiklerin aksine İstanbul'da gerçekleşen çocuk evliliklerinin büyük bir bölümünde taraflardan kız olanı çocuk, erkek ise yetişkindi. Kayıtlara yansın çocukların buluşa erişmesi anlaşıldığı kadariyle evlendirilen kız çocuklarının büyük bir kısmı buluşa erişmeden cinsel ilişkiyle tanışmış oluyordu. Boşanma kayıtları cinsel ilişkiyle ilgili ayrıntılara mutlaka yer veriyordu. Cinsel ilişki "duhû" (girmek) kelimesiyle anlatılmaktaydı.⁸ Bu nasıl mümkün olabilirdi? İslam-Osmanlı hukukuna göre evlendirilen kız çocukları için cinsel ilişki, fiziksel olgunluğun gerçekleşmiş olmasına bağlı olarak, buluşu önceleyebilirdi. Cinsel ilişkinin zarar vermeyeceği düşünülen kız çocukları fiziksel olgunluğa erişmiş kabul edilirdi. "Cimâa mutika" tanımlaması henüz buluşa erişmemiş olsa dahi bir kız çocuğunun cinsel ilişki için yeterli fiziksel olgunluğa eriştiğini anlatıyordu. Fiziksel olgunluğa aileler, ihtilaflı durumlarda mahkemeler karar vermekteydi.*

Kız çocuklarının cinsel ilişkiye girecek fiziksel olgunluktan yoksun olması "muhife" ve "mehzüle" gibi sözcüklerle anlatılırdı.* Bu durumda olup evlendirilmiş kız çocukları fiziksel olgunluğa erişinceye değin eşlerinden uzak tutulmalı, eşleri de sabırlı olup onlara yaklaşımdan ve cinsel birliktelikten sakınmalıydı. 18. yüzyılın ilk yarısında şeyhülislamlık yapan Yenişehirli Abdullah Efendi'nin bir fetvasında, evlendirilmiş "mehzüle" bir kız çocuğunun kocası tarafından cinsel ilişkiye zorlanması neticesinde ölmesi konu edilmiştir. Böyle bir ilişki, fetvada "bu misülli cimâ' oluna gelmiş değil iken" denilerek kınanmıştır."

İstanbullular, Abdullah Efendi'nin fetvasına konu olan ilişkiden uzak duruyordu. Bununla birlikte, toplumsal kesimlerin tümü kız çocuklarının evlendirilmesi ve buluşa erişmeden cinsel ilişkiyle tanışmasını yadırgamıyordu. Kız çocuklarının en erken hangi yaşlarda evlendirildiğini tespit etmek çok zordur. Ancak Ayşe gibi velileri aracılığıyla eşlerinden boşanan kız çocuklarının yaşları genellikle on iki ile on dört arasındaydı. Bu kayıtlardan İstanbulluların, 10-15 yaşları arasındaki kız çocuklarının evlendirilip cinsel ilişkiyle tanışmasını kabul edilebilir bulduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

YETİŞKİNLERİN GÖLGESİNDE BİR EVLİLİK YAŞAMI

Kız çocuklarının evlilikleri yetişkinlerin gölgesinde gerçekleşiyor ve sona eriyordu. Evlendikten sonra

kendilerine yetişkin muamelesi yapılıyor, "hatun" ve "hanım" şeklinde anılmaya başlıyorlardı. Boşanan kız çocuklarının yarısına yakını mahkemede annesi tarafından temsil ediliyordu. Büyük bir ihtimalle yine anneleri tarafından evlendirilmişlerdi. Maddi yoksunluklar ve bir himayeye kavuşma isteği annelerin, babaların ve yardım eli uzatacak akrabaların yokluğunda, kızlarını bir önce evlendirme arzusunu canlı tutuyor olmalıydı. Ne var ki kızlarını evlendirenler arasında hali vakti yerinde olduğu anlaşılan anneler ve babalar da bulunmaktaydı. Kız çocuklarının erken yaşlarda ya da buluşa erişmeden evlendirilmesi ile maddi yoksunluklar arasında güçlü bir ilişki olduğunu düşünmek doğru değildir. Mesele, önemli oranda algılarla, çocukların ve çocukluktan yetişkinliğe geçişin nasıl ve hangi ölçütler üzerinden tanımlandığıyla ilgilidir. Şerife Behiye

27 Ocak 1843 ile 21 Ocak 1846 tarihleri arasında Davudpaşa Mahkemesi'ne yansıyan on bir-on beş yaşları arasındaki kızların/ kadınların boşanma kayıtları.

Boşanan Kız Çocuklarının İsim ve Yaşları	Velileri	Kocaları
Fatma/11	Baba: Nakkaş Seyyid Hasan	Kafesçi Reşid Abdi
Zenciye Habibe/11	Anne: Zenciye Fatma	Samancı Kasım
Ayşe/12	Anne: Şerife Adile	Süleyman Ağa
Emine/12	Anne: Şerife Kamile	Ali Ağa bin Mehmed
Emine/12	Baba: Elhac Mehmed Ağa	Mehmed Tefrik Ağa
Emine/12	Baba: Hamallar Kethüdası Mehmed Emin	Seyyid İsmail
Hatice/12	Baba: Basmacı Hüseyin Ağa	Mehmed Salih
Fatma/13	Anne: Şerife Emine	Marpuççu Seyyid Mehmed Emin
Ayşe/13	Baba: İpçi Seyyid Mehmed Arif	Ahmet Çavuş Ağa
Habibe/14	Balığa	Rençper İbrahim
Aliye/14	Balığa	Yazıcı Mehmed Behçet Ağa
Ümmüğülsüm/14	Anne: Fatma	Kâğıtçı Mehmed Ağa
Meryem/14	Baba: İğdecî Halil Ağa	Derviş Seyyid Ömer
Hamide/14	Anne: Şerife Hamide	İzmirli Hüseyin Ağa
Emine/14	Baba: Afyoncu Seyyid Abdullah	Eskici Seyyid Mehmed
Emine/14	Anne: Şerife Hatice	Berber Mehmed Memiş Ağa
Emine/14	Amca: Avcı Seyyid Ahmed Ağa	Harputlu Hasan Ağa
Hatice/15	Balığa	Simkeş Mehmed Salih Dede
Hatice/15	Balığa	Tabancacı Eyüp Ağa
Fatimetüzzehra/15	Anne: Şerife Ayşe	Mustafa Ağa
Hatice/15	Anne: Ayşe	Seyyid Osman Ağa

Bazı bulgular ailelerin, kız çocuklarının evlilikleri üzerinden ilişkilerini geliştirdiklerini ve ticari ortaklıklar kurduklarını göstermektedir. Evlilik yaşamının iyi gitmemesi büyük umutlarla kurulan ilişkilerin bozulmasına sebep oluyordu.

Çocukların
evlendirilmesi,
boşanmaları ve
çocukluktan
yetişkinliğe
geçiş fetva
mecmualarında
ayrıntılı bir
şekilde ele
alınmıştır.
Menteşzâde
Abdurrahim
Efendi, *Fetâvâ-
ı Abdurrahim*,
c. 1, İstanbul:
Darü't-Tibâat'ül-
Müme, 1243(1827), s. 154

Hanım, 3 Ocak 1828 tarihinde babası tarafından aracılarıyla kocasından boşandırıldığından on bir yaşındaydı. Hem babası hem de kocası toplumsal olarak saygın bir konumdaydı. Babası Çatalcalı Mustafa Ağazâde Mehmed Bey, kocası ise birkaç yıl arayla iki kere sadrazamlık yapmış Yusuf Ziya Paşa'nın¹⁰ "telhîşî"si Behram Ağazâde Osman Bey'in kardeşi Mehmed Emin Bey'di. Boşandırıldığı kendisi gibi çocuk olma ve Yunan İsyanı'nın ürünü olduğu anlaşılan bir Rum cariyesi vardı.⁹

Henüz buluğa erişmemiş kız çocuklarının yetişkin erkeklerle evlendirilmesi toplumun sosyal ve ekonomik

katmanlarının tümü için kabul edilebilir bir pratikti. Erkeklerin yaşları, evli olup olmadığı, çocuk değişlere kayıtlara geçirilmiyor, ancak meslek ve mensubiyetlerine dair ayrıntılara özenle yer veriliyordu. Bunların arasında esnaf olarak nitelendirilebilecek meslek sahibi orta halli İstanbullular çoğunluğu oluşturuyordu. Bunun yanında askerler, devlet memurları ve saray çevresinden kişiler de bu ilkişinin bir parçası olarak ortaya çıkabiliyordu.⁴

Bazı bulgular ailelerin, kız çocuklarının evlilikleri üzerinden ilişkilerini geliştirdiğini ve ticari ortaklıklar kurduklarını göstermektedir. Evlilik yaşının iyi gitmemesi büyük umutlarla kurulan ilişkilerin bozulmasına sebep oluyordu. Eşler ya da aileler arasındaki ilişkilerin iyi gitmediğinin ilk ciddi belirtileri, kendini mehir etrafında ortaya çıkan tartışmalarda gösteriyordu. Mehir, evlilik sözleşmesinin vazgeçilmez bir parçası olarak erkeğin evlendiği kıza/kadına yaptığı ya da yapmayı taahhüt ettiği bir ödemeydi. Evlenirken ödenen "mehr-muaccel" (peşin mehir) ve boşanma ya da ölüm sebebiyle ödenen "mehr-i muaccel" (ertelenmiş mehir) olmak üzere iki türü vardı.¹⁴ İstanbullular, ifade ettiği anlamların aksine "mehr-i muaccel"in ödenmesini aceleyle getirmek istemiyordu. "Mehr-muaccel"in konulmasına başlanmasından önce eşler arasındaki ilişkilerin onulamaz yaralar almış olduğunun belirtisiydi. Hikâyeleri takip edilebilen birçok kız çocuğunun önce "mehr-muaccel" sorunu mahkemeye taşıyor ardından boşandıkları duyuruluyordu. Velisi olduğu on dört yaşındaki kızı Emine adına hareket eden Ali Ağa, 16 Mart 1869'da mahkemeye başvurup kızının "mehr-i muaccel"in damadı Hasan Tahsin Ağa'dan talep edeceğini, on beş gün sonra, 1 Nisan 1869'da, Emine ile Tahsin Ağa'nın boşandığı duyurulacaktı.¹⁵

Boşanmayla birlikte "mehr-i müecel" de gündeme gelmekteydi. En yaygın boşanma türü "muhâlaa" idi. Buna göre kadınlar mehir ve nafaka haklarının, pazarlığa bağlı olarak, bir kismından ya da tamamından vazgeçiyor, eşleri de onlarla boşanmayı kabul ediyordu. Boşanma işlemlerin yürüten veliler sorumluluğu üstlenerek boşanan kız çocuklarının mehir ve nafaka haklarından vazgeçiyordu. Kız tarafının "mehr-i müecel"i ve nafakayı alarak gerçekleşen boşanmalarda, velilerden beklenen, aldıkları "mehr-i müecel"i kızları için saklamalarıydı. İstanbullu veliler, kız çocukları adına aldıkları mehri, genellikle, saklamak yerine istedikleri hibi harcamaı tercih ediyordu. Çok az sayıda kız çocuğu buluga eriştikten sonra ailesini karşısına almayı göze alarak konuyu açmaya cesaret edebiliyordu. Yeni buluga erişmiş on dört yaşındaki Fatimetüzzehra, annesiyle yaşadığı mehir sorununu 28 Ekim 1834'te mahkemeye taşıyarak bu cesareti göstermişti. Anlattığına göre, sekiz ay önce Müytab Seyyid Mehmed Ağa'dan boşandığında henüz buluga erişmemişti. Annesi, boşanma işlemlerini velisi sılatıyla üstlenmiş, bu arada 200 kuruş olan "mehr-i müecel"ini de almıştı. Buluga eriştikten sonra mehrinin 25 kuruşu kendi isteğiyle harcamıştı. Geriye kalan 175 kuruşu annesinden talep ediyordu. Annesi, 175 kuruşun 60 kuruşunu kızının, ne olduğu belirtilmeyen hastalığının tedavisi için harcadığını iddia edecek, ancak kanıt sunamadığı için 175 kuruşu Fatimetüzzehra'ya vermesi kararlaştırılacaktı.¹⁷

Boşanan kız çocuklarının evlilik yaşamı birkaç yılı aşmıyordu. Evlilik yaşamının yetişkinlere bağımlı ilk birkaç yılını boşanmadan geçirebilen kız çocukları yetişkinlerin daha az müdahale edebildiği ve eşlerinin

[illegible]

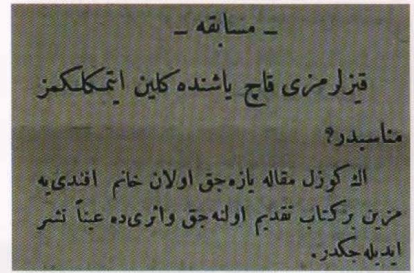
kendilerini muhatap aldığı bir evlilik yaşamına kavuşabiliyordu. Bunun için kendilerinin idare edeceği ayrı bir eve de ihtiyaçları vardı. Kadınlar, kocaları ve varsa çocuklarıyla birlikte yaşayabilecekleri, diğer aile fertlerinin müdahalesinden nispeten uzak, kendilerinin idare edileceği ayrı bir eve sahip olmaya yönelik istek ve arayışlarını sürekli bir şekilde dilendiriyor ve bu isteklerini mahkemeye taşımaktan çekinmiyordu. Kocalarının ailesiyle birlikte yaşamak zorunda kalmak erken yaşlarda evlendirilen kız çocuklarının temel sorunlarındandı. Konu etrafında koparılan gürültü ve tarafların inatlaşması boşanmaya kadar gidebiliyordu.¹⁸ Anahtarını kendi ceplerinde taşıyacakları ayrı bir ev istegini dilendirenler arasında çocuk yaşlarda evlendirilen ancak artık yaşamları ve evlilikleri üzerindeki dayatmalardan kurtulmak isteyen kadınlar önemli bir yer tutuyor olmalıydı.

İstemediği bir evliliğe zorlanan ya da kocasıyla anlaşamayan bir kız çocuğu ne yapabilir? Kızların sorunlarını anlatabilmek ve istemedikleri bir evliliğe itiraz edebilmek için buluşa erişmeyi beklemeleri gerekiyordu. İslam-Osmanlı hukuku bu hususta kız çocuklarına belli haklar tanıyordu; babaları ve büyük babaları dışında kadın kişiler, kendileri için düzenledikleri evliliklere buluşa eriştikleri anda hiç geciktirmeden itiraz edebilir ve nikâh akdinin feshedilmesini sağlamak için mahkemeye başvurabilirlerdi. Bu hakka "hıyarü'l-bulûğ" (erişkinlik tercihi) denmekteydi.¹⁹ Kendileri gibi çocuk yaşlardaki erkeklerle evlendirilen kız çocukları haklarını kullanmaya daha yakın duruyordu. Henüz fiili bir evlilik yaşamının ve cinselliğin olmadığı böyle evliliklerden vazgeçmenin doğurabileceği hasarlar son derece azdı. Oysa İstanbul'da çocuk evliliklerinden yaygın olarak anlaşılan, kız çocuklarıyla yetişkin erkeklerin evliliği idi. Cinselliği de içeren fiili bir evlilik yaşamına karşılık geldiği için bu evliliklere itiraz etmek kolay değildi. Toplumsal baskılar bir tarafa hangi kız, buluşa eriştiğinde bu hakkını kullanıp 14-15 yaşında dul bir kadın

olmayı göze alabilirdi? İstanbul'da evlendirilmiş kız çocuklarının buluşa eriştiklerinde "erişkinlik tercihi"ni kullanıp evlilik bağından kurtulmayı istemeleri son derece istisnai bir durumdur.

EVLİLİK YAŞI TARTIŞMALARI

Evlilik yaşı tartışmaları 19. yüzyılın son çeyreğinden imparatorluğun sonuna kadar kadınlar, nüfus politikaları ve aile gibi konular etrafında yapılan yayınların önemli bir alt başlığını oluştuyordu. Yazılanlar kızların ve erkeklerin hangi yaşlarda evlenmesi gerektiğini, Batı'dan verdikleri örnekler ve yaptıkları karşılaştırmalarla etraflıca tartışıyor ve ideal bir evlilik yaşı öneriyordu. Gazeteler, konuya olan ilgiyi canlı tutmak için, okurlarla iletişim kuruyor ve "Kaç yaşında evlenmek münasiptir?" gibi başlıklar altında makale yazma yarışmaları düzenliyordu.²⁰ Evlenme yaşı tartışmalarının kızların ve erkeklerin evlilik yaşamında üstlenecekleri roller ve topluma karşı var olduğu düşünülen sorumluluklarıyla yakın bir ilgisi bulunmaktaydı.²¹ (Müslüman) nüfusun mutlaka artırılması gerektiğinin düşünüldüğü bir dönemde²² evlenmek ve çocuk yapmak kızların ve erkeklerin devlete ve topluma karşı temel sorumluluklarından biri olarak görülüyordu. "Aile teşkil etmemek memleketi

karşı ifâ edilecek en büyük vazifeyi unutmaktır"²³ gibi, evlilikle toplumun ve devletin geleceği arasında sıkı bir bağ kuran cümlelere konuyu ele alan yayınlarda yaygın bir şekilde rastlamak mümkündür. Ancak vazifeyi ifa etmek için uygun zamanı seçmek en az vazifenin kendisi kadar önemliydi.

Buna göre kız çocukları 13-14 yaşlarında evlendirilmemeliydi. Bu yaşlardaki kızlar sağlıklı çocuk doğurabilecek fiziksel olgunluğa ulaşmadıkları gibi doğurdıkları çocukların bakımını üstlenebilecek birikim ve kabiliyete de sahip değillerdi. Dönemin önemli doktorlarından biri olan Besim Ömer, imparatorluğun son ve Cumhuriyet'in erken dönemlerinde konuyla yakından ilgilenmiş, "Vakitsiz ekilecek tohumun mahsülü de 'vakitsiz' olur" diye yazarak, 18-19 yaşlarından önce evlenen/evlendirilen kızların doğuracağı çocukların sağlığından duyduğu endişeyi ifade etmişti. Bu yaşlardan evvel evlendi-

"Musabaka-Kızlarımızı kaç yaşında gelin etmekteyiz münasiptir?"

Hanımınlar Mahase
Gazete, nu. 87, s. 8, 13
C 134 (19 Kasım 1896)

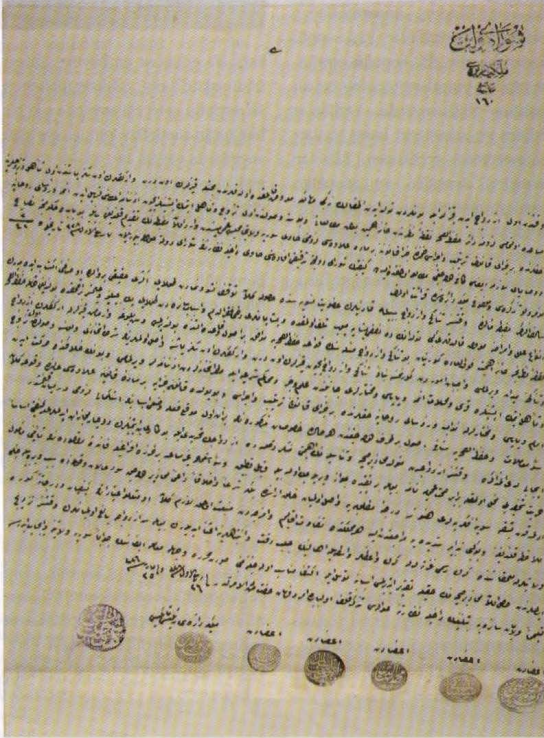

imparatorluğun son döneminde kız çocuklarının devam edileceği çok sayıda okul açıldı. Bu okullar kız çocuklarının evlilik yaşının yükselmesine katkı sağladı.

Library of Congress
koleksiyonu.

**Şûrâ-yı Devlet
Mülkiye
Dâiresi'nin
Suriye Vilayeti
Meclis-i
Umûmis'inin
mazbatası
hakkındaki
değerlendirmesi.**

BOA, BEO, Dosya nu.
3731, Gömlek
nu. 279760
(7 Nisan 1910)

uygun zamanda evlenmeliydi. Bu da 18-19 yaşlarında önce olmamalıydı.

Duben ve Behar'a göre evlilik yaşıyla ilgili olarak "ondokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başı boyunca popüler basın, kitap ve dergilerde yer alan tavsiye ve tercihler hemen hemen bütünüyle dönemin demografik gerçeklerine ters düşüyordu. Bu konuda yazılanların çoğu İstanbul'da uygulamanın ve de genel kuralın onlu yaşlarda evlenmek olduğuna inanıyordu." İstanbul'a ait 1885 ve 1907 nüfus sayımlarından yola çıkan Duben ve Behar kızların evlilik yaşı ortalamasını, tam da aydınların

olmasını arzu ettiği üzere, 20 yaş civarında olduğunu tespit etmiştir. Erkekler için ise ortalama çok daha yüksek, 30 yaşına yakındı. 1885 nüfus sayımına göre İstanbul'da 10-14 yaşları arasındaki kızların yüzde 93,2'si; 1907 nüfus sayımına göre yüzde 91,2'si evlenmemişti. Buna göre, 10-14 yaşları arasındaki kızların evli olanlarının

çocukluktan yetişkinliğe geçiş, kız çocuklarının eğitimi, kadın ve aile konusundaki algı ve pratikleri yeniden şekillendiren bir dönüşüm geçirdiği açıktır. Batı'dan gelen fikirlerin ve yapılan çevirilerin, değişen devlet politikalarının ve "yayın patlaması'nın"²⁷ yaşandığı bir dönemde yazılanların bu dönüşümün yaşanmasında önemli bir etkisi bulunmaktaydı. Konu, devletin de ilgi alanına girecekti. Suriye Vilayeti Meclis-i Umûmis'i tarafından 1910 yılı başlarında İstanbul'a gönderilen bir mazbatada kızların 14, erkeklerin 18 yaşından önce evlendirilmesinin engellenmesini sağlayacak düzenlemeler yapılması istenecekti. Mazbatada, ifade edilen yaşlarda önce evlenmenin ne kadar sakıncalı olduğu, dönemin yayınlarında dilendirilen gerekçeler tekrarlanarak anlatılıyordu. İstanbul'daki görevliler ve kurullar, evlilik yaşı için bir sınırlama getirilmesinin doğurabileceği tepkileri göğüslemenin zorluğunu da göz önünde bulundurarak, konuyu "hürriyet-i şahsiye"ye aykırı bulmuş, yasaklama yerine gazete ve vaazlar gibi araçlarla halkın "vakıtsız" evliliklerin sakıncaları konusunda bilgilendirilmesini daha uygun olacağını savunmuştu.²⁸ Nihayet 1917'de çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile evlilik yaşı yeniden düzenlenecekti. Buna göre nikâh ehliyetine sahip olmak için erkeklerin 18, kızların 17 yaşını bitirmiş olması gerekiyordu. 18 yaşına ulaşmamış erkekler ile 17 yaşına ulaşmamış kızlar buluga eriştiklerini iddia edip evlenmek için müracaat ederlerse hâkim durumlarına bakıp karar vererekti. Yalnız bu durumdaki kızların, velilerinin iznini almaları şarttı. Kanunname'nin gerekçesinde buluga erişmenin evlenmek ve aile kurmak için yeterli olamayacağı, dönemin yaygın düşünceleri çerçevesinde açıklanmıştı.²⁹

SONUÇ

Evlilik yaşı, aile ve kadınlarla ilgili yayınlar, çeviriler, devlet politikaları ve tartışmalar toplumsal yaşamda kız çocuklarının (ya da 15 yaşında küçük kız çocuklarının) evlendirilmesi üzerinde nasıl bir etki yarattı? Bu soruya

oranı yüzde 10'un altındaydı. Duben ve Behar, yazılanlar ile gerçekleşen arasındaki farkın "bilgi eksikliğinden" kaynaklandığını düşünmektedir. Yazarlara göre, "gerçeklere ilişkin bilgi eksikliği, dönemin insanlarını kötümser sonuçlara sürüklemişti. Erken evlilik konusunda aşırı ve şartıtcı örnekleri alıp bunu genelleştirme yoluna gitmişlerdi."²⁶

Evlilik yaşına değinenlerde gerçekten "bilgi eksikliği" mi vardı? Neden erken yaşlarda gerçekleşen evliliklerin yaygın olduğunu düşünüyorlardı? Bu soruların cevabını vermek kolay değildir. Dönemin çocuklar,

sayısal veriler üzerinden uzun cevaplar üretmek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, 19. yüzyıl ilk üç çeyreğinde mahkeme kayıtlarına giren ve "sıradan" vakalar olarak görüldüğü anlaşılan 15 yaşından küçük kız çocuklarıyla ilgili boşanmaların yüzyılın sonlarına doğru kayıtlardan kaybolup istisnaileştiği belirtilmelidir.³⁰ Bu veri, eğer boşanmalarda bir azalmaya işaret etmiyorsa, kız çocuklarının evlendirilmesinde sayısal bir gerileme olduğu şeklinde anlaşılmalıdır.³¹ Bundan da önemli olan, 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, kız çocukların evlendirilmesiyle ilgili daha önceleri var olan toplumsal mutabakatın kaybolmuş olmasıdır. Kız çocuklarının evlendirilmesi "sıradan" olmaktan çıkacak, yadırganan bir pratiğe dönüşecektir. Kadın olmak için biraz daha beklemenin sakıncası yoktu; aksine bu birçok açıdan yarar-

lıydı. 13-14 yaşlarındaki kızların olması gereken yer artık mekteplerdi.³²

Evlilik yaşını tartışanlar 12-13 yaşlarındaki (kız) çocuklarının cinsel arzularındaki uyanmayı doğal karşılıyordu. Yeni olan bunun artık evlenmek, aile kurmak ve toplumun geleceği olarak görülen çocuk yapmak ve bakmak için yeterli görülmemesiydi. Cinsel arzular uyanabilirdi fakat bu durum cinsel ilişki için ve en önemlisi çocuk yapmak için yeterli fiziksel olgunluğa erişildiği anlamına gelmiyordu. Bu dönemde kız çocuklarının evlenmek için sahip olması gerektiği düşünülen fiziksel olgunluk algısı dönüşecek, buluş sonrasına ötelenecektir.³³ Fiziksel olgunluk, evlenecek kızların hamile kalması ve çocuğun sağlıklı bir şekilde doğmasıyla birlikte düşünülmeye başlanacaktır. Buna toplumsal olgunluğun tamamlanması

ve sorumluluk duygusunun gelişmesi eklenecek; evlilik, ailelerin "basit" bir meselesi olmaktan çıkıp üzerinde ihtimamla durulması gereken toplumsal bir meseleye dönüşecektir.

Son olarak yayınlr, tartışmalar ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi gibi düzenlemeler çocukluğun sınırlarının fiili olarak genişlemesine önemli katkılar sağlayacaktır. İslam hukukunun çocuklukta yetişkinliğe geçiş için öngördüğü sınırlara dokunulmamıştır. Ancak yapılanlarla, insan yaşamının 15 ile 20 yaşları arasındaki dönemi, daha önceleri 15 yaşını aşmayan çocuklara açılacak ve onun bir parçası olarak görülmeye başlanacaktır. Bir başka deyişle yeni düzenlemelerle çocukluk büyüyor, yetişkinlik geri çekiliyordu!³⁴

YAHYA ARAZ

DOĞUŞEYLÜL ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1. Makale konu üzerinde devam etmekte olan daha kapsamlı bir çalışmanın parçasıdır.
2. Davudpaşa Şer'iye Sicilleri (DŞS) 137, sayfa 35, hüküm (hkm) 4 DŞS 138, s. 12, hkm. 38. Ayşe gibi 15 yaşına varmadan iki kere evlendirilip boşanan Hatice adındaki kız çocuğu için bkz. DŞS 84, varak (v.) 24b, hkm. 6; DŞS 84, v. 49a, hkm. 3. Kız çocuklarını yaşı, mahkeme kayıtlarına genellikle "tahminen" ya da "takriben" ibaresi düşümlerle geçiriliyordu. Bu nedenle kız çocuklarını, kayıtlara geçirilen yaşlarından biraz daha büyük ya da küçük olarak ihmal edilmiş bulunmaktadırlar.
3. DŞS 66, v. 31a, hkm. 1.
4. "Murahika/a" kelimesi çocukluk döneminin bulduğunuz önceki son aşamasını anlamak için kullanılıyordu. Kayıtlarda "şayire-i Murahika" şeklinde geçebiliyordu.
5. Ahmed Cevdet Paşa, Mecelle-i Ahkâm-ı Adıye, İstanbul: Matbaa-i Amire, madde 985-989, s. 318-320; Ayrıca bkz. Yahya Araz, 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), s. 87-98.
6. DŞS 43, v. 10b, hkm. 4.
7. DŞS 66, v. 33b, hkm. 5 (1 Haziran 1817).
8. Bkz. Abdullah Saydam, "19. Yüzyılda Ailelerin Erken Yaşta Çocuk Evlendirme Gelişimi: Bekiye Nihâ, Oyn Çarında Düğün", *Tarih ve Toplum* 2006 (Şubat 2006): 31-38. Bu bağlamda İstanbul'daki pratikleri deşerlendiren ve farklı örneklerle karşılaştıran bir çalışma için bkz. Alan Duben ve Cem Behar, İstanbul Hançerli Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), s. 81-100, 135-161.
9. Evlilik yaşamında cinsel ilişkinin varlığı ya da yokluğu mehir ve nafakası nasıl kullanılabileceği belirleniyordu. Bkz. Colin Imber, Seriatın Kanuna Ohsusud ve Osmanlı'da İslami Hukuk, çev. Murteza Bedir (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004), s. 184-193.
10. Yahya Araz, "17. ve 18. Yüzyılda İstanbul ve Anadolu'da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme", *Kadın/ Women* 2000 13/2 (2002): 101-125; Mahmud Yazbak, "Minor Marriages and Khayr al-Bulugh in Ottoman Palestine: A Note on Women's Strategies in a Patriarchal Society", *Islamic Law and Society* 9/3 (2002): 386-409.
11. Mentezâde Abdurrahim Efendi, *Fetvâ-ı Abdurrahim*, c. 1, İstanbul: Daru'l-Tibâat-ül-

12. Ma'imure, 1243 (827), s. 295.
13. Araz, agn., s. 104.
14. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani* 5. yay. haz. Nuri Akbayan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s. 1701-1702.
15. DŞS 85, v. 36a, hkm. 1.
16. Sadece birkaç örnek için bkz. DŞS 84, v. 65b, hkm. 3 (19 Temmuz 1827); DŞS 84, v. 75b, hkm. 6 (7 Ağustos 1827); DŞS 88b, v. 13b, hkm. 5 (22 Kasım 1830); DŞS 107, v. 54a, hkm. 1 (25 Nisan 1843); DŞS 116, v. 20a, hkm. 1 (2 Eylül 1850); DŞS 116, v. 28b, hkm. 5 (6 Ekim 1850); DŞS 134b, v. 38b, hkm. 4 (24 Ağustos 1871).
17. Imber, agn., s. 184-193.
18. DŞS 133b, v. 37b, hkm. 6; DŞS 133b, v. 39b, hkm. 5.
19. DŞS 94b, v. 9b, hkm. 8. Boşanma kaydı için DŞS 92, v. 43a, hkm. 1 (7 Mart 1834).
20. DŞS 108, v. 51b, hkm. 4 (7 Mart 1844); DŞS 108b, v. 24a, hkm. 4 (14 Mart 1844).
21. Konuyla ilgili fevralardan birkaç tanesi için bkz. *Ceride-i İlimiyye*, aded 3, Gure-i Ramazan 1332 (24 Temmuz 1914), s. 105-108; *Ceride-i İlimiyye*, aded 4, Gure-i Şevval 1332 (23 Ağustos 1914), s. 161.
22. "Musabaka-Kızlarımız kaç yaşında gelin emeklediğimiz münasıptır?", *İlmiyatı Mahsus Gazete*, nu. 87, s. 13 Cemaizyelahtır 1314 (19 Kasım 1896).
23. Duben ve Behar, agn., s. 148.
24. Gülhan Erkayya Balsoy, *Kahraman Doktor İntizar Auzeye Karşı Geç Osmanlı Doğum Politikaları* (İstanbul: Can Yayınları, 2005), s. 154-160.
25. A. M. "İzdivâc", *İzdivâc*, sy. 1, 6 Haziran 1334 (6 Haziran 1918), s. 2.
26. Besim Ömer, *Fer ve İzdıvâc*, İstanbul: Yeni Matbaa, 1340-1344 (1924-1928), s. 16-17.
27. Mustafa Safi, *Saadet-i İzdıvâc*, İstanbul: Asır Matbaası, 1323-1325 (?), s. 54-57.
28. Duben ve Behar, agn., s. 136, 144-161.
29. İmparatorluğun son dönemlerinde yapılan yayınların, fikirlerin yaygınlaşması üzerindeki etkisine dair Schick'in şu görüşü çok önemlidir: "Matbuat kapitalizmi, cinsel ilişkiler dâhil kadın-erkek ilişkilerine dair yeni fikirlerin yaygınlaşması ve topluma nüfuz etmesinde merkezî bir 'iletken' rolü oynamış, yeni modeller ve normların yayılmasına hizmet ederek uzun dönemde, kademeli ve dolaylı olarak toplumsal cinsiyeti değiştirici bir görev görmüştür. Çünkü yayıncılık nasıl yeni fikirlerden besleniyorsa, o yeni fikirlerin

- yaygınlaşmasına ve daha önce mümkün olmayan biçimlerde ve kapsamda geniş kitleleri etkilemesine de fırsat tanımır." İrvin Cemil Schick, *Bedeni, Toplum, Könneni: İyazmak İktidârı*, *Cinsiyet ve Kültür Üzerine* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), s. 219.
30. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO, Donya nu. 3731, Gömlek nu. 279760 (7 Nisan 1910); BOA, DH.ML, Donya nu. 75, Gömlek nu. 59 (10 Nisan 1910).
31. M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985), s. 245-246, 269-270.
32. Bu veri İstanbul Davudpaşa, Ösküdar, Ahi Çelebi, Mahmudpaşa ve Bab mahkemelerine ait kayıtlardan 19. yüzyıldan başlanan imparatorluğun sonuna değin belli zaman aralıklarıyla seriler halinde taranmasına dayanmaktadır.
33. Osmanlı ailesi, kadını ve gündelik yaşamı üzerine önemli eserler üretmiş olan Lucy Garnett, *Home Life in Turkey* (New York: The Macmillan Company, 1907) adı eserinde, 20. yüzyılın başında, şu gözlemler bulunmuştur: "Daha önce onsekiz yaşındaki erkekler oniki-onbeş yaşları arasındaki kızlarla evleniyorlardı; fakat bugünlerde bu kadar genç çiftlere nadiren rastlanıyor." Aktaran Duben ve Behar, agn., s. 83.
34. "Kızlarımızın Zaman-ı Tehsil-i, Hanımları Mahsus Gazete, nu. 4, s. 1-2, 23 Rebiyülevvel 1313 (13 Eylül 1895).
35. Besim Ömer, *Sihân-ı Umûd*, 3. b. idvâc, İstanbul: Şirket-i Merbûye Matbaası, 1903, s. 22-23. Tosun Paşazade Mehmed Sıddık, *Çocuk Yetiştirme Sanatı* (İstanbul: İsmâd Kütüphanesi, 1331), s. 7. 1918'de Anadolu köylerinde evlilikler üzerine yapılan bir "alan" araştırmasında, sonuçlar paylaşılmadan önce, şu değerlendirmeye yer verilmiştir: "Elde edilen neticeyi yazardan evvel buluş yüzüyle tevhil kaçınan ayı yapmadır olmadığın tekrar emek isterim." M.C., "Anadolu'da", *Vakit*, nu. 205, s. 1, 3 Şaban 1336 (14 Mayıs 1918).
36. Konuyu farklı bir bağlamda ele alan bir değerlendirmeye için bkz. Kent F. Schull, *Prison in the Late Ottoman Empire: Microcosm of Modernity* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004), s. 166-190. Elbette çocuklar ve çocuklukla ilgili algı ve pratiklerin dönüşümü devamlılıklarla birlikte düşünmek fayda var.

GEÇ DÖNEM OSMANLI DÜŞÜNCE İKLİMİNİN AİLE, TERBİYE VE DEVLET KAVŞAĞINDA ÇOCUKLUĞU YENİDEN KEŞFİ VE CUMHURİYETE DEVREDEN MİRAS

NAZAN ÇİÇEK

Çocukluk çalışmaları literatürüne aşina olanların iyi bildiği üzere, çocukluk kavramı ve kategorisi yaşam döngüsü içinde biyolojik ve "doğal" bir evreyi işaret etmenin çok ötesine geçen anlamlara sahiptir. Çocukluk, toplumsal ve kültürel olarak yapılandırılan ve doğal-biyolojik kimi nitelikleri selektif şekilde içererek inşa edilen bir kimlik kategorisidir. İçinde bulunulan topluma ve çağa göre değişen biçimler aldığı için bir toplumun belirli bir döneminde çocukluk kavramına ve kavrayışına ilişkin yapılan analizler, o toplumun varoluş biçimini ve yaşamı üretme pratiklerini belirleyen değer sistemlerine dair içgörü edinmemizi sağlar.

F.F. Palmer ve J. Cameron'ın, yaşam serüveninde mutlu çocukluk günlerini temsil eden bir litografi, yak. 1868.

Library of Congress
koleksiyonu

Modern çocukluk anlayışı, kapitalizmin ve sanayileşmenin gerekleri çerçevesinde nüfusun üretkenlik kapasitesinin düzenlenmesi ihtiyacıyla ve modern devlete özgü yeni iktidar teknolojilerinin oluşturulmasıyla yakından ilişkili bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlayış, modernlik öncesi yaklaşımlardan farklı olarak, çocuğu yetişkinlerden kesin şekilde ayrılan *aei generis* bir kategori olarak görmüştür. Viktoryen dönemin Romantizminin de katkısıyla "masumiyet" ve "içkin güçsüzlük" parametreleri üzerinden işleyen bir çocukluk algısı kurulmuş ve yaygınlaşmıştır. Söz konusu modern çocukluk nosyonunu ilk elde modern olarak ayırt etmemizi sağlayan, çocuğun nasıl muamele görmesi gerektiğine ilişkin belirli bir anlayıştan çok, çocuğun yetişkinlerden farklı bir muamele görmesi gereken bir canlı olduğuna ilişkin düşüncenin kendisidir; yani çocukluğun kendinden menkul nitelikleri haiz bir ontoloji olarak tanımlanmasıdır. Çocukluğa ilişkin bu özgün anlayış 19. yüzyıl ortalarında itibaren Batı coğrafyasında egemenliğini ilan etmiş ve çocukların, tanımlayıcı çerçevesini masumiyetin ve korunma ihtiyacının çizdiği ve söz konusu masumiyeti ortadan kaldıracığı düşünülen, seks, şiddet, ağır çalışma ve siyaset gibi sadece yetişkinlere özgü kabul edilen etkinliklerden azade tutulması gereken bir dünyada olabildiğince uzun süre yaşatılabilmesi esasına yaslanmıştır.¹

Her ne kadar Batı dışı toplumların çocukluğa ilişkin kendi tarihsel ve kültürel referans çerçeveleri içinde anlam bulan özgün bir kavrayışa sahip oldukları tartışmasız olsa da, bu toplumların Batı dünyasıyla yoğun şekilde temas ettikleri zamanlardan itibaren Batı'da 18. yüzyıl civarında ortaya çıkan ve 19. yüzyılda hegemonik hale gelmeye başlayan modern çocukluk söyleminden etkilendikleri anlaşılmaktadır. Kinney'in *Representations of Childhood and Youth in Early China* [Erken Dönem Çin'de Çocukluğun ve Gençliğin Temsiliyet Biçimleri] adlı çalışmasında dile getirdiği ve geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet'e de uygulanabilir olan bu görüşe göre, Batı

dışı geleneksel toplumların modernleşme olarak adlandırılan ve Batı ile yoğun teması içeren dönemleri, söz konusu toplumlarda çocukluk olgusunun "yeniden keşfedilmesi"ne yol açmıştır. "Yeniden keşfetme" ifadesiyle ise, bu toplumlarda çocukluk meselesinin entelektüel düşünme ve sorgulama süreçlerinde önemli bir yer edinmeye başlaması ve çocukluk olgusuna ilişkin ilgili toplumda mevcut bulunan düşünme ve davranış biçimlerinin Batı'da etkinlik kazanan modern çocukluk nosyonu çerçevesinde yeniden gözden geçirilmesi kastedilmektedir. İster Hindistan isterse de Çin, Japonya ya da Osmanlı İmparatorluğu üzerinden bakılsın, "bu toplumların her birinde on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında gözlemlenen ve hem aile kurumunda hem de daha geniş ölçekteki toplumsal ilişkiler ağı içerisinde ortaya çıkan çözümler ve dönüşümler çocukluk kavramına ilişkin bir tür bilinç yükselmesini gündeme getirmiştir. Geleneksel yaşam modellerinin işlerliğini ve geçerliliğini yitirmeye başladığı böylesi dönemlerde çocukluk, insanlığın sorun çözme ve hayatı yeniden üretme konusundaki becerikliliğine olan inancı tazeleme potansiyeli taşıyan son derece özgün ve kritik bir aşama olarak görülmeye başlanmıştır."²

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, geç dönem 19. yüzyıl Osmanlı politi-

ko-bürokratik elitleri ve entelektüelleri, büyük oranda devletin devamlılığının sağlanması motifi, modernleşme tahayyülleri ve modern devlet inşası çabaları tarafından belirlenen bir düşünce iklimi içerisinde çocukluğu ve çocuğu yeniden keşfetmek durumunda kalmıştır. Modernleşme süreci yeni bir dünya ve insan tasarımını ve bu tasarımları kuran ve

Viktoryen dönemde çocuk modasının temsil eden bir gravür, 1870.

<https://www.gettyimages.com/>

"Masumiyet" timsali bir kız çocuğu.

Atatürk Kırışığı koleksiyonu.

II. Meşrutiyet
çocukları:
"Yaşasın
Hürriyet,
Adalet, Müsavat,
Uhuvvet".

Atatürk Kitaplığı
koleksiyonu.

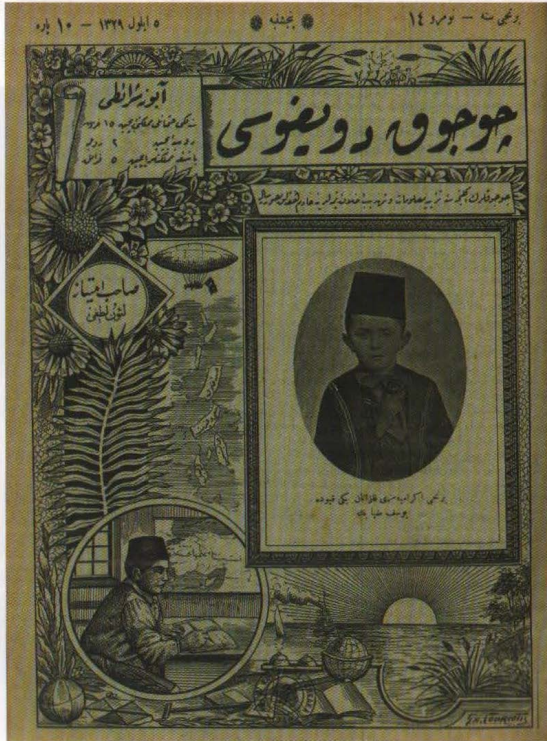
kuşatan yeni türden bir zaman ve mekân örgütlemesini ve biyopolitika pratiklerini gündeme getirmiştir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nu modern dünyada varlığını koruyabilecek bir devlete tahvil etme çabası içindeki Osmanlı elitlerini çocuğun Batı dünyasında kazanmakta olduğu yeni anlam ve değerlere ilişkin bir farkındalık edinmeye yöneltmiştir. Söz konusu farkındalık aile, eğitim ve devlet kurumlarının çocukla kurulan ilişkide yeniden konumlandırılması gerektiğine dair görüşlerin ortaya çıkmasına ve çocuğa yönelik geleceksel tutum ve değerler sisteminin gözden geçirilmesine yol açmıştır. Ancak bu gözden geçirme hiçbir şekilde mevcut pratiklerin toptan reddedilmesine ve Batılı modern çocukluk nosyonu çerçevesinde kurgulanmış yepyeni bir çocukluk anlayışının mutlaklaştırılmasına yol açmamıştır. Tersine, Osmanlı devletinin ve toplumunun kendine özgü ihtiyaçları, II. Meşrutiyet öncesi dönemin "çağdışı" yanlarının eleştirisi çabası ve Batılı-

laşma/modernleşme arzuları arasında salınımdan etkilenen bir alan içerisinde son derece melez formlar gösteren bir çocukluk kavrayışının oluşumuna yol açmıştır.

Geç dönem Osmanlı elitlerinin dönemin popüler dergilerinden çocuk yetiştirme kılavuzlarına, anılardan siyasi polemiklere ve edebi metinlere kadar uzanan bir yayın çeşitliliği içinde tartışmaya başladığı kamusal ve özel alanda "çocuğun yeri" meselesi daha sonra Cumhuriyet elitleri tarafından miras alınmış ve yeni bir ulusun ve ulus-devletin inşası ajandasının temel parametresine dönüştürülmüştür.

Bu yazı, geç Osmanlı dönemine ait *Musavver Şebab*, *Arkadaş*, *Çocuk Duygusu*, *Çocuk Bahçesi*, *Çocuk Dünyası*, *Asar-ı Nisvan*, *İnci* ve *Süs* gibi çok sayıda süreli yayını baz alarak, erken cumhuriyet döneminde billurlaşacak olan ve kendi içinde taşıdığı gerilimler ve birbirine muhalif söylemler aracılığıyla cumhuriyetin kurucu elitlerinin çocukluk kavrayışındaki temel açmazlara işaret eden "çocuk davası"nın Osmanlı arka planına dair ipuçları sunmayı deneyecektir.

II. Meşrutiyet döneminin popüler dergilerinde ve özellikle çocuğun tüketimi için üretilmiş süreli yayınlarda "Çocuk nedir, nasıl olmalıdır?", "Çocukluk nasıl bir yaşam evresidir?", "Ne tür işlevler görür?", "Çocuğun aile ve okul kurumları içerisindeki pozisyonu, yetişkinlerle ve devlet ile olan ilişkileri nasıl olmalıdır?" şeklindeki sorulara, yani en genel anlamda "Mevcut biyopolitik evren içinde çocuğun ve çocukluğun anlamı nedir?" sorusuna kimi zaman açıktan kimi zaman dolaylı yollarla cevap aranmıştır. Bu sorulara ne şekilde cevap verildiğini analiz etmek, yalnızca geç Osmanlı döneminde çocukluk kavrayışına değil, aynı zamanda II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası dönemlere (yani klasik Osmanlı ve erken modernleşme dönemi ve Cumhuriyet dönemi) ilişkin önemli bir içgörü edinmemizi sağlar. Bu yayınlarda yurandaki sorular ekseninde yürütülen

5 Eylül 1329 [18
Eylül 1913] tarihli
Çocuk Duygusu
dergisinin
kapağı.
Fotografın
altında "Birinci
İkramımızı
kazanın
Yenikapı'da
Yusuf Ziya Bey"
yazısı.

tartışmalar genel olarak geçmişteki yaygın pratiklerin ve algılamaların eleştirisini taşıyan ve onları II. Meşrutiyet rejiminin yüceltilmesi için araçsallaştıran kıyaslamalar içermektedir. Bu durum da söz konusu tarihsel uğrakta neyden uzaklaşılma-ya ve neye yaklaşılmaya çalışıldığına ilişkin dönemin entelektüellerinin zihin dünyasına yön veren temel unsurları anlamamızı kolaylaştırır. Örneğin 1910'da yayımlanan *Musavver Şebab* dergisinde "Terbiye-i Tahsil-i Etfal" adlı, İsmail Faik imzalı bir makalede yer alan "Çocuk Nedir? Bizde önemi nasıldır? Mevkii nedir? Devri itibadda herkes büyüklerle uğraşıyordu. Çocuklara, gonca-ı hayat'a hiç önem verilmiyordu. Şimdi ise iş tam tersidir. Zira vatani muhafaza edecek çocuklar, gençler, memleketi besleyecek yine gençler ve çocuklardır"³ ifadeleri ya da *Çocuk Bahçesi* dergisinde çıkmış Özdemiş imzalı başyazıda yer alan "Bizim Şarkımızın son yıkıntı senelerinin en fena işlerinden biri de çocukluğa hiç ehemmiyet verilmemesi ve çocuğa, henüz insan hukukuna nail olmamış eksik bir şey gözüyle bakmamızdır"⁴ sözleri II. Meşrutiyet'in çocukluğu yeniden keşfi ve kendini çocuk meselesi üzerinden II. Abdülhamid döneminden ayrıarak konsolide etme çabalarını somutlayan sayısız örneklerden sadece bazılarıdır. II. Meşrutiyet döneminin çocuğun anlamı, değeri ve işlevi konularında ürettiği düşünsel birikim daha sonra Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici elitleri tarafından devralınıp yeni rejimin beklenti ve talepleri doğrultusunda radikalize edilecek ve çocuğa ilişkin siyasaların temeline yerleştirilecektir.

Geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet elitlerinin modernleşmeyi çok büyük oranda Batılı referanslarla kurguladıkları ve "medenileşmeyi" sıklıkla Batılılaşma ile özdeşleştirdikleri bilinmektedir. Bu bağlamda sözü edilen dönemlerde Batı tarafından ihraç edilen belirli bir tip çocukluk imgesinin ve modern çocukluk nosyonunun resmi söylemde bir tür ideal olarak benimsemesinde şaşırtıcı bir yan yoktur. Türkiye'de çocukluğun politik inşası

üzerine çalışan bir yazarın da ifade ettiği gibi "Türkiye özelinde 'yeni çocukluk' anlayışının gündeme gelmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru hız kazanan modernleşme çabaları ve değişim rüzgârı ile paralellik arz etmiştir. Siyasal ve toplumsal yaşamda meydana gelen gelişmeler, impa-
ratorluğun merkezlerinde 'yetişkin-

19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı ülkesinde ve Cumhuriyet'in ilk on yıllarında Türkiye'de yayımlanmış olan pek çok popüler süreli yayında söz konusu dönemlerin kültürel sermaye sahibi elitlerinden çocuğa yönelen yoğun bir ilgi gözlenmektedir. Bu yayınlarda çocuk "kamusal özne olma potansiyelinin keşfedilmesi"

"Vatan sizden önceki nesilden, bizden, mal istediği zaman malımızı, can istediği zaman canımızı verdik. Sizin de, bizden sonra gelecek nesillerin de böyle yapacağına iman ediyoruz" şeklindeki sözleri arasındaki devamlılık açıktır.

lık' ve 'çocukluk' tasavvurlarına ilişkin geleneksel yaklaşımın 'görünür' yanlarını büyük ölçüde erozyona uğratmıştır. Çocukların sosyal hayatındaki dönüşüm, zaman içerisinde edebiyattan tiyatroya, kıyafetlerden oyun mekân ve araçlarına kadar geniş bir sahayı kapsamıştır."⁵

dolayısıyla nüfus siyaseti, yurttaşlık ve ulusçuluk eksenleri üzerinden daha önce görülmemiş tarzda yeni bir ilgiye nail olmaktadır. Aynı zamanda toplumda çocuğa yönelik algılaşmanın ve değer kalıplarının modernleşme ve medenileşme ile bağ kurularak Batı'dan ihraç edilmekte

8 Teşrinüvvel
1319 İH Ekim
1923 tarihli
Musavver
Çocuk Poiaisi
dergisinin
kapakında
"İstanbul
Sultanisi'nden
Bir Grup".

olan modern çocukluk nosyonunun rehberliğinde Osmanlı ve Türk modernleşmesi çocukluk üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Dönemin süreli yayınları temelinde her şeyden önce vurgulanması gereken husus, II. Meşrutiyet dönemi entelektüellerinin çocuk meselesinden daha çok evlilik (izdivaç) meselesi ile

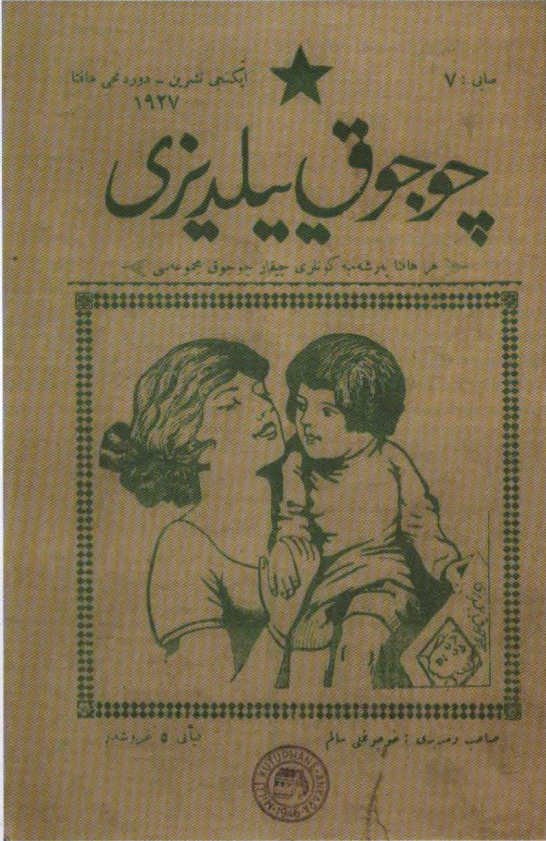
sında çocuğun, kendine özgü ihtiyaçları olan, yetişkinlerinkinden farklı ontolojik bir kategoriye dahil olduğu ön kabulünün varlığına delil oluşturmaktadır. Bu durum çocuğun önemli bir kamusal özne olduğu yönündeki farkındalığın gelişmeye başladığının açık bir işaretidir. Yetişkinler için çıkarılan popüler dergilerde ise evli-

döneminde evlilik kurumuna dair yasal normatif çerçeve devlet eliyle yeniden inşa edildikten sonra ise nüfusun çoğaltılması ve yeni rejimin ihtiyaç duyduğu, fiziken ve psikolojik olarak sağlıklı ve rejim değerlerini içselleştirip yeniden üretebilen bir beşeri sermayenin kısa sürede yaratılması arzusu çocuk meselesini evlilik meselesiyle önce eşitlemiş, sonra da daha öncelikli bir meseleye dönüştürmüştür.

Hem II. Meşrutiyet hem de erken Cumhuriyet döneminin çocuk meselesine bakış yüksek düzeyde araçsaldır. Çocuğu müstakil bir değer olarak algılaya ve mevcut toplumsal, ekonomik ve siyasal değerler sistemine sağlayacağı fayda dışında, kendinden menkul anlamı ve değeri olan bir varlık olarak kavrama, ekonomik ve doktriner bir yatırım aracı olmaktan çok duygusal bir yatırım sahası olarak görme hali, norm değil istisna olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocukluk, Batılı modern çocukluk nosyonunun vazettiği şekilde tasadan ve sorumluluklardan azade bir dönem olarak algılanmamakta, tersine ödevlerle yüklü bir tür yetişkinliğe hazırlık aşaması olarak görülmektedir. 1913-1914 yıllarında yayımlanan *Çocuk Duyuşu* dergisinde Ahmet Hamdi imzalı "Hasbıhal" başlıklı makalede "Sizi yirmi yaşına kadar çocuk bırakan maskiden ve murdar usul-i terbiyeyi kaldırmaya çalışacağız" sözlerinde ifadesini bulan düşünce ile 1939 yılında Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in çocuklara ve gençlere seslenişinde dile getirildiği "Vatan, sizden önceki nesilden, bizden, mal istediği zaman malmızı, can istediği zaman canımızı verdik. Sizin de, bizden sonra gelecek nesillerin de böyle yapacağına iman ediyoruz" şeklindeki sözleri arasındaki devamlılık açıktır.⁷

Her iki dönemde de modernlik pratiklerinden uzak, dinsel ve geleneksel referanslarla kuşatılmış bir evrende hareket etmekte olan aile kurumunun ve ebeveyn davranışlarının reforma tabi tutulması gerektiği, çocuğun ailenin üzerinde her türden tasarruf hakkına sahip olduğu bir meta

İkinciyeşrin (Kasım) 1927 tarihli, haftalık *Çocuk Yıdızı* dergisinin kapağında bir anne-çocuk temsili.

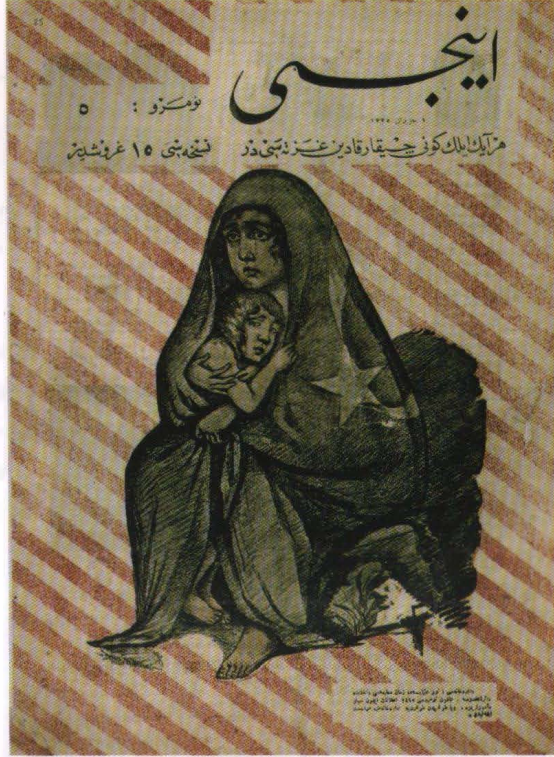

meşgul olduğu ve kadın-erkek ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi konusunda neredeyse takıntılı bir ilgi sergilediğidir. Çocuklara özgü olarak değil, evlilik konusu, istisnai haller dışında bırakılacak olursa tartışılmamıştır. Ancak hemen belirtilmelidir ki çocukların tüketimi için tasarlanmış çocuk dergilerinin çıkarılıyor olmasının bizzatı kendisi, II. Meşrutiyet döneminin entelektüel topografya-

lık konusunda yürütülen tartışmalar çocuk meselesine gösterilen ilgiden çok daha fazla yer tutmaktadır. Çocuklar ve çocukluk mevzuu evlilik meselesinin bir tür yan ürünü gibi muamele görmektedir. Öyle anlaşıyor ki II. Meşrutiyet entelektüelleri, devamında çocuğun üretileceği evlenme pratiği ve evlilik kurumunun ne şekilde organize edilmesi gerektiği konusunu çözmeden çocuk konusunu tartışmayı fuzulî olmasa da tali önemde görmektedir. Cumhuriyet

gibi görülemeyeceği, çocuğun aileye sağlayacağı faydayı aşan düzeyde toplumsal bir değer olduğu, yeni eğitim pratiklerinin bu esas ekseninde yeniden inşa edilmesi gerektiği yönünde bir söylem öne çıkmaktadır. Elbette bu söylemin hegemonik hale gelişi, yeni bir *habitus* üretme girişiminde bulunan ve eğitim alanını neredeyse tamamen devlet kontrolüne tabi kılan Cumhuriyet rejimiyle birlikte doruğa çıkmaktadır.

Yine hem geç Osmanlı hem de erken Cumhuriyet döneminde çocuğun bir an önce çocukluktan çıkması beklenmişti gözlenmektedir. Çocukluğun makbul olanı kısa sürenidir anlayışı egemendir. Bu durum Batılı modern çocukluk nosyonunun çocukluğu insan yaşamında altın bir çağ olarak adeta kutsayan ve olabildiğince uzatmaya çalışan Romantik kavrayışıyla çelişmektedir ve Batılı referanslarla hareket ettiği iddiasında bulunan Osmanlı ve Türkiye modernleşmelerinin kendilerine özgü dinamikler ve ihtiyaçlar sonucu Batılı çocukluk modelinden nasıl uzaklaştığına bir örnek olarak okunmalıdır. Bu bağlamda çocuklar temel eğitim sürecine dahil oldukları zaman diliminde hızla olgunlaşmaları beklenen minyatür yetişkinler olarak kavranmaktadır. Her iki dönemin elitleri de çocukların bir an önce ekonomik değer yaratan, nüfus üretimine katkıda bulunan, rejime bağlı yeni nesilleri üretmeye başlama sürecine girmiş yetişkinler olmalarını arzulamaktadır, çünkü hem Osmanlı İmparatorluğu'nun geç döneminde hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda karar verme süreçlerine katılmış olan kültürel ve/veya sembolik sermaye sahibi elitler, medeni devletler seviyesini yakalama konusunda aceleci ve ısrarcıdır. "Modern" Osmanlı ve Türk çocuğundan Batılı çağdaşlarına sunulan çocuk kalma hakkından şimdiki feragat ederek Ariès'in modernlik öncesi döneme atfettiği minyatür yetişkinlik halinin

1 Haziran 1335
[1 Haziran
1919] tarihli
İnci dergisinin
kapakında
vatansever bir
anne ile çocuğu.

modifiye edilmiş bir versiyonunu 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyıl başlarında yaşaması beklenmektedir. Çocukların çocukluk yapma lüksü olmaması olarak ifade edilebilecek olan bu durum, Cumhuriyet modernleşmesi döneminde daha belirgin hale gelecek ve söylemsel bir gerilimi ve politika ile retorik arasında derinleşen bir çelişki dinamiğini ortaya çıkaracaktır. Yani bir yandan resmi söylem çocuğun toplum ve rejim için değerini ve önemini yorulmaksızın tekrarlarlarken diğer yandan ve ironik şekilde cumhuriyet çocuğu kendisine söylemsel düzlemde atfedilen bu değeri hak ettiğini ispatlamak için modern çocukluk nosyonunun evrenini açacak bir olgunluk sergilemek durumunda kalacaktır.

Sonuç olarak her iki dönemin entelektüel ve siyasal elitlerinin imparatorluk ve ulus devlet bağamlarının yol açtığı farklılaşmalara rağmen ortak bir zihinsel hatıradan yol bulmaya çalıştığını, Batılı modern çocukluk nosyonuna kayıtsız kalamamakla beraber söz konusu nosyonun temel parametreleri arasından pragmatist bir seçki yapmayı ve imparatorluğun devamının sağlanması ya da ulus ve ulus-devletin inşa edilmesi için gerekli gördükleri stratejilere uygun olacak tarzda hibrid bir çocukluk kavrayışını dolaşıma sokmayı tercih ettiklerini söylemek mümkündür.

NAZAN ÇİÇEK
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

- 1 Philippe Ariès, *Centuries of Childhood* (Harmansworth: Penguin, 1973); Hugh Cunningham, *Children & Childhood in Western Society Since 1500* (London ve New York: Longman, 1995)
- 2 Anne Behnke Kinney, *Representations*

of *Childhood and Youth in Early China* (Stanford: Stanford University Press, 2004), s. 2.

- 3 İsmail Faik, "Terbiye-i Tahsil-i Etla", *Musavver Şebab* 13 (1910): 5.
- 4 Özdemir, "Sultan Orhan On İki Yaşındayken", *Çocuk Bahçesi* 5 (1913): 65.

- 5 Güven Gürkan Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), s. 6.
- 6 Ahmet Hamdi, "Bir Hasbihâl", *Çocuk Duygusu* 6 (1913): 2.
- 7 Hasan Ali Yücel, "Nutuk", *Ulus Gazetesi*, 20 Mayıs 1939, s. 1.

ÇOCUK DERGİLERİNDE SAHİL VE SOKAK ÇOCUKLARI "DİLERİM Kİ SEN DE BİR GÜN SOKAKLARDAN KURTULASIN!"*

ÖZGE ERTEM

Hem mekân olarak, hem de sosyal bir olgu olarak sınıfın anlamı, toplumun ona yüklediği değer yargılarıyla biçimlenir. Çocukluğun tarihi aynı zamanda bu anlam yükleme çabasının tarihidir. Bu yazıda, 1930'lu ve 40'lı yıllarda Türkiye'deki popüler çocuk dergilerinde yer alan çeşitli sınıfsal temsil ve görünümlerden yola çıkarak, resmi ideolojideki ideal Türk çocuğunun ve onun yoksul yaşatının nasıl tahayyül edildiğini birkaç örnekle ele almaya çalışıyorum.

Polonyalı oyun yazarı Tadeusz Słobdzianek'in Avrupa tiyatro sahnelerinde ses getiren oyunu "Sınıfımız" (Nasza Klasa), 1941 yılında Polonya'nın Jedwabne kasabasında ki bir ilkokulda, aynı sınıfa gitmekte olan beşi Katolik, beşi Yahudi on çocuğun hayat hikâyesini anlatır.¹

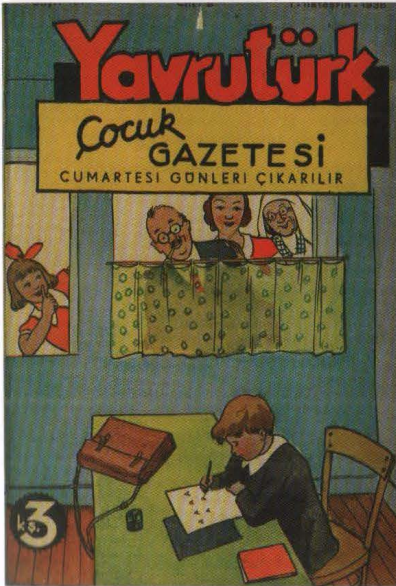
Bu sınıf, o yıllardaki Polonya toplumunun ta kendisini işaret eder. Çatışmadan yoksunmuşçasına vatanseverlik ve birlik atfedilen bu küçük sınıfta II. Dünya Savaşı ve faşizmin yükselişiyle birlikte görünür hale gelen yarlımlar ve şiddet, toplumdaki büyük travmaların öncüsü olacaktır. Savaşla birlikte çocuklar da büyüyecek, önce "sınıf"ları, sonra tüm toplum dağılacaktır. Słobdzianek'in oyununda, dört duvarla kaplı ve çocukların içinde eğitim gördüğü bir oda, yani mekân anlamıyla kullanılan sınıf, tüm çatışmanın ve şiddetin içinden doğduğu bir metafor halini alır. Başta toplumun çevresinde birleştiği değerleri temsil eden bu metafor, iktidar, etnisite, din, savaş, antisemitizm ve şiddet olgularıyla kesikerek dağılır ve Polonya/Avrupa tarihinin bugünü de etkilemeye devam eden çok önemli bir kırılma anını ifade eder. Słobdzianek'in oyunu, "sınıf"ın toplumsal siyasal tarihte ve bu tarih içerisindeki çocukluk tarihinde bir metafor olarak gücüne işaret eden önemli bir örnektr.

Tıpkı oyundaki gibi, sınıf ya da "sınıfımız", hem çocukluğu(muzun) en önemli mekânlarından biri, hem de toplumsal ve kişisel tarih(miz)in iç

içe geçtiği sosyoekonomik bir katedordur. Hem mekân olarak, hem de sosyal bir olgu olarak sınıfın anlamı, toplumun ona yüklediği değer yargılarıyla biçimlenir. Çocukluğun tarihi, aynı zamanda bu anlam yükleme çabasının tarihidir. Bu tarih, çocuğun içine doğduğu toplumsal koşullardan ayrı düşünülemez. Sınıf ise bu koşulların temelinde yer alır.²

Bu yazıda, 1930'lu ve 40'lı yıllarda Türkiye'deki popüler çocuk dergilerinde yer alan çeşitli sınıfsal temsil ve görünümünden yola çıkarak, resmi ideolojideki ideal Türk çocuğunun ve onun yoksul yaşatının nasıl tahayyül edildiğini birkaç örnekle ele almaya çalışıyorum.³ İdeal Türk çocuğunun toplumsal sınıfı, "görünmez"di. Çocuk dergilerinde sınıf, dört duvarlı bir oda anlamıyla sınırlıydı; örneğin 1-A sınıfı vardı ya da 5-D sınıfı öğrencileri ve her biri aynı kutsal bütünün parçalarıydı. Bugünün "Yavru Türk"leri, yarının devletine ve milletine bağlı yetkinleriydi ve ayrıları gayırları yoktu.⁴ Ulusun geleceği ve yarını olarak aynı sınıfta, "kaynaşmış bir kitle"nin yavrularıydılar. Organik, korporatist toplum fikri üzerine inşa edilen bu tahayyülün çoğu kez görünmez kıldığı ekonomik-sınıfsal farklılık ve

Yavrutürk 127,
1 Ekim 1938.

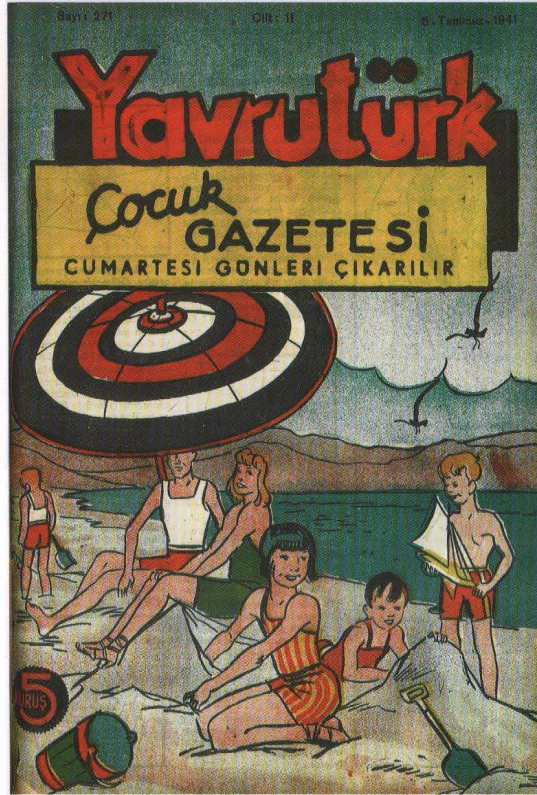

çatışmalar hem sokakta, hem de çocuk dergilerinin satır aralarında, ima edilenin dışına taşan görünüm ve anlamlarıyla aslında oldukça belirgindi.⁵ Dolayısıyla, çocuklara yönelik yayınlardaki dil, anlatım ve imgeler, bugün analitik-tarihsel bir perspektiften bakıldığında, dönemin tahayyüllerinin aksayan, gerçekdışı unsurlarını ironik şekilde açığa vurabilir. Çocuk dergileri bu açıdan oldukça zengin bir tarihsel malzeme ortaya koymaktadır.

1930'lu ve 40'li yılların popüler çocuk dergilerine baktığımızda, içerik ve biçimde kabaca şöyle bir ayrım görmek mümkündür: Cumhuriyet'in ideal model olarak sunduğu çalışkan, akıllı, vatansever, erdemli, büyümüş de küçülmüş dahi olsa mutlaka itaatkâr; yazılarını deniz kenarlarında, plajlarda, yaz kamplarında geçiren, düzgün, ailenin gözbebeği çocuklar ve diğer tarafta onların çoğu kez dergilerde okuduğu hikâyelerin kahramanları olan yoksul, çalışmak zorunda olan, hikâyeye göre kimi zaman onurundan asla taviz vermeyen, ahlaklı, kimi zaman ibretlik hatalar yapan serseri sokak çocukları. Bu anlatılar, belirli toplumsal cinsiyet normlarıyla bir yandan ideal bir orta sınıf Türk ailesini ve çocuğunu, bir "Yavru Türk"ü muhatap alıp onu eğitirken, diğer yandan bu ideal çocuğun manevi ve ahlaki eğitimi adına kimi zaman bilinçli, kimi zaman bilinçdışı bir şekilde yoksul sokak çocuğu kahramanlardan yola çıkıyordu.⁷ Modern ulus-devlet ve orta sınıf normları iç içe geçerken, yoksulluğun üstü kapatılması imkânsız varlığı, sokak çocukları imgesinden hareketle, acıma ve merhamet ya da dışlama ve suçlama mekanizmalarıyla siliikleşiyordu.

YEMEK MASALARI VE YAZ KAMPLARI

1938 yılında *Cumhuriyet Çocuğu* dergisi, terbiye ve sosyal hayat kurallarını içeren bir dizi yazı yayımlar. Bu kurallar, ideal Türk çocuğunu tanımlarken, belirli sınıfsal kodları da görünür kılmaktadır. Çocuklar, sabah kahvaltısı için ailenin hazır olduğu salona mutlaka temizlenip giyindikten sonra giden, içeriye girer-

Yavrutürk 271.
5 Temmuz 1941.

Çocuk Haftası
132,
7 Temmuz 1945.

ken "Günaydın anneciğim, günaydın babacığım, günaydın kardeşim" diye selam veren çocuklar olmalıydı. Gerek kahvaltıda, gerek başka yemek zamanlarında yemek masasına her zaman büyüklerinden sonra ve onlarla gösterilen yerde oturmalıydılar.⁸ Bu kurallara uygun davranan Cumhuriyet çocuğu imgesi, yeni ulus-devletin aidiyet iddia ettiği uygarlığı işaret ediyordu. Bu uygarlık sofrada, yemek yerken başlıyordu:

- Yemek odasına girdiğiniz ve masa başına oturduğunuz zaman etrafa acele göz gezdirerek ne yemekler bulunduğunu öğrenmeye kalkışmayınız. Hiçbir şey sormayınız. Sonra size aç gözlü ve hırsız derler.
- Masaya oturduktan sonra hiç acele etmeyiniz. Önce büyükleriniz peçetelerini açsınlar ve hazırlansınlar. Sonra siz de sessizce ve

Yavrutürk 246,
11 Ocak 1941.

dikkatli olarak peçetenizi açar ve yemek için hazırlırsınız.

- Yemeğe başlandıktan sonra neşeli bir yüzle yemeğinizi ağır ağır yeyiniz. Yemek masası başında neşesiz ve asık bir suratla sakın durmayınız.⁹

Çocuk dergilerinde bu kuralların muhatap aldığı, modern anne babalarıyla yaşayan, düzgün, temiz, ahlaklı orta sınıf Cumhuriyet çocuklarıyla, yani derginin esas okurlarıyla onların hikâyelerini okuduğu "sokak çocuğu" kahramanları arasında görünmeyen bir ayrım var gibidir: okuyanlar ve okunanlar, yemek masasındakiler ve sokaktakiler, okuldakiler ve serseriler.

1937 yılı yazında Çocuk Sesi dergisi, okurlarına yaz planlarını soran bir anket yayımlamıştı. Verilen cevaplar —her ne kadar bunların doğrudan

çocukların kaleminden çıkıp çıkmadığına emin olamasak da— dergi okurlarının, en azından önemli bir grubunun birbirine oldukça benzer sosyoekonomik ve kültürel profillere ve hayat tarzlarına sahip olduğunu gösteriyordu:

"Çok korktuğum sınav sonunda iyi derecede mezun oldum. Şimdi yegâne emelim yurdumu, Afrika'yı, Avustralya'yı gezmek ve tanımadığı. Bu gezileri yapmak için de tek çare tayyareci olmaktır. İşte babamın ve annemin yardımı ile tayyareci olup yurdumun nihayetsiz ufuklarında ulusum, icabında zevkim için uçacağım." Etimesgut yatı okulu öğrencilerinden S. 5 no. 351 H. Demir Işık,¹⁰ "Çok yorulduğum dokuz aylık çalışmanın hediyesi olan bu üç aylık tatilimi, Pendik'te serin gölgeyi ağaçların altında şimdiye kadar

pek severek biriktirdiğim Afacan ve Çocuk Sesi ciltlerini karıştırarak okuyacağım." İstanbul: Galatasaray Lisesi, Lami Ataman,¹¹ "Tatili Bebek'te deniz kenarındaki evimizde bol bol denize girmekle geçireceğim." İst. Günsel Nugay,¹²

"1- Sabahleyin erkenden kalkıp idman yapmak ve kahvaltudan sonra 2 saat Almanca ve diğer derslere çalışmak. 2- İki saat Çocuk Sesi, Afacan mecmuaları ve roman okumak, sonra ırmak boylarında olta ile balık tutmak ve yıkanmak. 3- Öğle yemeğinden sonra uyumak ve ondan sonra babamın aldığı kuzuyu arkama takıp kırlarda gütmek, püf püf esen rüzgârın karşısına oturup kuzuların melemelerini dinleyerek biricik Çocuk Sesini okumak ve sonra top oynamak." İst. Kemal Güvenli,¹³

"Ağustosun 16'sında açılacak olan Süadiye aile kampına gideceğim."

Kurtuluş Cad. Hıdır Apt. kat 4. Ay-dın Bil,¹⁴

"20 gün süren kampımı bitirdikten sonra bir köye çekilerek sabahları 15 dakikalık bir idmandan sonra denizde eğlenmek..." İst. Şişli Terakki Lisesi Ekrem.¹⁵

Bu çocuklar genelde yaz tatilinde çocuklarının planlı programlı bir şekilde çalışmayı ve dinlenmeyi öğrenebileceği yaz kamplarını tercih eden eğitilmiş, orta sınıf ailelerden geliyor görünmektedir. Boş zaman lüksleri ve boş zamanı işlevsel şekilde geçirebilecek araçları vardır. Deniz banyosu, yazın bu çocuklar için hem sıhhat ve beden terbiyesi, hem de eğlence demektir.¹⁶

Deniz banyosu kültürü yeni değildir; örneğin Osmanlı İstanbul'unda yüzmenin ve boş zamanın "temaşa" ile ilişkisi üzerine, içeriği zengin bir literatür mevcuttur.¹⁷ Ancak yüzmenin artık kamusal alanda ulus-devlet modernitesi açısından tipki İtalya'da olduğu gibi sağlık, spor, sıhhat, gençlik, beden bilinci ve modern görünümle bağlantılı yeni anlamları ve mekânları vardır: Plajlar.¹⁸

Yavrutürk dergisinin 1938 yılındaki sayılarında birinde çocuklara yine yaz tatiliyle ilgili şöyle sorular sorulmuştu: "Kamp nedir? Ne faydası vardır? Siz hiç kampa gittiniz mi?... Ailenizle birlikte yazlığa mı gitmeyi istersiniz, yoksa okul arkadaşlarınızla birlikte kampa gitmeği mi? Niçin?"¹⁹ Sorunun aslında iki şıkkı vardı; çocukların ya yazlığa ya da yaz kampına gittikleri varsayılmaktaydı. Bu çocukların ailelerinde tatil fikri ve yazlık ev gibi ikinci bir mülk de imkân dahilinde olmalıydı. Ayrıca mektuplardan görüldüğü üzere, bazı çocuklar Bebek ve Suadiye yakınlarında, deniz kenarlarındaki evlerde oturmakta ve her gün yüzmeye gidebilmekteydi. Ankete verilen cevapların çoğu, çocukların önemli bir bölümünün Şişli Terakki, Galatasaray ve İstanbul Erkek Lisesi gibi önemli ve seçkin okullara gittiklerini göstermektedir.

Dergilere yazılan diğer mektuplardan da çocukların ve ailelerin profilini bir ölçüde çıkarmak mümkündür. Bu mektuplar dergilerin popülerliğini oldukça artıran yarışma, ödül organizasyonları ve çeşitli kampanyalar dahilinde yazılıp yayınevlerine ulaşmıştı. *Yavrutürk* dergisi Tokat, Kars, Diyarbakır gibi Anadolu şehirlerinde de bulunabildiği için derginin yarışmalarını, kampanyalarını ve cevaben tüm şehirlerden gelen mektuplardan yola çıkarak geniş okur profilini takip etmek daha kolaydır.²⁰ Bu mektuplarda dikkati çeken en önemli unsurlardan biri, mektupların imzalanma şeklidir. Çocuklar —ya da aileleri— mektupları çoğunlukla baba ya da ağabeylerinin meslekleri üzerinden imzalamıştır. Mektuplar okur çocukların ailelerinin, özellikle babalarının çoğunun üst ya da orta düzey devlet memuru, subay, öğretmen, bankacı, doktor, avukat, yatırımcı, işadamı gibi meslekleri olduğunu göstermektedir. *Yavrutürk* dergisindeki yarışmalardan ve kampanyalardan sonra dergiye mektup gönderen, ödül kazanan ya da hatıra albümüne giren çocuklardan bazıları şöyledir:

Malatya Gar Şefi oğlu Hulki Arısoy,²²
Beykoz, P.T.T Memuru H.Akgül Kızı Suna,²³
T.C. Ziraat Bankası Muhasibi Eliyle Kardeşi Rıza Dilmener,²⁴
Diyarbakır Halk Evi Müdürü Süleyman Sayılıoğlu oğlu Ömer Sayılı,²⁵

si Katibi Hilmi Işık Kızı Nermin Işık.²⁸

Yukarıdaki isim ve mesleklerden görüldüğü üzere, okur çocukların çoğu, dergilerin asıl hedef kitlesi olan orta ve orta-üst sınıf çekirdek ailelerin, genelde üst ve orta düzey devlet memurlarının çocuklarıydı. Bu imzalar

Çocuk dergilerinde kuralların muhatap aldığı, modern anne babalarıyla yaşayan, düzgün, temiz, ahlaklı orta sınıf Cumhuriyet çocuklarıyla, yani derginin esas okurlarıyla onların hikâyelerini okuduğu "sokak çocuğu" kahramanlar arasında görünmeyen bir ayrım var gibidir.

Nazilli Mal Müdürü Haydar Tüzenen Oğlu Şecaattin Tüzenen,²⁶
Trabzon Dış Tabibi Kemal oğlu Hasan Akbud,²⁷
Zonguldak E. Müddei Umumi-

aynı zamanda bir sosyal statü işaretiydi. Fakat *Yavrutürk* dergisinde ödül kazanan tüm çocukların arasında bir çocuk özellikle dikkati çekmektedir: "Çorlu, ayakkabıcı Münir

Sabiha Bozcalı,
"Küfeyle Çocuk", kâğıt üzerine kalem, suluboya, 30x22,8 cm.

SALTGalataarsivi

eliyle çırak İbrahim Öztürk.²⁹ Çırak İbrahim'in dergiye erişimini ustası Münir sağlamış olmalıdır. Dergilerde aslında çırak İbrahim gibi çalışan ya da yoksul çocuklara yönelik, doğrudan onları muhatap alan bir dil kullanılmıyordu. Bu çocuklar çoğunlukla dergi okuru olmaktan ziyade dergilerdeki erdem ve ahlakla ilgili

karşı "merhamet"li olmalarını öğütüyordu:

Bir fakir çocuk gelip kitabını isterse / Sakın ha: "Olma.." diye, geriye çevirme, ver! / O da biraz okusun, o da çalışsın derse / Hasıslık fena şeydir! Cömerdi herkes sever!.. / Bir fakir çocuk gelip, isterse yemişinden / Düşün ki: Tok olanlar yardım etmeli açal!.. / Zavallı imrenmiştir, sürüklenme peşinden / Hepsini kendin yeme; ver ona da bir parçal!.. / Sen fakir olanların sakın sıkma canını / İstediklerini ver, mutlak yüzünü güldür! / Fakat: Biri gelip te isterse vatanını / Ona kat'iyyen verme, hatta tepele, öldür!..³⁰

"Merhamet" ve şiddet duygularının iç içe geçtiği bu şiirin yayımlandığı tarihten birkaç yıl sonra Cumhuriyet Çocuğu dergisinde 1938 yılında Burhan Bilbaşar imzalı bir hikâye Altan adlı, "okullu", "temiz duygulu", "çok terbiyeli", orta halli bir aile çocuğunu anlatır. Altan bir gün okula giderken, "üstleri yırtık, pis üç sokak çocuğu küçük serseri" yolunu kesmiştir:

Dar, تنها bir sokaktayız: saat sabahın sekiz buçuğu. On on iki yaşlarında üstleri yırtık pis üç sokak çocuğu küçük serseri, temiz giyinmiş elinde çantası okuluna giden, gene kendi akranları bir çocuğa satıyorlar. Temiz duygulu ve çok terbiyeli olan bu küçük okullu, kendisine bu şekilde söz söyleyen bu sokak çocuklarına başka bir şey söylemedi, yürüdü.³¹

Fakat çocuklar gitgide kabalaşmaya ve Altan'a çöp atmaya başladıklarında, Altan sessizliğini bozar. Yüzü çok acımaştır, "acı acı bu sokak çocuğuna bakarak" yüzünü siler ve şöyle der: "Eğer sen de bir Türk yavrusu olmasaydın, muhakkak ki senin cezanı verirdim. Fakat bir Türk çocuğu diğer bir Türk çocuğunu döverse bu çok acı olur. Dilerim ki, sen de bir gün sokaklardan kurtulasın ve bu yaptıklarını hatırladıkça iç üzüntüsü çeksin."³²

Serseri sokak çocukları çetesinin lideri Ali bu sözler karşısında çok utanır ve ne yaptığının farkına varır. Hikâye Altan ve Ali'nin arkadaş olmasıyla devam eder. Ali, hikâyede aslında çok zor bir hayatı olan, terk edilmiş bir çocuk ve kaldığı evde sürekli dayak yemektedir. Sonunda dayanamayıp evden kaçır ve sonrasında sokaklardaki serseri hayatı başlar; fakat Altan onu kendine getirmiş ve ona doğruyu göstermiştir.

Altan, Ali'yi evlerine davet eder ve annesi, babası ve erkek kardeşiyle tanıştırır. Ali, Altan'ın babasına bütün hikâyesini anlatır, şefkatle dinleyen Altan'ın babası Ali'ye düşündüğü gibi kötü bir çocuk olmadığını, bir Türk çocuğunun özünde kötü bir kişi olamayacağını söyler. Altan, Ali'yi evlerine getirmekle çok doğru yapmıştır. Ali artık o küçük serseriye unutmali ve o eski küçük Ali'yi hayata döndürmelidir. Ali bir daha asla sokaklara dönmeyiz, çünkü artık Altan'ın temiz kalpli, iyi ailesinin bir üyesidir. Altan'ın ailesi Ali'yi kucaklar ve tüm eğitimi üstlenir. Sonunda Ali başarılı bir doktor olarak Çocuğu Esirgeme Kurumlarının birinde çalışmaya başlar.

İdealle edilmiş, sağlam karakterli, asil, düzgün, çalışkan, terbiyeli, iyi huylu Altan ve ailesi, serseri sokak çocuğu Ali'ye yardım elini uzatır ve onu sokaklardan kurtarırlar. Altan'ın Ali'ye verdiği ahlak dersi ve ailenin hayırseverliği sadece Ali'yi kurtarmaz; Ali ile birlikte "Türk çocuklarının birbirini dövmeyişi" bir aile olan ulus da güçlenir ve bu ailenin sınıfsal ayrıcalıkları bir hayırseverlik hikâyesiyle meşruiyet kazanır.

Altan, Ali'ye örnek olmuştur ve ailesiyle birlikte doğru yolu göstermiştir. Pekî, sokak çetesinin diğer üyelerine, Ali'nin diğer sokak çocuğu arkadaşlarına ne olmuştur? Yazar ve aynı zamanda bir öğretmen olan Bilbaşar hikâyedeki diğer çocuklara ne olduğundan bahsetmez; ancak özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında artan yoksullukla birlikte "serseri sokak çocukları"nın anlatan pek çok diğer hikâyede benzer durumdaki çocukla-

Rakım Çalapala, "Küçük Hırsız", Çocuğu Haftası, 165, 23 Şubat 1946.

hikâyelerin yoksul kahramanlarıydı. Çırak İbrahim, Cumhuriyet'in bir "mesele"siydi, "hakkında konuşulan", "hikâyesi anlatılan"dı; ama dergilerin okur profilini temsil etmiyordu. Okur çocuk mertebesine tıpkı Kemal'in Tuğcu'nun yoksul ama erdemli çocukları gibi çalışkanlığıyla ve fedakârlığıyla yükselebiliirdi.³³ Aksi halde hep "okunan" ve "bakılan", "acı-nan" ya da "kızılan" olarak kalacaktı.

FAKİR ARKADAŞLAR

1934 yılında Necdet Rüştü, Çocuğu Ses'inde okurlarına şu şiirle sesleniyor ve onlara, yoksul arkadaşlarına

ra neler olduğunu takip edebiliyoruz. Birçoğu, okur çocuklar için ibretlik hikâyelerin kahramanları olur. Altan, Ali'nin babasının öğütlerini dinleyerek doğru yolu bulurken, geriye kalanların bir kısmı "küçük hırsız"lara dönüşür ve "okullu", "temiz duygulu", "çok terbiyeli" çocuğun/toplumun kıyanan bakışları altında kendilerini iki polisin kolları arasında yürürken bulurlar:

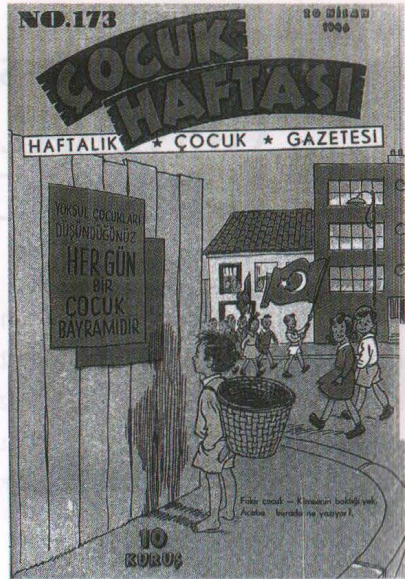
"Tutun, tutun! Hırsız var!" / Diye çınladı bir ses / Polisler koşuştular / Meraka düştü herkes / Biraz sonra bir cılız / Çocuk yakalanmıştı... / Yol boyunca erkek, kız / Herkes sıralanmıştı / Bütün çocuklar baktı / Ona ürkek, yabancı / Gönüllerini yaktı / Anlatılmaz bir acı / Her gün okuldan kaçmış / Şurda, burda dolaşmış / Şimdi işsizmiş, açmış / Yaşı on beşi aşmış / 'Haylazlığın sonu bu!' / Dedi

yaşlı bir kadın / "Çalışsan ne olurdu, / Neden okuldan kaçtın?"³⁴

Rakım Çalpalapa'nın şiirinde bahsettiği "küçük hırsız" şiire eşlik eden görselde polisler tarafından götürülürken, olanı biteni otobüs durağında izleyen kalabalığın içinden bir yaşlı kadın torununa parmakla onu göstererek tembihte bulunmaktadır. Doğru yoldan çıkan çocukların ne hale düştüğü ortadadır. Kalabalıkta ki diğer modern giyimli, düzgün, şık hanımlar, beyler ve çocuklar, elbisesi yamalı, yoksul, okuldan kaçmış serseri çocuğu hem acıyarak hem kınyarak, ama her durumda uzaktan bakmaktadır. Küçük hırsızla aralarında sadece polisi değil, görünmez sanılan avarlığı hep hissedilen daha derin bir mesafe vardır.

ÖZGE ERTEM

DR. KOÇ ÜNİVERSİTESİ ANADOLU MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA MERKEZİ (ANAMED)

Çocuk Haftası
173.
20 Nisan 1946.

DİPNOTLAR

1. Oneri, yorum ve destekleri için Gülay Yılmaz, Seçil Yılmaz ve Fatih Arıntı'ne teşekkür ederim.
2. Tadeusz Słobodzianek, *Our Class* [Sınıfımız] (Londra: Oberon Books, 2009).
3. Colin Heywood, *Baba Bana Top Atı: Batı'da Çocukluğun Tarihi* (Çev. Esin Hoşçuslu (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003)).
4. Bu yazı, 2005 yılında Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde Prof. Dr. Duygu Köksal danışmanlığında tamamladığım yüksek lisans tezimin araştırma ve bulgularına dayanmaktadır. Özge Ertem, *The Republic's Children and Their Burden in 1930s and 1940s Turkey: The Idealized Middle-Class Children as the Future of the Nation and the Image of Poor Children in Children's Periodicals* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2005). Aradan geçen on yıla Osmanlı ve Cumhuriyet tarihini, çocukluk tarihini ve bulgularını açısından zenginleştirdi. Literatürün yakın tarihi ban örnekleri için bkz. Güven Gürkan Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012); Yahya Araz, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003); Nazan Maksudyan, *Orphan and Destitute Children in the Late Ottoman Empire* (NY: Syracuse University Press, 2014); Nazan Çiçek, "Mapping the Turkish Republican Notion of Childhood and Juvenile Delinquency: The Story of Children's Courts in Turkey (1920-1990)", *Juvenile Delinquency and the Limits of the Western Influence*, ed. Palgrave, ed. Heather Ellis (Basingstoke: 18-20, 2000, Macmillan, 2014); Benjamin Fortna (ed.), *Childhood in the Late Ottoman Empire and After* (Leiden: Brill, 2005). Ayrıca bkz. Deniz Arzu, *Vanishing Memoirs: Doğan Kardeş Children's Periodical Between 1945-1993* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007).
5. *Yavrutürk*, Tahsin Demiryaz tarafından 1936-1942 yılları arasında çıkarılan popüler bir çocuk dergisidir.
6. Erken Cumhuriyet dönemi boyunca, "çocuk meselesi", bir yandan "inkılap" fikrinin bir parçası olarak, bir yandan da hem sisteme entegre edilmesi gereken hem de tehdit olarak görülen sokak çocukları üzerinden tartışıldı. Kathryn Libal, "Child Poverty and Emerging Children's Rights Discourse", *Childhood in the Late Ottoman and After*,

7. S. S. Milliyeçilik, modernite ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkili derinleşmeye inceleme bir derleme için bkz. Vatan, Millet, Kadınlar, ed. Ayşe Gül Altınay (İstanbul: İletişim, 2000).
8. "Orta sınıf cumhuriyet çocuğu" ve "sokak çocuğu", temsilleri itibarıyla katı bir ikilik gibi görünse de, elbette verili, homojen, stabil kategoriler olarak ele alınamaz; sınıf ve kültür tarihi/historiografisinin son yirmi yüzyıldaki birikiminin ortayakodduğu gibi, sınıf, sınırları son derece geçişken ve kalınları bir sosyal gerçeklik ve kategoridir. Fakat sınıf temsilleri çocuk dergilerinin satır aralarında bu ilikili kalın çizgilerle vurgulayan haliyle gözümüze çarpmaktadır.
9. "Sosyal Hayat Bilgileri, Evde ve Aile İçinde", *Cumhuriyet Çocuğu* 17 (1938): 293.
10. "Yemek Masası Başında", *Cumhuriyet Çocuğu* 126 (1938): 471.
11. Agm.
12. *Çocuk* Sesi 394 (12 Temmuz 1937).
13. *Çocuk* Sesi 394 (19 Temmuz 1937).
14. *Çocuk* Sesi 395 (16 Ağustos 1937).
15. *Çocuk* Sesi 400 (23 Ağustos 1937).
16. Agm.
17. Ulus-devlet ve beden terbiyesi ilişkisi üzerine karşılaştırmalı bir yaklaşım için bkz. Yiğit Akın, "Gürbüz ve Yavuz Evlatlar": Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004. İkinci baskı: 2014).
18. *Staging the City: Urban Form and Public Life in Istanbul*, Ders Programı, Cemal Kafadar ve Sibel Bozdoğan semineri, GSD 4405, Harvard Üniversitesi, Boston, Sonbahar 2015.
19. 1930'larda gazeteleer ihmal mayo reklamlarıyla doludur. Ekrem İnş, "From Public Bath to Private Bathroom: The Culture of Bathing in Turkey", *Everyday Life in Istanbul* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), s. 217.
20. "İhtiya ve Tabiat", *Yavrutürk* 120 (13 Ağustos 1938): 234.
21. 1936-1942 yılları arasında yayımlanan *Yavrutürk* dergisi iki ilki yılın ve toplam 1268 sayısının sonunda "10 büyük çocuk romanı, 20 uzun hikaye, 70 resimli hikaye, 124 hikaye, 32 masal, 132 küçük hikaye, 12 maruzm hikaye, 62 şiir, 153 karikatür, 198 hayat-tabiat ve tarih-coğrafya yazısı, 27 makale, 3 şiir ve 21 tablo" yayımlanmıştır. Ayrıca bilmecesö sorularına verilen doğru cevaplara ödül olarak toplam 8500 çocuğa kitapların yillığı ve haritaya pek çok ödül dağıtmıştır.

22. *Yavrutürk* Anadolu'daki okuyucularının ödüllerini postayla göndermek için, ama İstanbul'daki okuyucuların ödüllerini her çarşamba ve cumartesi öğleden sonrası derginin yayınevinden kendileri almaktadı. "Yavrutürk ile Yolda 8500 Kiliye Kymetli Bilmecesö Hediyeleteri Dağıtın", *Yavrutürk* 5 106 (7 Mayıs 1938): 18.
23. *Çocuk* Sesi 395 (19 Temmuz 1937).
24. "Hatra Albümünde Resmi Çıkanlar", *Çocuk* Sesi 391 (21 Haziran 1937).
25. "11. Sayımdan Hediye Kazananlar", *Yavrutürk* 5 115 (9 Temmuz 1938): 16.
26. "13. Sayımdan Hediye Kazananlar", *Yavrutürk* 5 116 (13 Temmuz 1938): 17.
27. "14. Sayımdan Hediye Kazananlar", *Yavrutürk* 5 117 (14 Temmuz 1938): 19.
28. "Muhtelif Hediye Kazananlar", *Yavrutürk* 119 (6 Ağustos 1938): 223.
29. "16. Sayımdan Hediye Kazananlar", *Yavrutürk* 120 (13 Ağustos 1938): 234.
30. Agm.
31. "Muhtelif Hediye Kazananlar", *Yavrutürk* 119 (6 Ağustos 1938): 223.
32. Ertem, "Tuğcu's Poor and Morally Upright Children", *The Republic's Children and Their Burden*, s. 155-165. Bu yoksul çocuklardan beklenen hayıret ve erdem diğer diğer tüm çocuklardan beklenen daha fazladır. Ancak Nurdan Gürbilek'in inceleli hatırlattığı Orhan Kemal'in sorusu oldukça yerindedir: "Hayıreti yerim mi, ilir mi?" Nurdan Gürbilek, "Yoksulluk Lekesi: Orhan Kemal'in Çocukları", *BİR-BİRİ 50* (Mayıs 2013), 53. Aynı yazı, Gürbilek'in denemeler kitabı *Sevdiğim Pay*'ında da yayımlanmıştır. Nurdan Gürbilek, *Sevdiğim Pay: Denemeler* (İstanbul: Metis, 2015). Ayrıca Kemalettin Tuğcu, Orhan Kemal, Muzaffer İrgü ve Vassaf Öngören'in çocuk kahramanlarının karşılaştırmaları yapan bir rebiğ için bkz. Ertem, "The Moral of the Story: Hunger, Bread and Survival in Children's Literature in Turkey", *New Perspectives in Cultural History, Graduate Student Conference on Ottoman/Turkish Cultural History*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, İstanbul, 8 Ocak 2006.
33. Necdet Rüştü, "Veril-Vermel...", *Çocuk* Sesi 248 (24 Eylül 1934): 5.
34. Burhanı Bilbaşar, "Olmuş Hikâyelerden: Kaldırım Muhendisi", *Cumhuriyet Çocuğu* 1 (1938): 276-278.
35. Atm. s. 276.
36. Rakım Çalpalapa, "Küçük Hırsız", *Çocuk Haftası* 165, (23 Şubat 1946): 6.

FRANSA'DA SON DARBE: GENERAL DE GAULLE VE HALKIN DİRENİŞİ

HALİL KANADIKIRIK

Avrupa ve dünya genelinde dekolonizasyon sürecinin yaşandığı bir dönemde Fransa'nın kendisini karşı karşıya bulduğu "Cezayir krizi", ordu içinden gelen bir darbe girişimine yol açtı. Ancak bazı askerlerin bu girişime katılmadaki isteksizliği, Charles de Gaulle'ün kararlı tutumu ve halkın da de Gaulle'ün çağrısına uyarak direnmesi sonucunda girişim başarısız olacak ve Beşinci Cumhuriyet tüm bu süreçlerden güçlenerek çıkacaktı.

General Charles de Gaulle (1890-1970).

Bibliothèque nationale de France.

15 Temmuz 2016 darbe girişimi gerek Türkiye tarihinde, gerekse Türkiye'nin jeopolitik önemi sebebiyle dünya tarihinde üzerine bolca şey yazılacak bir konu olacağı benziyor. Bununla beraber olay henüz tarih araştırmalarına konu olamayacak kadar taze. Şu an için bilinen ve söz konusu darbe girişimini Türkiye tarihinde arzuladığı sonuca ulaştırmış veya ulaşmamış diğer darbe

girişimlerinden ayrıran özellik, halkın sokaklara dökülerek tankların önüne çıkması ve darbeyi püskürtmede başat aktörlerden biri olmasıdır.

Söylenildiği gibi bu direnişin tarihini yazmak için henüz erken olsa da dünya tarihinde benzer olaylara bir göz atmak mümkün. Bu olayların belki de en ünlüsü Fransa'da 1961'de vuku bulan darbe girişimi ve bu girişimin, II. Dünya Savaşı kahramanı olan eski bir "general"ın, Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ün ve halkın direnişiyle geri püskürtülmesidir. Hindin ve Cezayir sorunu ile politikaya fazlasıyla karışmış olan, sivil idareyi etkisiz hale getiren, hükümeti defalarca alenen tehdit eden ve o güne kadar birkaç kalkışma girişiminde bulunan Fransız ordusu, "Generaller Darbesi" veya "Cezayir Darbesi" olarak bilinen ve 21-26 Nisan 1961 tarihleri arasında gerçekleşen bu kalkışmanın "General" de Gaulle ve Fransız halkı tarafından yenilgiye uğratılmasının ardından politikaya kesin olarak veda etmiş ve süresiz olarak kıyasına çekilmiştir.

Bu darbe girişiminin sebeplerini ve nasıl püskürtüldüğünü anlamak için Fransa'nın yakın tarihine ve de Gaulle'ün karakterine eğilmek el-

zemdir. Zira Fransız ordusunun bu isyankâr tutumu ülkede siyasetin asırlık bunalımından güç alıyor, "General" ise bu bunalıma nihai çözümü üreten başrol oyuncusu olarak öne çıkıyordu.

MAYIS 1958 KRİZİ

"Uzun bir yalnızlığın evimin üzerine inen son gecesine baktım. Beni bu yalnızlıktan çekip alan kuvvet neydi acaba?"

General de Gaulle *Umut Anıları*'nda kendisini iktidara taşıyan yolun başlangıcını böyle anlatıyordu. Onu bu yalnızlıktan çekip alan ve kimi yazarlara göre yeni Sezar haline getiren süreci aslında gayet iyi biliyordu. Zaten onu tarihin büyük liderleri arasına sokan da süreci okumasını en iyi bilenlerden olmasıydı. Bu süreci tetikleyen olay, Cezayir'deki "Fransız Cezayir" yanlılarının eylemleriyle başlayan ve daha sonra bu ülkedeki generallerin açık darbe tehditleri ve yerel yönetim binalarını ele geçirmeleri, paraşütlü birliklerin Korsika'ya inerek darbe girişimini yaymalarıyla devam eden bir tür *coup d'état* (devlet darbesi) girişimiydi. Bu süreçte yine General Raoul Salan gibi darbecilerin de Gaulle'ü iktidara çağır-

ması, bütün bu olayların ciddi şekil-
de sarstığı Dördüncü Cumhuriyet'in
neredeyse her kanatın politikacı-
larının da de Gaulle'ü evinde ziyaret
edip ona adeta biat etmeleriyle ta-
mamlanıyordu.

Cezayir'deki bağımsızlık hareketi,
Soğuk Savaş koşullarında antikömü-
nist doktriner yapılanmaya giden
orduyu rahatsız etmiş ve ordunun
giderek siyasallaşmasını sağlamıştı.
Hindicik'te deneyim sahibi oldukları
Maocu savaş tekniklerinden etkile-
nen Fransız subayları, antikömünist
tarzda bir devrimci savaş tekniği ge-
liştirmiş ve propagandacı bir Psikolo-
jik Savaş Kıtası bile kurmuştu.¹ Ordu,
kendisine verilen misyona aşırılığa
varacak şekilde sahip çıkmış, yani
korumakla yükümlü olduğu milleti,
millet tehlike altında olduğunu bil-
mese de koruması gerektiğinden ha-
reketle durumdaki vazife çıkartmıştı.
"Ülkenin üstün menfaatlerine" karşı
sorumlu olduğunu iddia ediyor; 19.
yüzyıldaki seleflerinin aksine hükü-
mete değil ulusa hizmet etme fikriyle
aşırı eylemlerini meşrulaştırıyor ve
devlete, özellikle Cezayir siyasetin-
de ötesine geçemeyeceği bir sınır
çiziyordu.⁴ Askere göre Fransa'nın
Cezayir'i terk etmesi, savaşın tam
ortasında müstahkem bir mevki terk
etmesi kadar düşünülemez bir şeydi.⁵
Böylece Fransız ordusu içerisinde
bir grup Cezayir'de örgütlenmiş, sivil
idare ise, kamu düzenini sağlamak
gibi, bu şartlar altında oldukça na-
hoş bir nitelik taşıyan vazifesini gizlice
askerlerin omuzlarına yüklemişti.
Nihayet General Jacques Massu'nün
askeri idaresi altında Cezayir'de bin-
lerce kişi hapsedilmiş, işkenceye uğ-
ramış ve idam edilmişti.⁶

Mayıs 1958 krizinde isyancı general-
ler, Cezayir sorununa arzıladıkları
gibi bir çözüm bulacağına inandıkları
de Gaulle'ü iktidara taşımak istedi.
Zira Charles de Gaulle her şeyden
önce bir askeri. Politikaya bakışı-
na da Fransız ordusunun geneline
sinmiş olan, parlamentoya şüpheli
bakan bir hava hâkimdi. Fransız or-
dusu kendisini daima devletin biricik
koruyucusu, dolayısıyla onun üye-
rinde en çok söz söyleme hakkına

sahip kurumu olarak görüyordu. Jan
Karl Tanenbaum, Üçüncü Cumhuri-
yet döneminde Fransız ordusunu ele
alan akademik çalışmaların genel bir
sunumunu yaptığı makalesinde, or-
dunun bu tutumunu üç temel nede-
ne dayandırır: İlki, kendisini partiler
üstü gören ordunun rejimi partizan
bir temelde desteklemeyi reddetme-
sidir. İkinci olarak ordunun, düşman-
larla çevrili Cumhuriyet için çok iş-
levsel bir önemi vardır. Üçüncüsü ve
en önemlisi ordunun Cumhuriyet'ten
daha kıymetli olmasından ötürü orta-
ya koyduğu öncelik ve itibar iddiası-
dır.⁷ Cumhuriyet'ten çok uzun süre
önce var olmuş olan ordu, Fransa'yı,
onun milletini ve geleneklerini yeni
kurulmuş olan cumhuriyetten daha
kesin bir biçimde temsil ettiğini iddia
eder. "General" de Gaulle de kaçınıl-
maz olarak, içinden geldiği kurumun
zihniyet yapısını sürdürmüştür. Yine
de temel çatışmayı görür ve *Politika*
ve *Üniforma* isimli bir kitapçıkta
bunu dile getirirken çatışan iki kuru-
mun birbirlerine bağımlılıklarını an-
lamalarını ister: "Askerlik tarihinde
geniş kapsamlı bir siyasetin yardımcı
olmadığı hiçbir önemli kişilik yoktur.
Ve devlet adamının kazandığı hiçbir
zafer ulusal savunmanın ışığından
yoksun değildir."⁸

Yukarıda da belirtildiği gibi sade-
ce askerler değil, sağ ve sol kanat-
tan sivil siyasetçiler de Charles de
Gaulle'ün ülketin başına geçmesini
istemiyordu. Zira ülkede, Üçüncü ve
Dördüncü Cumhuriyetlerin fazlasıyla
istikrarsız yapıları göz önüne alındı-
ğında neredeyse bir asırdır devam
eden ve askerlerin palazlanmasına
sebebiyet veren iç siyasi bunalımlar
hâkimdi. 1871'den 1940'a kadar 69
yıl yaşama sürdürebilen Üçüncü
Cumhuriyet döneminde 104, 1947'den
1958'e kadar 12 yıl ayakta kalabilen
Dördüncü Cumhuriyet döneminde
ise 21 hükümet değişikliği gidilmişti.
Bütün bu dönemler boyunca par-
lamentar sistemin sıklıkla tıkanmış ve
büyük krizleri aşma yeteneğine
sahip olmadığı gözlenmişti.

De Gaulle yalnızca bir asker de-
ğil, aynı zamanda bir siyasetçiydi.
Fransa'nın hâlihazırdaki siyasi yapı-

sını ve uluslararası sistemi görmez-
den gelmemiş ve arzıladığı sistemi
kurmak için bu yapının silahlarını
kullanmayı öğrenmişti. II. Dünya
Savaşı'nın kahramanı General ülke-
ye dönüşünde, bu itibarı arkasına
alarak bir diktatörlük kurmaya kal-
ışmamıştı. Fransa'da cumhuriyetçi
rejimin bu konudaki hassasiyetini

1958 yılında
Cezayir'de
FLN ile Fransa
ordusu arasında
yaşanan
çatışmalar
esnasında,
Souk Ahras
tepeğinde
dinlenen Fransız
askerleri.

Wikimedia Commons
([https://commons.
wikimedia.org/wiki/
File:Souk_Ahras_
battle_1958.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Souk_Ahras_battle_1958.jpg))

Genç bir Harki,
1961. "Harki",
o dönemde
Fransız ordusu
saflarında
savaşan
Müslüman
Cezayirlilere
verilen isimdi.

Wikimedia
Commons ([https://
upload.wikimedia.
org/wikipedia/
commons/8/88/
Harki-1.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/88/Harki-1.jpg))

gayet iyi biliyordu. Öyle ki cumhur-
başkanının olağan süresini tamam-
lamadan parlamentoyu feshetmesi
bile yazılı olmayan kurallara göre
mümkün değildi. Cumhuriyetçiler-
in bu hassasiyeti tutkulu hedeflere
sahip hırslı politikacıların bir "teh-
like" olarak görülmesine ve gerek
parlamentoda gerek hükümet için-
de bastırılmaya çalışılmasına neden
olmaktaydı. Bunun sonucu ise daha
az yetenekli kişilerin Fransa'nın so-
runlarını çözmek üzere görevle-
tilmesiydi.⁹

Nihayet Mayıs 1958 krizi, olayların
darbe girişimine dönüşmesiyle sis-

İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransız iç siyasetinde istikrarsızlık

Charles Hauss, *Politics in Gaulist France: Coping with Chaos* adlı çalışmada "kaos" diye adlandırdığı ve II. Dünya Savaşı sonrası Fransa iç siyasetinde de Gaulle'in iktidarını hazırlarken istikrarsızlık dönemini açıklarken "başlangıç semptomları" kavramını kullanır. Hauss bu semptomları "çokpartili sistem", "parlamentonun nikanması", "merkezileşme" ve "yabancılaşma" şeklinde adlandırır. De Gaulle öncesi dönemin istikrarsızlığını, bu döndü arasındaki kısır döngü yansıtmaktadır.

Fransa'da çokpartili sistemi içerisinde, örneğin 1951 seçimlerinin sonucu ele alınacak olursa, parlamentoya sandalye sayısı olarak da yansıdığı kadarıyla, tüm partiler hemen hemen eşit desteğe sahiptir. Bu durumda hükümet kurmak için üç veya dört partinin bir araya gelip koalisyon oluşturmaya gerekmiştir. Ancak bu partiler bir şekilde bir araya gelebilir koalisyon oluşturabiliyorsa, temel meselelerdeki görüş ayrılıkları, esaslı bir sorunla karşılaşılacağından tekrar ortaya çıkmakta ve bu koalisyonlar sorunu çözemeyerek dağılmaktadır. Komünistler ve sosyalistler her ne kadar sosyalist geleneğin temsilcisiyse de, 1920'nin "Christmas" gecesinde beri birbirlerinin rakibi durumuna düşmüşlerdir. Katolik MRP (Mouvement Républicain Populaire-Halkçı Cumhuriyetçi Hareket) refah devletini ve Avrupa entegrasyonunu savunduğu için bu gruba yakın olsa da, kilisenin politikadaki yerini konusundaki husumet, bu grupların birbirlerini kabul etmemelerine neden olmaktadır. Radikaller serbest piyasa ve liberal demokrasiyi şiddetle desteklerken sosyalist gelenekle zaten uzlaşamamaktadırlar. Bu arada anti-ruhbancılıklar ve ihmilleri aralarındaki temel husumet de bu oluşturmaktadır. En nihayetinde II. Dünya Savaşı'nı ardından ortaya çıkan en yeni akım olarak RPF (Rassemblement du Peuple Français-Fransız Halk Birliği) ile temsil edilen Gaullistler, Fransa'nın büyüklüğünü restore edebilecek yeteneğe sahip, Bonapartizmi çağrıştıran güçlü bir hükümete atıfta bulunmaktadır. Böyleyse hırslı olmuş "çokpartili sistem" ikinci semptomu neden olmaktadır: parlamentonun nikanması veya hareketsizlik. Birbiryle çok az ortak noktası olan veya hiç ortak noktaları olmayan partilerin bir araya gelecek oluşturdugu koalisyon, herhangi bir önemli karar alma aşamasında uzlaşamamakta ve hükümet içinde bölünme kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu hükümette yer elde edememiş veya çoğunlukta yer alamamış parlamenterlerin de katkısıyla hükümet istifaya zorlanmaktadır. Yeni koalisyon, bir öncekinin düşmesine neden olan mesele üzerine uzlaşabilen partilerle kurulmakta, ancak bu uzlaşa da bir dahaki önemli karar alma aşamasında ortaya çıkan krize kadar

devam etmektedir.

Politik sistemin krizleri aşmadığı, Fransa'nın önemli sorunlarıyla yüzleşemediği böylece bir ortamda politikacılar da kendilerini bu sisteme yuvmakta zorluk çekmemektedir. Hauss'un, Philip Williams'ın Henri Queuille tasvirine yer vermesi hayli anlamlıdır. Bir defa başbakanlık ve birkaç defa da bakanlık görevlerinde bulunan Queuille böylece bir sistemin "en başkanı" politikacıdır. "Queuille, tıpkı Stanley Baldwin gibi, devlet adamlığı sanatının sorunları artık alakası olacakları bir tarihte ertelemek elduğuna inanırdı." Etkin bir hükümetin yokluğunda, semptomlardan üçüncüsü ortaya çıkmaktadır: "Aşırı merkezileşmiş bürokrasi." İşlemeyen bir hükümet sistemi bürokrasinin elini güçlendirmektedir. Bürokrasi ise değişime direnerek, bir anlamda bu sistemin bekasını en çok arzulayan grup olmaktadır. Her şeyin merkezileştirilip bürokrasiye bağlandığı sistemin esas hâkimi haline gelmiştir. Politika üretiminin engellediği gibi, genişliği ve aşırı katı yapısıyla, vatandaşların görüşünde, sürekli kafa karışıklı ve tosladıkları aşılmaz bir beton duvardır. Buise halkın hükümetlerine ve bürokrasiye "yabancılaşmasıyla" sonuçlanarak dördüncü semptomu ortaya çıkarmaktadır. Halkın hükümet ve bürokrasiye yönelik tavını yalnızca, onlara genel bir boyun eğişin ibarettir. Halkın çok az bir kesimi Cezayir krizi gibi krizlerin hükümetleri tarafından çözülebileceğine inanmakta, bürokrasinin sorumsuzluğunu alaycı anlamda le oyetleme diye anmaktadır. Fransızlar dışarıya karşı "defansif bir bireycilik" sergilemekte, kendilerini gerek hükümetten, gerekse de "başkaları"ndan (les autres) korumaya çalışmaktadır. Çok az insan şikâyetlerinin partiler veya parlamento içinde çözüme kavuşabileceğine inanmaktadır. Bazı olaylar, halkın o zamana kadar bastırdığı protestolara yol açsa da, bunlar o zamana kadarki beşimaların boşalma anlarından başka bir şey değildir. Devrimci bir hareket niteliği yoktur ve sonunda, yeni bir hayal kırıklığı dönemine kadar her şey eski yolunda ilerlemeye devam eder.

DİPNOTLAR

1. Charles Hauss, *Politics in Gaulist France: Coping with Chaos* (New York: Praeger Publishers, 1991), s. 10.
2. Komünistler 102, Sosyalistler 106, Radikaller 75, UDSR (Union démocratique et socialiste de la Résistance-Demokratik ve Sosyalist Direniş Birliği) 16, MRP (Mouvement Républicain Populaire) 87, Bağımsızlar ve Köylüler 99, RPF (Rassemblement du Peuple Français) 129 sandalyeye sahiptir. Bkz. Hauss, *op. cit.* s. 12.
3. Hauss, *op. cit.* s. 14.

temi değişmek zorunda bırakmıştı. Ordunun hareketlenmesi politikacıları daha iyi bir seçenek olarak de Gaulle'in kucağına atmış, yukarıda da bahsedilen politik kurumlara yönelmiş hayal kırıklığı ortamında de Gaulle, Fransızların gözünde kurtarıcı haline gelmişti. Krizi aşamazlarsa ülkenin bir iç savaşa sürükleneceğini gören, üzerinde oynayacakları zemini kaybedeceklerini bilen siyasi partiler içinse de Gaulle'in isteklerine boyun eğmekten, hatta onu desteklemekten başka bir seçenek görünmüyordu.

DE GAULLE'ÜN SİYASETİ VE BEŞİNCİ CUMHURİYET'İN KURULUŞU

Ancak süreci bir politik kültür analizine ve hatta de Gaulle'in tarzına daha uygun olacak şekilde okursak, aslında de Gaulle'ü çağırın şey bu son olay değil, kendisinin Fransa tarihini ifade ediş şekliyle ülkenin "169 yıldır mahrum kaldığı istikrar ve devamlılık" sorunuydu. 1789'dan de Gaulle'in iktidara geldiği 1958'e kadar (169 yıl) Fransa tarihi devrimlerin, barikatların, diktatörlerin, tekrar tekrar kapanıp açılan parlamentoların, ordu ve parlamento arasındaki çekişmelerin, birbirinden uzlaşmaz biçimde ayrılmış siyasi partilerin istikrara kavuşturamadığı parlamenter rejimin tarihi olmuştu. Fransa dünyadaki ve Avrupa'daki önemli konumunu yitirmişti. İşte asker ve politikacı olarak de Gaulle'in fikri dünyasını oluşturan tarih okuması buydu.

De Gaulle, 1958 krizinin de gösterdiği gibi, böylece bir rejimin iflas ettiği bir anda bile diktatörlük konusunu etrafındakilerin kafalarından savuşturuyordu. Bir vakitler geçici bir diktatörlüğün arızasız değerinden, diktatörlüğün cazibesinden bahsetmiş olsa bile, artık şu basit sonuca ulaşmıştı: "Hiç kimse kendisini halkın yerine koyamaz." O an için istediği şey ya halkın ya da onun temsilcilerinin kendisini görevlendirmesiydi. 1958'de Mayıs krizi büyürken, onu göreve çağıranlara 19 Mayıs'ta düzenlediği bir basın toplantısında "67 yaşında diktatör kariyerine başla-

maya niyetim yok" diyerek mesaj vermişti.

Nitekim gelişmeler istediği gibi oldu. Pierre Pflimlin başkanlığındaki hükümet 28 Mayıs'ta istifasını sundu, ardından Cumhurbaşkanı René Coty yeni hükümeti kurma yetkisini de Gaulle'e verdi. De Gaulle'ün çeşitli politik akımlardan üyeler olarak kurduğu kabine 1 Haziran 1958'de meclisten büyük çoğunlukla güvenoyu olarak görevi başladı. Bu, olağanüstü ve geçici bir hükümet olacaktı, çünkü de Gaulle hemen yeni bir anayasa hazırlamak ve halkoyuna sunarak yeni bir sisteme geçmek istiyordu. Bu doğrultuda yeni hükümet altı ay süreyle kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisine sahip olmuştu. Yeni anayasa çalışmaları tamamlanın tamamlanmaz de Gaulle, anayasa taslağını Paris'in Cumhuriyet Meydanı'nda düzenlediği bir konuşmayla halka açıkladı. Siyasi partilerin büyük bir bölümü de, yapılacak anayasa referandumunda "evet" oyu için kampanya yürüterek yeni anayasaya destek verdi. Nihayet 28 Eylül'de düzenlenen referandumun sonucunda yeni Anayasa %79,25 oyla kabul edildi. Fransa'da artık Dördüncü Cumhuriyet resmen sona ermiş ve Beşinci Cumhuriyet dönemi baş-

lamıştı. Referandum katılımı %85 düzeyinde olması hem Beşinci Cumhuriyet rejimi hem de de Gaulle'ün politikada yer alması üzerinde çok geniş bir uzlaşma olduğunu ortaya koyuyordu.¹²

İşte de Gaulle'e hayatı boyunca özlemini duyduğu "Büyük Fransa'yı

kıldı. Hükümet hem devlet başkanına hem de parlamentoya sorumlu hale getiriliyor, bununla birlikte hükümete gündem belirleme ve yönetmelik çıkarma gibi yetkiler veriliyordu. Ayrıca bir milletvekilinin bakan olması halinde milletvekilliği sona eriyor, böylece yasama ile yürütme arasındaki ilişkiler en aza indiriliyordu.

"Cezayir'de askeri darbe",
Le Monde,
24 Nisan 1961.

SEKİZİNCİSİNİ OKUYUN. - 31 NİHA. 16 PAGES - DERNIERE EDITION 3 BIRMANZEE 17 - 16 NIVEL 24 NIVEL 1961.

LE MONDE

17 NIVEL 24 NIVEL 1961

DANS LA NUIT DE VENDREDI A SAMEDI AVEC L'APPEL DES PARACHUTISTES

COUP DE FORCE MILITAIRE A ALGER

- Les généraux en retraite Challe, Jouhaud et Zeller s'emparent du pouvoir
- Les généraux commandant à Oran et à Constantine refusent de les suivre
- Le général Olié remplace en Algérie le général Gambiez « prisonnier »

L'AVENTURE

Les syndicats ouvriers se consacrent à Paris et la police procède à des arrestations

M. Fakhfakh demande aux musulmans de « faire face aux provocations »

kurmasının yolu böylece açılmıştı. Öncelikle yeni anayasa ile yürütmeyi yasama organına göre daha da güçlü hale getirdi. Yasama organı, Millet Meclisi ve Senato olarak iki kısma ayrıldı; böylece gücü bölünürken, senato sayesinde yerel talepler artık Paris'te daha fazla duyulabilecek bir sese kavuşturuldu. Kabine kurmak, cumhurbaşkanına danışmak ve onayını almak suretiyle başbakana bira-

Hükümetin yasa teklifleri "bloke oy" denen bir sistemle "ya kabul et, ya reddet" temelinde ve değişiklik olmaksızın mütalaa edilmek zorundaydı. Hükümetin kararname çıkarma yetkisi bütçeye kadar uzandığından, yasama hazineye ilişkin gücünü de kaybetmişti.¹³

(...) Yürütme gücünü eline alacak olan kişi, devletin başı olmalıdı.

1960 yılındaki Barikat
Haftaları
esnasında,
Michelet d'Alger
sokağından bir
kare. General
Massu'den
destek
bekleniyor.

Wikimedia Commons
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Semaine_des_barricades_-_Alger_1960_-_Haute_Qualite_333A9.jpg)

Darbe girişiminin gerçekleştiği 21/22 Nisan 1961 gecesi 1. Yabancı Paraşütçü Birliği, mekanize birliklerle karşı karşıya.

Images de Tenes
(http://tenes.info/galerie/POUTCH/21_22_Avril_1961_La_milit_du_PUTSCH)

Darbe liderleri: Zeller, Jouhaud, Salan, Challe.

Images de Tenes
(http://tenes.info/galerie/POUTCH/ZELLER_JOUHAUD_SALAN_CHALLE)

Devletin başi partiler üstü olacaktı, parlamentoyu da kapsayan, ancak ondan daha geniş ve onu lbaşkanı -ç.n.l Cumhuriyet'in olduğu kadar, Fransız Birliğı'nin de başkanı haline getirecek bir yolda oluşturulmuş bir seçmen heyeti tarafından seçilecekti. Devletin başi olacak kişinin vazifesi, parlamentodaki genel eğilime önem vererek, adamlarını seçme zamanı geldiğinde neyin ulusal çıkar olduğuna karar vermektir. Bakan olacak isimleri belirlemek ve her şeyden önce, elbette, politikayı ve hükümetin işlerini yönlendirecek olan başbakanı seçmek onun lbaşkanın -ç.n.l işidir. Yasaları ilan etmek ve kararnameler yapmak devlet başkanının işidir.¹⁴

De Gaulle'ün tasarısıyla yürütme gücü milletvekillerinden ya da on-

ların kontrolü altındaki bakanlardan uzaklaştırılıyor ve devletin başının takdirine bırakılıyordu. Ayrıca, seçilmiş vekiller artık sadece seçmenlerinin politik fikirlerini temsil edebiliirdi; ekonomik, entelektüel ve iç işlerine yönelik önemli meseleler artık ayrı bir kurumda, başka temsilcilere bırakılmıştı. Oy pusulalarının ülke politikasının genel yönünü değiştirmesi istenmiyordu.

Bütün bunların gerçekleşmesinin önünde tek bir engel kalmıştı. Parlamento halk tarafından seçildiğinden, kendisinden daha meşru gözüküyordu. Bu durumda politik partilerin devlet başkanının işine karışmasını engellemeyi meşrulaştırmak oldukça zordu. Bu sorun de Gaulle için 1962'de yapılan bir diğer referandumla çözüme kavuştu. Referandum sonucunda cumhurbaşkanının bundan böyle halkoyuyla seçilmesi uygu-

laması yürürlüğe girdi. Böylelikle de Gaulle, hâlihazırda eline almış olduğu yürütme gücüne dair yetkileri artık hiçbir meşruiyet engeline takılmadan kullanabilecekti. Fakat bu andan itibaren, bir tarafta halkoyuyla seçilmiş bir parlamentonun, diğer tarafta yine halkoyuyla seçilmiş bir cumhurbaşkanının varlığı ve uygulamada hükümetin tamamen cumhurbaşkanına sorumlu hale gelmesi, yeni sistemin parlamentar niteliğine gölge düşmüştü. Bu ise tam da de Gaulle'ün arzu ettiği durumdur. Artık, meşruiyet engeli de olmaksızın ülkenin bir anlamda "tek adam"ı olmuştu. 1958 referandumu aslında yalnızca Dördüncü Cumhuriyet'in yadsınmasıyken, 1962 referandumu Beşinci Cumhuriyet'in tam olarak onaylanmasıydı¹⁵ ve ona asıl karakterini kazandırmıştı.

SON DARBE VE DİRENİŞ

De Gaulle'ü 1962'deki referandumla meşruiyetinin zirvesine taşıyan olay ise bir askeri kalkışma, Fransız tarihinin son askeri darbe girişimi olacaktır. De Gaulle'ün son rakibi, içinden geldiği ve kendisini buraya taşıyan ordu olmuştu.

De Gaulle, başkanlığını bu sebeple destekleyen orduya rağmen, uluslararası siyasetin yön değiştirdiğini görüyordu. Artık emperyalist devletler için dekolonizasyon (sömürgeleştirme) dönemi başlamıştı; Büyük Britanya sömürgelerini bir bir terk ediyor, Belçika bile sömürgesi Kongo'nun bağımsızlığını tanıyordu. De Gaulle bu konjonktürde sömürgelerin, özellikle Cezayir'in ısrarla elde tutulması siyasetinin Fransa için tarihi bir hata olduğunu görmüştü. İlk adımı sömürgelerin özerkliklerini kazanacakları, ancak İngilizlerin Commonwealth'i gibi Fransa'yla iktisadi ve siyasi bağlarını koruyabilecekleri Fransız Topluluğu'nu (Communauté française) kurmak oldu.¹⁶ Bu oldukça cesur, bir adımdı, zira Dördüncü Cumhuriyet'in altı hükümeti Cezayir Savaşı ile ilintili sebeplerle düşmüştü, ki Dördüncü Cumhuriyet'in kendisi de yine bu olayların tetiklediği bir askeri darbeyle yıkılmıştı.¹⁷

De Gaulle'ün bu cesur adımı onu, ordu için, kendilerini hayal kırıklığına uğratan ve ihanet içinde olduğuna inandıkları bir düşman haline getirdi. Böylece ordu Cezayir'de yerleşik Fransızları da örgütleyerek Ocak-Şubat 1960'da "Barikat Haftaları" olarak anılan bir tür ayaklanma çıkardıysa da, de Gaulle duruma kısa sürede hâkim oldu. Protestonun liderleri olan subaylar (General Massu ve Challe dahil) Cezayir'den başka bölgelere tayin edildi, ancak asıl darbe girişimi takip eden yıl gerçekleşti. Cezayir'den tayin edildikten sonra Merkez-Avrupa Müttefik Kuvvetleri'nin başkomutanı olan ve olay günü bir uçakla gizlice Cezayir'e geçen General Challe'in önderliğinde General Zeller, General Jouhaud ve General Salan'ın da içinde olduğu bir cunta darbe yapmaya girişti. 21/22 Nisan 1961 gecesi, paraşütlü birliklerin de katılımıyla Cezayir'deki bazı stratejik noktalar tutuldu ve bazı komutan ve idareciler tutuklandı. Cuntacılar ilk günlerde Cezayir Hava Kuvvetleri Komutanı dahil önemli bazı isimleri kendi saflarına katmayı başardı. 22 Nisan'da cuntanın lideri General Challe radyoda darbe bildirisini okudu. Bildiride hükümetin milletin gözünde gayri meşru olduğunu söylüyordu ve de Gaulle'ün iktidara gelmesine sebep olan kalkışmaya atıfta bulunarak ekliyordu: "(...) 13 Mayıs'ta [1958] Fransız Ordusu Cezayir'in Fransız egemenliği altında kalacağına dair kutsal bir yemin etti. Bizler bugün ordu adına bu yemini tazelemek için geliyoruz."¹⁸

Paris'in ilk tepkisi, bölgede görevli subaylarla görüşmeler yaparak kararsızlığı kendi lehlerine gidermesi için Milli Savunma Genel Sekreteri Jean Olié ile Cezayir İşleri Bakanı Louis Joxe'u bölgeye göndermek oldu. Bu arada Başbakan Michel Debré de radyoda şöyle bir demeyi dedi: "Hükümet ulusal iradeye saygıyı sağlamaya kararlıdır ve Cezayir'deki bütün subaylar da Devlet Başkanı General de Gaulle'e sadakate yükümlüdür."¹⁹ Bu arada Cezayir ile tüm deniz ve hava ulaşımı da kesildi. Ertesi gün de Gaulle, Anayasa'nın 16. maddesinin bu tarz durumlar için

öngördüğü yetkiyi kullanarak sıkıyönetim ilan etti. 23 Nisan'da, yani darbe girişiminin başlamasından bir gün sonra akşam saat 8'de askerî üniforması ile televizyona çıkarak, Fransız halkına hararetle seslendi:

Asi bir güç kendisini Cezayir'de askerî bir muhtıra ile tesis etmiştir ... Bu gücün görünen bir yüzü —bir dörtlül emekli generaler grubu— ve bir gerçekliği —bir grup siyasallaşmış, hırslı ve taşkın subay— var. Bu grubun ve bu dörtlünün sahip olduğu yetenek, kısa sürelilikleriyle sınırlıdır. Ancak fanatizm bunların ulus ve dünya hakkındaki algı ve anlayışlarını bozmıştır.

(...) Fransa adına kesin olarak emrediyorum, tekrarlıyorum, kesin olarak! Bu insanların yolları, ta ki bunlar alt edilene kadar kapatılmış olacak. Her Fransız'a ve ilk olarak her askere onlardan gelecek herhangi bir emre uymayı yasaklıyorum.²⁰

Bu konuşma darbe girişimi için bir tür kırılma noktası oldu. Darbeci generaller zaten ordunun geri kalanından ve Cezayir'deki sivil halktan gelen beklemedik bir "bekle ve gör" tutumuyla karşılaşmıştı. Cezayir ordusu Cezayir'deki Fransız yerleşimcilerin hevesine rağmen beklemedik bir atalet sergilerken, hükümet Fransa anavatanındaki kitlesel desteği iyi hesaplayabildi. Challe, elinin altındaki az sayıda paraşütlü birliğini

General Charles de Gaulle, darbe girişimi sonrası halka sesleniyor, Nisan 1961.

jmpb blog.lemard.fr

Cezayir'i baştan sona dolaşip subaylara baskı yaparak yanına çekmek için koşturdu. Çok az bir istisna dışında birlik komutanları hükümete sadık kaldı. De Gaulle'ün konuşmasının ardından kilit noktalardaki birçok subay meşru hükümetin tarafına geçmişti.²¹

24 Nisan'da cunta liderleri Challe, Salan, Zeller ve Jouhaud başkent Cezayir'de, Genel Valiliğin balkonu önünde toplanmaya çağırıldıkları kalabalık halk kitlesine yönelik bir konuşma tertipledi, fakat artık zaman onların aleyhine işliyordu.

Sessizliği darbeye destek olarak görülen CNIP (Centre National des Indépendants et Paysans-Bağımsızlar ve Köylüler Ulusal Merkezi) haricindeki bütün partiler, şartsız bir şekilde hareketi kınadı. İşçi sendikaları ve ticaret birlikleri işçileri darbecilere karşı 25 Nisan'da bir saatlik

Darbe girişimi Cezayir başınıda uzun süre manifestelerde kaldı.

L'Écho d'Alger, 24 Nisan 1961.

Déferlement de foule vers le forum, haut lieu de l'Algérie française

ALGER a manifesté sa reconnaissance à l'armée et à ses grands chefs

ALGER a connu jusqu'à 19 heures une journée normale...

Le général Jouhaud : "Je tiens à rendre un solennel hommage à tous les camarades de la clandestinité qui ont réussi à mettre sur pied cette organisation, qui nous a permis de réussir"

SUITE DE LA 1

LE GÉNÉRAL CHALLE

"J'ai eu l'honneur d'être avec vous pour un instant..."

LE GÉNÉRAL SALAN

"Monsieur de Gaulle, j'ai été et suis toujours..."

LE GÉNÉRAL ZELLER

"Je tiens à rendre un solennel hommage à tous les camarades de la clandestinité qui ont réussi à mettre sur pied cette organisation, qui nous a permis de réussir"

LE GÉNÉRAL JOUHAUD

"Je tiens à rendre un solennel hommage à tous les camarades de la clandestinité qui ont réussi à mettre sur pied cette organisation, qui nous a permis de réussir"

LE GÉNÉRAL CHALLE

"J'ai eu l'honneur d'être avec vous pour un instant..."

LE GÉNÉRAL SALAN

"Monsieur de Gaulle, j'ai été et suis toujours..."

LE GÉNÉRAL ZELLER

"Je tiens à rendre un solennel hommage à tous les camarades de la clandestinité qui ont réussi à mettre sur pied cette organisation, qui nous a permis de réussir"

L'ÉCHO D'ALGER

21 rebelles tués et 15 autres blessés, à l'Algérie

S'adressant, hier à Oran, à la presse Le général Gardy dévoile les directives "top-secret" sur le projet de "trêve unilatérale"

Oran. — Hier, le général Gardy, commandant en chef l'armée d'Algérie, a tenu à Oran une conférence de presse pour dévoiler les directives "top-secret" sur le projet de "trêve unilatérale".

Le général PETIT commande désormais le corps d'armée d'Alger

Le général de Pouilly a été nommé hier à la place de M. Zeller

Le général de Pouilly a été nommé hier à la place de M. Zeller

Le général de Pouilly a été nommé hier à la place de M. Zeller

Le général de Pouilly a été nommé hier à la place de M. Zeller

Le général de Pouilly a été nommé hier à la place de M. Zeller

Le général de Pouilly a été nommé hier à la place de M. Zeller

Le général de Pouilly a été nommé hier à la place de M. Zeller

Le général de Pouilly a été nommé hier à la place de M. Zeller

Le général de Pouilly a été nommé hier à la place de M. Zeller

Le général de Pouilly a été nommé hier à la place de M. Zeller

Le général de Pouilly a été nommé hier à la place de M. Zeller

Le général de Pouilly a été nommé hier à la place de M. Zeller

Le général de Pouilly a été nommé hier à la place de M. Zeller

General De Gaulle için biyografik not

De Gaulle 1890 yılında Fransa'nın Lille kentinin Colombey-les-Deux-Églises kasabasında, üyelerinin bazıları yazar, tarihçi ve öğretmen olan "Katolik" bir ailenin ikinci çocuğu olarak dünyaya geldi. Katolik bir kimliğe sahip olmak Fransa'daki politik çıkışlarında kişinin konumunu neresi olduğuna ilişkin açıklayıcı bir öneme sahiptir. Charles Hauss, *Politica in Gaullist France* isimli eserinde din ve politika arasındaki ilişkinin Fransa'da sol ve sağ birbirinden ayrılan esas mesele olduğunun altını çiziyor. Fransızlar ayrıca Kilise'nin politikada oynaması gereken rol üzerine bölünmüşler. Aslında, sol ve sağ kavramlarını belirleyen sınıfsal ve ekonomik meseleler değil, Kilise'nin politik rolü üzerine yürütülen münakaşalar, politikanın kiliseyi her hang bir şekilde içermesine muhalif olan anti-ruhbanı sol ve devlet ile Kilise'nin ayrılmasına eşli bir kesinlikle muhalif olan ruhbanı sağ.

Michael G. Roskin'in de belirttiği gibi, 20. yüzyıla kadar Fransa'da Cumhuriyet yarlılı olmak, ruhban karşı olmak anlamına geliyordu. Gerçekten de Latin Avrupa'nın tamamında -Fransa'nın yanı sıra İtalya, İspanya ve Portekiz de de-, eğer bir kimsenin hangi sıklıkla ayine gittiğini bilerseniz, onun oyuna genellikle tahmin edebilirsiniz: sağlam bir Katolik, neredeyse otomatikman, siyasi açıdan muhafazakar anlamına gelir.¹ De Gaulle, Katolik bir aileden gelmesinin yanı sıra Saint-Cry Askeri Akademisi mezunu bir askerdir. Ordunun yukarıda da vurgulanan yapısı Katolik aile kimliğiyle de birleşince, parlamenter rejimden ve siyasi partilerden hiç de hazretmeyen, Fransa'nın gücünü kaybetmesini ve istikrarsızlaşmasını bu kurumlara bağlayan, politik yelpazenin "sağ"ında bir kıyık ortaya çıkarıyor. Sonraki yıllarda reddetti de, gençlik yıllarında Fransa'nın o dönemki monarşist ve karşı devrimci olarak bilinen ve bu doğrultuda yayınlar yapan *Action Française* dergisinin

kurucularından ünlü şair Charles Maurras'ın takipçilerindendi. Hatta de Gaulle ve "Gaullizm" üzerine kapsamlı bir çalışma yapan Robert Aron, *Action Française* çevresinde yaptığı röportajlardan birinde genç subay Charles de Gaulle'ün, birkaç günlük zaman aralığında iki defa Rue de Rome'a uğradığını öğrenmiştir. De Gaulle Maurras ile görüşmek, ona hayranlığını ve monarşie bağlılığını ifade etmek istemiştir.²

De Gaulle anılarında kendisinden önceki '169 yıl' için oldukça olumsuz sözce kullandığına göre, onun dağıtıcısında "Büyük Fransız Devrimi" gibi ifadelerin ya da onun "Özgürlük-Eşitlik-Kardeşlik (*Liberté-Egalité-Fraternité*)" gibi meşhur sloganlarını çok da yer almadığı söylenebilir. Önemli özlem, bütün bu devrimlerin, içerideki bunca karışıklığın, dışardaki bunca hezimetin öncesindeki politik görüş ayrılıklarına bölünmemiş, yekpare ve merkezileşmiş, Avrupa ve dünyada hala denge unsuru olan, "güçlü" ve "saygın" Fransa'dır. P.G. Cerny'nin ifade ettiği gibi, de Gaulle'ün esas mesalsi Fransa ve Avrupa medeniyetinin tarihselliği içerisinde yeniden üretimesi iken, güntük olan çözümleri gereken meselelere yaptığı atıflar bununla çakışmadığı zamanlar onun büyük başarılarını görürüz. Ancak günümüz politikalar bu vizyonu karşılamaya yetemediğinde, de Gaulle "tarihten yana" olan tavırını sergiler, bu da onun 1969'daki yenilgisinin asıl sebebidir. Kısacası yenilgisinin ardında da "günlük siyaset içinde pek az yer alan" askeri bir tavır görülebilir. De Gaulle ülkenin yüz yıllık bir karışıklığa saplanmasının ve dünyadaki önemli konumunu kaybetmesinin temel nedenini parlamentoda temsil edilen politik hızlarda görüyordu. Bununla birlikte yine yukarıda değinilen mevzuat iç ve dış gelişmeler nedeniyle artık, bu sorunu çözmek amacıyla bir monarşie ya da diktatörlük kurulamayacağına da bilincindeydi. Bunun yerine sistemin "referandum", "genel seçimler", "anayasa" gibi kendi silahlarını, yine sistemin ürettiği "cumhurbaşkanlığı" gibi bir

makama yerleşerek, sistemin kendisine karşı, onu restore etmek için kullanma yoluna çıktı. Bütün bunları kullanırken de meşruteliyeti parlamento, senato, politik partiler gibi kurumlara değil doğrudan doğuya halka dayandırmış oluyordu ve böylece de Fransa ile kendisi arasında kalan alana bütün diğer aktörlerden boşalıyordu. Bu nedenle periyodik halkoylamaları Gaullist hükümet biçiminde çok önemli bir rol oynamıştır. Cumhurbaşkanı'nın meşruteliyetin yalnızca veya büyük ölçüde halka dayandırıldığı böylesi bir sistemde, halkın sürekli olarak ikna edilmesi gerekiyordu. Aksi takdirde, beş yılda bir yapılan milletvekili seçimleriyle yedi yılda bir yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin, parlamentodaki çoğunluğun her an cumhurbaşkanını aleyhine değişmesi sonucunu doğurması mümkündür. Bunun yanı sıra de Gaulle'ün dışarıya karşı güçlü ve içinde de homojen bir Fransa'ya ulaşma arzusu onun, halk ile arasında bir tür "dil" oluşturmaması gerekli ki oluyordu. Bu nedenlerle de Gaulle, her fırsatta kale iletişim araçlarını kullanarak halka seslenmeye ve bu sayede gerek "tehlkede" Fransa'yı, gerekse de kendi biricik kurtarıcı imajını halkın zihninde canlı tutarak sahip olduğu konumun devamlılığını sağlama yoluna çıktı.

Kitle iletişim araçları ve de Gaulle arсында bu ilişki pek çok yazırın üstünde öncelikle durduğu bir konu olmuştur. De Gaulle'ün ilkidirleri sona erdikten sonra, onun yeni çıkan bir biyografisi vesilesiyle konuyu ele alan *The Guardian* gazetesine köşe yazarlarından Brian Chapman'ın şu satırları bu ilişkiyi gayet açıklayıcı bir şekilde özetler: Sanki (...) ne tür bir kisinin modern demokratik bir kamu üzerinde, en büyük ve en uzun süreli etkisi hesaplanılabileceği şüphesizdir. Hissasızlığı, o halde, aldatıcı bir dış görünüşten kurtulmuş, bertersizliğini geliştirmiş, en hor görüldüğü kişiler olan demokratik politikacılara, onların kendi silahlarını kastedi bir şekilde kullanarak baş eğdirmişti. Bu de Gaulle'ün basiti bir ifadeyle, yazılı sözce, televizyonu ve radyoyu alışılmamış bir şekilde kullanması değildi; burada daha ziyade, basit seçmenin gönlüne nufuz eden, onların modern politikacıları aşağılamasını paylaşılan ve bu basit kalplerin devlet adamını yücelten bir teskin gölüleri: Dürüstçe konuşan, ihtilali sorunları baştan savmayı reddeden, hedefleri istikrarlı, belagat sahibi, büyük seylere ve ülkesinin erdemine tutkulu, manipölatörlere, hilekârlara ve fırsatçılara hürmet etmeyen bir lider ç.n.1.³

DİPNOTLAR

1. Charles Hauss, *Politica in Gaullist France: Coping with Chaos* (New York: Praeger Publishers, 1991), s. 10.
2. Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri-Siyaset, Coğrafya, Kültür*, çev. M. Bahattin Seçilmişoğlu (Ankara: Adres Yayınları, 2004), s. 146-147.
3. Robert Aron, *An Explication of de Gaulle* (New York: HarperCollins), 1966, s. 113.
4. P.G. Cerny, "De Gaulle: the Nation-State and Foreign Policy", *The Review of Politics* 33/2 s. 260.
5. Brian Chapman, "Prince and Player", *The Guardian*, 8 Mayıs 1969, s. 9.

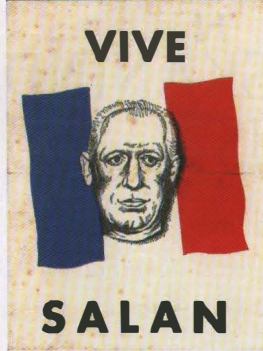
Fransa Ulusal Kurtuluş Komitesi Başkanı De Gaulle, 20 Ağustos 1944 günü ziyaret ettiği Cherbourg'da halka hitap ediyor.

genel greve çağırırken, komünistler tüm demokratik güçleri toplamak için "antifaşist komiteleri" yeniden faaliyete geçirdi. Partilerin yanı sıra kamuoyu da kesinlikle devletin başından yanaydı. Başbakan Michel Debré'nin, paraşütçülerin olası inişini engellemeleri için halka yaptığı, 23 Nisan gece yarısı havaalanlarına gitme çağrısı güçlü bir duygusallıkla yanıt buldu. Halk akın akın havaalanlarına koştu.

Erlar darbecilere itaatsizlik eğilimindeydi ve bazıları askeri depoların kontrolünü bunlara karşı ele geçirdi. Donanma sadakatini korurken, hava kuvvetleri de bir hava indirme hareketinin aracı olmamak için anavatanına geri uçtu. Kısa zaman içerisinde darbeye hareket çekertilmişti.

25 Nisan'da, artık darbe girişiminin başarısız olduğu anlaşılınca Challe, sağduyulu davranıp Avrupa'daki askeri birlikleri desteğe çağırma veya bir iç savaş çıkartmayı reddettiğinde General Salan ve Jouhad ile bazı subaylarla anlaşmazlığa düştü ve cuntacılar ayrıldı. Gün doğarken jandarmalar tarafından tutuklanan Challe, derhal Paris'e gönderilip Santé'de hapsedildi.²¹ O an yakalanamayan General Salan, liderliğini yaptığı O.A.S (Organisation de l'Armée Secrète-Gizli Ordu Örgütü) ile Cezayir'in bağımsızlığı

na engel olmak adına, darbe girişiminden sonraki bir yıl boyunca yer altına çekilerek umutsuz bir çabaya girişti. Yürüttükleri tahriklerle Cezayir'deki Müslüman ve Avrupalılar arasında etnik bir savaş çıkartmaya çalıştılar ve bir yıl içerisinde 12 bin

Müslüman ile 2 bin Avrupalının öldürülmesine sebep oldular.²² Ayrıca bizzat de Gaulle'e defalarca suikast girişiminde bulundular.²³ Bununla beraber halkın ezici bir çoğunluğu de Gaulle'i destekledi ve ona Cezayir'in 1962'deki bağımsızlığını müzakereye taşıması için izin verdi.²⁴

De Gaulle'ün kitle iletişim araçlarının yoğun kullanımıyla sağladığı karizma ve Fransız siyasi partileri ve sivil toplumunun yanında halkın meydanlara dökülerek darbeye direnmesi Fransız politik hayatının önemli bir unsuru olan orduyu bir anda bu hayatın dışına atıvermişti. Artık Beşinci Cumhuriyet sağlam bir temele sahipti.

HALİL KANADIKIRIK
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

Darbeye general Raoul Salan için hazırlanmış bir propaganda afişi.

Wikimedia Commons
(<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:AffichetteViveSalan.jpg>)

Darbe girişimi sonrası askeri birlikler.

Imagesde Terres
(http://terres.info/galerie/POUTGU/la_fin_du_putsi_41)

DİPNOTLAR

- Charles de Gaulle vil siyaset yaparken de halk arasında "General" olarak anılmaktadır. Tıpkı Türkiye'de Atatürk'ün bir dönemde sadece "Gazi" olarak anılması, yahut kısmen benzer bir örnek olarak İsmet İnönü'nün "İsmet Paşa" olarak anılması gibi.
- Charles de Gaulle, *Unmı Anlatırsın*, 1958-1962, çev. Ali Sirmen (İstanbul: Sinan Yayınları, 1970), s. 36.
- Orville D. Menard, "The French Army above the State", *Military Affairs*, Society for Military History 28/1 (Güz 1964): 124 ve Jean-Marie Domenach, "The French Army in Politics", Council on Foreign Relations, *Foreign Affairs* 39/2 (Ocak 1960): 187.
- Menard, ağıs, s. 127-128.
- Domenach, ağıs, s. 186-187.
- Ağıs, s. 189.
- Bkz. Jan Karl Tanenbaum, "The French Army and the Third Republic", *The Military and Society-Reviews of Recent Research. Trends in History* 2/2 (New York: The Hayworth Press, 1980), s. 13.
- Charles de Gaulle, *Politika ve Üniforma*, çev. Oya Sencer (İstanbul: Habera Kitabevi Yayınları, 1966), s. 31. Yine aynı kitapta askerlerin özelliğinin sıralandığı bölümlerinden yola çıkarak kendisinin de politika yapma tarzına sinen bazı ifadeleri aynıkayabiliriz. Örneğin "Askerler, savaşa

- hazırlana hazırlana, sonunda, her akşam yeni bir savaşın anifesinde olduklarını sanmaya ve zalere ulaşarak olanakların sağlanmasına en önemli ve gerekli şey olarak görmeye başlarlar. (...) Ama ne yapalım ki savaş askerlerin varlık nedeni, kendilerini gösterme alanları ve Gustave Lanson'un dediği gibi 'şanslarıdır' (s. 41). De Gaulle'un iktidarının, halkın zihniinde sürekli olarak 'tehlikeydeki Fransa'yı yeniden üretmek, yaşamasının bilincini bir politika olmasının yanında buna gayet uygun düşen mesleki bir tavırdı da söylebilir.
- Haus, ağıs, s. 10.
- De Gaulle, ağıs, s. 25.
- Douglas Johnson, "The Political Principles of General de Gaulle", *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-) 41/4 (Ekim, 1965): 659.
- Özgün Özgür, "Anayasa Çalışma Mevzileri 2/ Fransız Anayasa Tartışması: Güçler Kuruluşunda Derge Anayısı", *Anayasa Platformu*, anayasaplatforu.net, s. 3.
- Özgür, ağıs, s. 3-4 ve Roskin, ağıs, s. 131.
- De Gaulle'ün Bayreux konuşması, aktaran Aron, ağıs, s. 184.
- Edward A. Kolodziej, "On De Gaulle and Gaullism", *The Review of Politics* 33/4 (Ekim 1971), s. 574.
- Tony Judt, *Savaş Sonrası: 1945 Sonrası Avrupa Tarihi*, çev. Dilek Şendil (İstanbul:

- Yapı Kredi Yayınları, 2009), s. 355.
- William B. Cohen, "The Algerian War and the Revision of France's Overseas Mission", *French Colonial History*, Michigan State University Press, c. 4 (2003), s. 228.
- John Steward Ambler, *The French Army in Politics: 1945-1962* (Ohio State University Press, 1966), s. 290.
- De Gaulle, ağıs, s. 119.
- Aktaran: Serge Bernstein, *The Republic of de Gaulle: 1958-1969* (Paris: Cambridge University Press, 1993), s. 50.
- Ambler, ağıs, s. 260.
- De Gaulle, ağıs, s. 123.
- Ambler, ağıs, s. 260.
- Gordon Wright, Eugen Weber, "France", *Britannica Academic*, "http://proxy.uludag-deep-knowledge.net/MuseSessionID=02126077/MuseProtocol=http://MuseHost-academic.eb.com/MusePath/levels/collegiate/article/1104364237252.toc", erişim tarihi 22 Temmuz 2016.
- Dorothy M. Pickles, "Charles de Gaulle (President of France)", *Britannica Academic*, "http://proxy.uludag-deep-knowledge.net/MuseSessionID=02126077/MuseProtocol=http://MuseHost-academic.eb.com/MusePath/levels/collegiate/article/16216", erişim tarihi 22 Temmuz 2016.

URARTU İSKÂNINDA ESİR NÜFUS

CAN AVCI

Urartu devletinin yürüttüğü iskân politikası dahilinde gerek krali kentlerin kurulması, gerekse bu kentlerin altyapısının kısa sürede hazırlanabilmesi hatırı sayılır bir işgücü gerektirmiştir. Van Gölü havzasında Tuşpa merkezli olarak kurulan krallığın bu aşamada ihtiyaç duyduğu nüfusu sağlayabilmesi hem bölgedeki aşiretleri kontrolü altına almasıyla, hem de ele geçirdiği yeni ülkelerdeki halkları esir ederek kendi ülkesine nakletmesiyle mümkün olmuştur.

Başka bir ülkenin halkını esir olarak kendi ülkesine nakletmek "tehcir", "esir nüfus nakli" veya başka bir ifadeyle tanımlansa bile, savaş ganimeti sayılan esirlerin yağmalanan metadan farkı yoktur. Yine de bu halklardan insanların Urartu ülkesinde üretime katıldıkları, Urartu ordusu içerisinde hizmet ettikleri dikkate alınırsa, günümüz anlamıyla vatandaş olmasalar da iskân politikası dahilinde önemli bir açığı kapatıcıları kesindir.

Esir alınan insanlar, Eskiçağ devletleri için savaş ekonomisi bakımından önemli bir gelir kaynağıdır. Dünya savaş tarihinde aynı amaç farklı yöntemlerle karşımıza çıkar.

Çoğu örnekte görüleceği üzere hem düşmanı zayıflatmak hem de hatırı sayılır bir işgücü elde etmek' amacı güdülerken yenilen tarafın esir olarak alınmasının ilk örneklerini Güney Mezopotamya'dan bilmekteyiz. Akad kralı I. Sargon'un (MÖ 2334-2279) halkların çobanı' ve evrenin hâkimi olma düşüncesiyle şekillenen kent devletlerinden imparatorluğa evrilmeyi zorunlu kılan yayılcı anlayışı, büyük ve sürekli bir işgücü olmadan var olamazdı. Bu işgücünün elbette ki güçlü bir ekonomiyle işler hale getirilmesi ve ekonominin de işgücü yoluyla geliştirilmesi gerekiyordu. Birbirine bağlı olan bu iki unsurun sorunsuz işleyişini sağlamak için de askeri güç, üçüncü

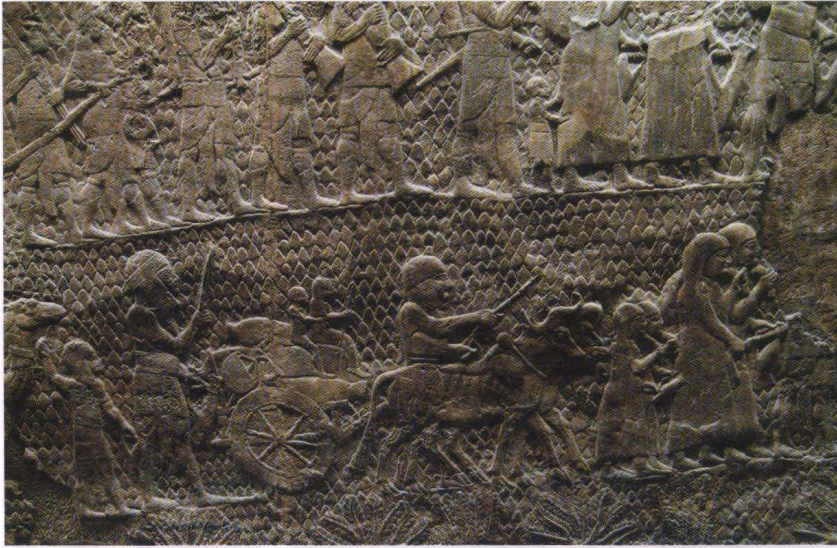
bir bağ olarak yerini almalıydı; zira bu bağı ayakta tutabilmenin temeli, ekonominin sağlamlığı ve yeterliliğiyle alakalıydı. Bu dengeyi kuramayan merkezi güçler en basit ifadeyle yok olana dek yerlerinde saymış olmalıydı. Hitit'in askerlerine dağıttığı, Asur'un koyunlar gibi memurları ve soyluları arasında bölüştürdüğü esir alınan halkların, savaş ganimeti olarak önemli bir iktisadi getiri unsuru olduğu söylenebilir.

Asur'un sistematik bir şekilde hayata geçirdiği esir alımı politik olarak Urartu için kuralları koyulmuş bir rehber niteliğindedir. III. Adad Nirari (MÖ 811-783) dönemine ait yazıtlarak geçen esirler için yeni yerleşim

Asur Kralı Asurbanipal (MÖ 669-631) dönemine ait Ninive sarayından kabartmada Asur askerlerinin esir aldığı genç delikanlılar elleri bağlı betimlenmiş, MÖ 645.

Julian Reade, British Museum Assyrian Sculpture (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1999): s. 87, fig. 104

Asur Kralı Sanherib'in (MÖ 705-681) sarayındaki kabarmada genç-yaklı, kadın ve çocukların da esir olarak sürüldüğünü betimleyen bir sahne.

British Museum.

yerlerinin kurulması, savaş ganimeti olarak değerlendirilen nüfusun ekonomiye doğrudan katılımını gösterir. III. Tiglat Pileser (MÖ 744-727) döneminde artan esir sayısı bir anlamda Asur'un yeni topraklarda yeni kentlere ve yeni topraklar için as-kere ihtiyacı olduğunu anlatır.⁵ Esir alınanların nakledilmesi, "sürgün", "toplu nüfus aktarımı"⁶ ve *mass deportation* ibareleriyle tanımlansa da kavramların tek ortak noktası insan naklidir.

Asur'un nüfus aktarımı nitelik açısından çeşitlilik gösterir: Birinci grupta esir statüsünde Asur ülkesine dışarıdan aktarılan nüfus (işgücü olarak aileleriyle birlikte aktarılan esirler, askerler, zanaatkarlar vs.), ikinci grupta yeni zapt edilen yere Asur ülkesi içerisinde aktarılan Asurlu nüfus bulunur.⁷ Asur ülkesi içindeki halkların yine ülke içerisinde yerlerinin değiştirilmesi, ülke içerisindeki tehditlerin giderilmesine ve sınırlardaki güvenliğin sağlanmasına yönelik uygulanan bir yöntem olarak kabul edilebilir.⁸ Yine Asur'un esir olarak aldığı kişiler arasında soylu, bürokrat, asker, zengin, zanaatkar ve kölelerin dahi bulunması⁹ Asur'un düşmanını toplumsal olarak çöktürmeyi amaçladığını da gösterir. Diğer taraftan mesleklerine göre seçilen

esirlerin ilgili uğraşlarda kullanıldığı bilinmektedir.¹⁰ Asur'un esir olarak getirdiği toplulukların üyelerinden kimilerine vatandaşlık hakları tanıdığı¹¹ ve hatta yüksek mevkilerde görevler verdiği,¹² kimilerini serbest bıraktığı,¹³ kimilerini ise köle olarak kullandığı bilinir. Ancak Urartu için bu denli detaylı verilere sahip değiliz.

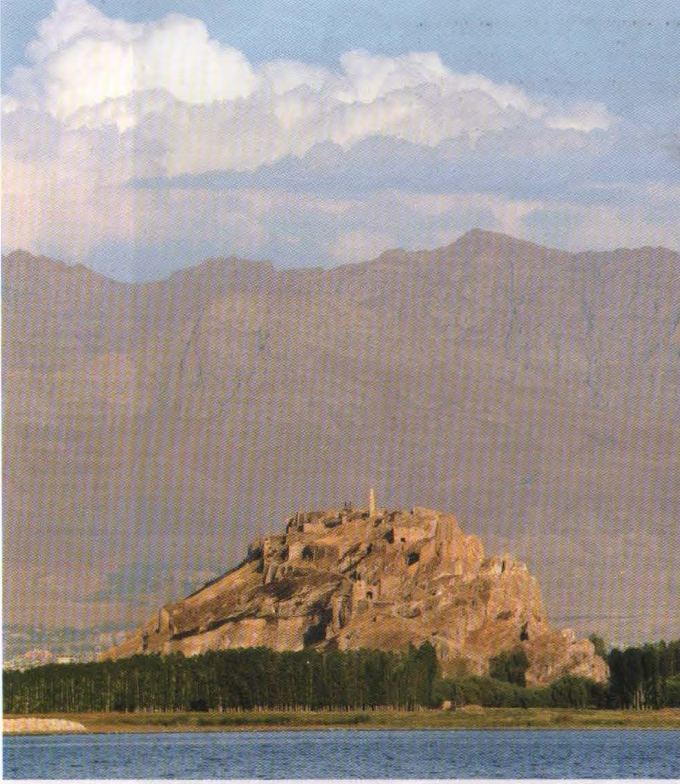
İşpuni-Menua (MÖ 820-810) dönemiyle başlayan savaş esirlerinin Urartu merkezi idaresi altındaki yerlere taşınarak imar ve tarım işlerinde kullanılması uygulaması¹⁴ dönemin gelişme ivmesini artırmış ve günümüzde Urartu araştırmacıları arasında özellikle Menua'nın "mimar kral" olarak anılmasına neden olmuştur.¹⁵ Menua döneminin inşaa faaliyetlerindeki sivil yerleşme konutlarının standartlara ulaşamayan plan ve konfor anlayışı, erken dönemdeki esir iskânı hakkında bilgi verir niteliktedir.

Esir edilerek getirilen halkların yaşadığı coğrafya ve iskân açılan Urartu topraklarının durumu iskân politikasının güttüğü amaç şekillendirmiştir. Mevcut kültürel doku iskânın biçimlenmesine tesir etse de, göç ettirilen halkların merkezi erkin istediği yerde ve şartlarda iskânı, hem halkların krallığa dahil edilmesini hem de

iskân alanlarının sosyal ve ekonomik olarak krallık bünyesine katılımını amaçlamış olmalıdır. Ayrıca getirilen halklar farklı yerlere hatta birbirinden uzak kentlere yerleştirilmiş, bu şekilde aynı aşirete mensup insanların isyan etmesinin engellenmesi amaçlanmış olmalıdır.¹⁶

Urartu yazıtlarında geçen esir halkların Urartu'ya entegre edilmesi hakkındaki bilgilerin tamamını yazıtlardan elde etmekteyiz. Bu bağlamda yazıtlarda geçen esir nüfusun iskânı ile alakalı örneklerle kronolojik olarak baktığımızda şöyle bir tabloyla karşılaşırız:

İşpuni ve Menua dönemine ait Surp Pagos yazıtında¹⁷ bahsi geçen 10.820 erkek ve 10.670 genç erkek esir Uiteruhi, Luşa ve Katarza boyları ve Etiuhu ülkesinin askeri birliklerinden teslim alınmış olmalıdır. Burada 10.670 genç erkeğin Tuşpa'ya getirildiği ifade edilmektedir. Benzer ifadelerin yer aldığı Karagündüz Kilisesi yazıtında¹⁸ bahsedilen 1.1480 erkek, 1.10460 savaşçı, 1.16600 genç savaşçı (kadın ve çocuk?) Meştâ, Qua, Şaritu, Nigibi kentleri ve Barşua ülkesinden esir alınmıştır.¹⁹ Bahsi geçen insanların, krallığın asker ve işgücünü karşılamak amacıyla esir alındığı düşünülebilir; ilk iskânın başkent

Urartu başkenti
Tuşpa kenti.

Tuşpa'da gerçekleştirildiğini işaret eden verilerin netliği de ayrıca dikkat çekicidir.

Menua dönemi (MÖ 810-785/780) Surp Pogos Kilisesi yazıtının üst kısmında geçen 101...155 esirin bir kısmı tımarcı, bir kısmı da hizmetli olarak tanımlanmıştır. "Erkekler" şeklinde ifade edilen esirler ise orduya alınmıştır.

Qalibilia kentini, [...] Ususua ülkesinin Arpuia kentini [...] Hulmeru kentini, Tuşurehi boyu [...] Marma bölgesinden Eruni kentini [...] Qirpununi kentini ve Ulbia ülkesini ele geçirdim ve yaktım. Dirgu ülkesini, İşala kentini... ele geçirdim ve yaktım. Oumenu bölgesinden Asur ülkesine kadar yolculuk yaptım. Bu yıl esir aldım. Kimilerini tımarcı, bir kısmını hizmetli yaptım. Erkekleri ise orduya aldım.

Aynı yazıtın ön yüzünde ise 213 kişinin esir alındığından bahsedilmiş ve bu esirlerin de yine vasıflı-vasıfsız işlere sevkli sağlanmıştı:

Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İşpuini oğlu Menua der ki: Mana ülkesine karşı sefere çıktığım zaman, bu ülkeyi yakıp yıktım. Aynı yıl orduyu çağırdım ve sefere çıktım [...]ehi kentini, Şurişilini kentini, Tarhigama kentini, [...]Turanı kentini, Şada'alehi boyunu [...] Hatı ülkesi tarafındaki Mele Irmağı'nın kıyısındaki garbi taşı [...] Alzi ülkesini [...] ele geçirdiler. 213 kişiyi bu yıl esir aldım. Kimilerini tımarcı, bir kısmını hizmetli yaptım. [...]leri ise orduya aldım.²⁰

"Körzüt Kalesi (Uluşar)" yazıtlarında bahsi geçen 50.XXX esirin hizmetli ve asker olarak kullanıldığını görmekteyiz:

İşpuini oğlu Menua der ki: Tanrı Haldi' daha önce hiç kimsenin zapt etmediği Luhiuni kentini, İrekualıların kralı kentini, İşpuini oğlu Menua'ya verdi. Luhiuni kentini ele geçirdim. Luhiuni kentinden haraç aldım. O yılki 50.000, X bin X yüz X kişinin bir kısmını hizmetli olarak, bir kısmını da asker olarak aldım.

Kadın esirlerin Urartu sarayına/haremine alınmaya başlanması ilk olarak Menua dönemi yazıtlarında karşımıza çıkar:

...Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua der ki: Tuşpa kentinin haremine (?) bu kadar çok kadın götürmemişti. İşpuini oğlu Menua Luhiuni kentinden Tuşpa kentine bir grup kadın ve erkek götürdü. Diruni ülkesinin Aelia kentinden ve Şiadhini ülkesinin Altuquia kentinden kadınlar getirdi.²¹

I. Arğiştî dönemi (MÖ 785/780-756) yazıtlarında sıkça geçen ve transkripsiyonu "genç ve yaşlı"²² olarak yapılan tanımlamaların doğru olduğunu varsayarsak, I. Arğiştî'nin sefer düzenlediği yerlerdeki tüm nüfusu genç-yaşlı ayırmadan esir aldığını, direnişi kalıcı olarak ortadan kaldırmak istediğini ve Urartu merkezi erkinin artan asker ve çalışan ihtiyacının karşılanmaya çalışıldığını düşünebiliriz. Şayet "kadın ve erkek"²³ şeklindeki çevirisini doğru kabul edersek, I. Arğiştî'nin hem sefer düzenlediği ülkelerin ve kentlerin nüfusunu yok etmek hem de Urartu ülkesinin nüfusunu artırmak istediğini söyleyebiliriz.

I. Arğiştî aynı yıl içerisinde birden fazla seferden bahsetmektedir.²⁴ Seferlerin yazıtlara yansıyan ortak tarafı "...Genç yaşlı herkesi sürdüm..." ifadesidir.²⁵ Ertesi yıl elde edilmesi planlanan ganimet gözden çıkarılmış olmalıdır ki herkesin esir alındığı vurgulanmıştır. Bu anlatım Urartu için oluşan tehdidin ne denli büyük olduğunu gösterir. "...8.656 erkek, 11.623 genç erkek, toplam 20.279 kişi, (o) yıl(in esir sayısıdır). Kimilerini tı-

"...Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua der ki: Tuşpa kentinin haremine (?) bu kadar çok kadın götürmemişti. İşpuini oğlu Menua Luhiuni kentinden Tuşpa kentine bir grup kadın ve erkek götürdü. Diruni ülkesinin Aelia kentinden ve Şiadhini ülkesinin Altuquia kentinden kadınlar getirdi."

marcı, bir kısmını ise orduya aldım" ifadesinde belirtilen esirlerin tımarcı ve asker olarak görevlendirilmesi ganimetlerin arasında atların da bulunduğu ve alınan atlarla ordunun giderek genişlediğine işaret eder.

I. Arğişti'nin, Hate ülkesine yaptığı seferde ele geçirdiği savaşçılardan 6600 kişiyi kurduğu İrebuni kentine yerleştirmesi,²⁶ batıdan aldığı esirleri doğudaki en uzak noktaya taşıyarak iskân ettirilebildiğini gösterir. Ayrıca esir alınan halkların yeni kurulacak kentlerin inşasında çalıştırılması ve devletin merkezi bölgesinden uzak olan bu kentlerin savunmasında kullanılması düşünülmüş olmalıdır.

Arğişti Oğlu Sarduri'nin (II. Sarduri MÖ 756-730) yazıtlarında dikkati çeken nokta, esir alınan insanlardan askerin de pay almaya başlamış olmasıdır.²⁷ II. Sarduri döneminde esir alınan kadın sayısı 100 binin üzerindedir.²⁸ Bu rakam, öncesinde ve sonrasında esir alınan kadınların sayısından çok fazladır. Yazıtta kadınların sarayın haremine alındığını belirten anlatımlar yerine "Şu kadar kadın sürdüm getirdim" ifadesi kullanılmıştır. Hem çok büyük ve etkili bir cezalandırma yöntemi uygulanmış, hem de Urartu merkezi erkine hizmet edecek nüfusun artırılması hızlandırılmıştır. Bu durum Urartu bünyesinde yaşayan özgür bireyin haklarına denk bir hayatı getirir mi bilemiyoruz, lakin esir alınan kadınlar bir bakıma Urartu devletinin devamı için bireyler, köleler, işçiler ve askerler doğurmak üzere kendi yurtlarından sürülüp getirilmiştir.

Tıpkı Asur'da olduğu gibi Sarduri oğlu Rusa (I. Rusa MÖ 730-714/3) yazıtlarında rastladığımız sürgün etme ifadesi de yeni ele geçirilen

yerlerin halkları için kullanılmıştır. I. Rusa'nın Tsovinar yakınlarındaki ana kaya yazıtında belirttiği Biainili ülkesine getirilen kadın ve erkekleri²⁹ esir olarak düşünmek gerekir ki burada kendi vatandaşını ülke içerisinde başka bir yere sürmekten farklı bir durum vardır. I. Rusa'ya ait eldeki yazıtlarda başka sürgün ifadesi yer almadığı gibi, Rusa oğlu Arğişti'nin (II. Arğişti MÖ 713-?) yazıtlarında da sürgün edilen veya esir alınan halklarla ilgili ibarelere rastlanmaz.

Urartu hanedanının son güçlü kralı olan Arğişti oğlu Rusa (MÖ 685-645)

döneminde planlanan kentlerin öncekilere göre daha düzenli ve tasarlanmış aşağı yerleşmelere sahip olduğunu Karmir Blur,³⁰ Bastam³¹ ve Ayanis³² kazılarında biliyoruz. Arğişti oğlu Rusa'nın yazıtlarında Assur, Targuni, Etiuni, Tablani, Qainaru, Hate, Muşki ve Şiluquini ülkelerinden getirilen esirler özellikle Rusa'nın Eiduru Kai/Ayanis kentinin inşasında çalıştırılmak üzere seçilen zanaatkarlardan oluşmuştur.³³

Rusa oğlu Sarduri (III. Sarduri) ve Sarduri oğlu Sarduri (IV. Sarduri) dönemlerine ait yazıtlarda da sür-

Tuşpa aşağı yerleşmesi Urartu meskenlerinin düzenli ve standart ölçülerdeki inşası Urartu iskanının politik başarısı olarak algılanabilir.

İstanbul Üniversitesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi arşivi.

Urartu Kralı I. Argiştî'nin anallerinden bir pasaj, Tuspa Stadelî güneyinde kayaya oyulmuş anıtsal mezar yapısının girişinin batısında (solunda) yer alan bu pasajda I. Argiştî Mana, İrküni ve Buştu ülkelerine yaptığı seferleri anlatıyor. Toplamda 32.500'den fazla olan esir sayısını verirken esirlerin kimliklerini öldürdüğünü, kimliklerini ise canlı götürdüğünü yazdırmıştır.

İstanbul Üniversitesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi'ndir.

gün edilmiş ve esir alınmış halkların bahsi geçmez. Argiştî oğlu Rusa'dan sonra Van Gölü havzasını terk eden

hanedanın yeni kentler kuramadığı ve iskân faaliyeti yürütemediği anlaşılmaktadır. İskân faaliyetleri içe-

risinde iskânı oluşturan unsurlardan da yazıtlarda bahis geçmez.

Sınıfsal ayrımları gösteren yazıtları³⁴ da dikkate alırsak, esir olarak getirilen toplulukların kontrolü, iskân politikasında önemli bir rolü olan nüfus temininin başarıyla gerçekleştirildiğini gösterir. Belki de en basit tabirle bu başarının fiziksel baskı ve ideolojik yönlendirme olmadan sağlanması³⁵ sadece Urartular için değil, hiçbir toplum için geçerli değildir. Her ne şekilde sağlanmış olursa olsun Urartu nüfusunun yeni iskân hamlelerini gerektirecek kadar arttığı açıktır. Esir alınan halkların da bu artışta önemli bir oranı temsil ettiği düşünülürse iskân siyasetinde asıl meselenin ayakta kalabilmek olduğu görülecektir.

Ayakta kalabilmenin bölgedeki sosyolojik karşılığı ise kalabalık olmaktır. Urartu, her ne kadar iskân politikasını hayata geçirmek için kalabalık bir nüfus amaçlamış olsa da Argiştî oğlu Rusa döneminde adeta dört bir yandan Urartu ülkesine getirilen esir nüfus toplumsal yapıyı bozacak kadar fazladır. Kentlerin kapasiteleri ve altyapı hizmetleri yeterli gelmemiş olacak ki Urartu, en güçlü döneminde hâkimiyetini yitirecek duruma gelmiştir.

CAN AVCI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

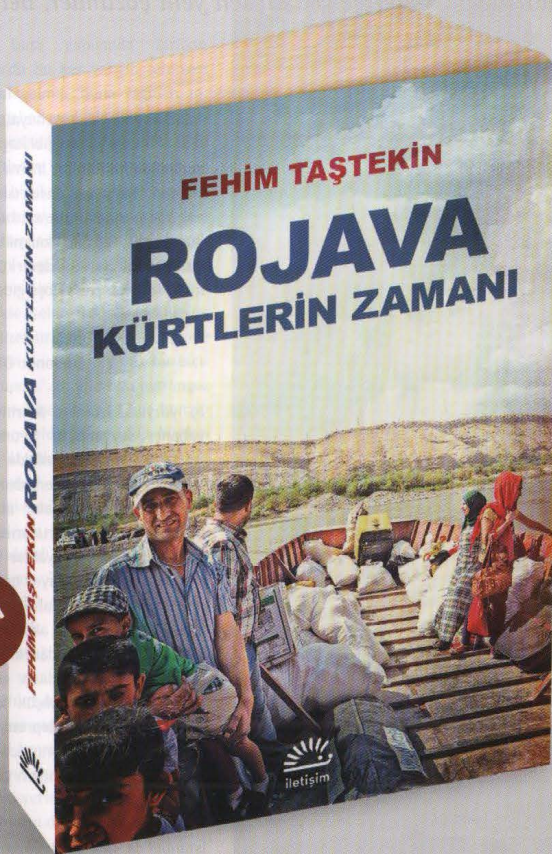
DİPNOTLAR

- 1 Boris Borisovich Piotrovsky, *The Ancient Civilization of Urartu*, İngilceye çev. J. Hogarth (Cenevre: Nagel, 1969), s. 69.
- 2 Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği, çev. Gürol Koca, Tamer Tosun (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007), s. 37 vd.
- 3 Bustenay Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire* (Weisbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1979), s. 78.
- 4 "A Stela of Adad-nirari III and Nergal-Ereš from Tell Al Rimah", *Iraq* 30 (2), 1968.
- 5 Oded, a.g.e, s. 5.
- 6 Altan Çilingiroğlu, "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları", *Anadolu Araştırmaları* 9 (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983), 31-33; Erni Konrad, *Urartu Krallığının Siyasi ve Ekonomik Yapılandırılmasında Toplu Nüfus Aktarımları*, Altan Çilingiroğlu'na Armağan, *Yükari Denizim Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat: Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu. A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea*, ed. H. Sağlamtürk vd. (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009), 367-383.
- 7 Oded, a.g.e, s. 23-29.
- 8 A.g.e, s. 41-48.
- 9 A.g.e, s. 21 vd.
- 10 A.g.e, s. 25.
- 11 A.g.e, s. 77.
- 12 A.g.e, s. 23; Simo Parpola, "A Letter from Šamaš-šum-ukin to Esarhaddon", *Iraq* 34 (1), 1972, s. 34.
- 13 Oded, a.g.e, s. 63.
- 14 Çilingiroğlu, a.g.e, s. 314.
- 15 Veli Sevin, "Urartu Krallığı'nın Tarihsel ve Kültürel Gelişimi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihü Ana Bilim Dalı, yayımlanmamış doküman tez, İstanbul, 1979.
- 16 Çilingiroğlu, a.g.e, s. 313.
- 17 Margaret R. Payne, *Urartu, Çıyazlı Belgeter Kataloğu* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006), 1-2-35-37; CTU: A 3-4-132-134.
- 18 Payne, a.g.e, 215-38-40; CTU: A 3-9-137-140.
- 19 Payne, a.g.e, 31-2-35-37; CTU: A 3-4-132-134.
- 20 UKN: no. 28, 1: no. 44; Payne, a.g.e, 61-62-51-1; CTU: 198-200, A 5-9.
- 21 Payne, a.g.e, 67, 51-6; CTU: 185-186, A 5-2A.
- 22 Payne, a.g.e, s. 150-176.
- 23 UKN: 155A.
- 24 Payne, a.g.e, s. 150-176.
- 25 UKN: 27, 2.
- 26 CTU: 328, A 8-1 Vo.
- 27 Payne, a.g.e, s. 235.
- 28 Payne, a.g.e, s. 208, 210, 211, 213, 216, 223, 230, 234.
- 29 Payne, a.g.e, s. 270.
- 30 Piotrovsky, a.g.e.
- 31 W. Kleiss, "Bastam and the East of Urartu",

- Atti del Primo Simposio Internazionale di Arte Armena Pergamo, 28-30 giugno 1975 (Venedik: San Lazzaro, 1978), s. 399.
- Elizabeth C. Stone, Paul E. Zimansky, "Urartian City Planning at Ayanis", *A View from the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney*, ed. Antonio Sagana, *Ancient Near Eastern Studies Supplement 12* (Louvain: Peeters Press 2004), s. 233-243.
- 33 M. Salvini, *The Inscriptions of Ayanis: Cuneiform and Hieroglyphic*, *Ayanis I, Ten Years Excavations at Rusahinli Eridurakal 1989-1998*, ed. A. Çilingiroğlu, M. Salvini (Roma, 2001), s. 253-270; Payne, a.g.e, s. 295-297.
- 34 Bostancı Kilisesi'nde tespit edilen bir taş parçası üzerinde yer alan sarıda bu ayrımlı görülebilir. "T... saray adamı. köle... ev, 2.65 bincil...] Ete kyid...]". Ayrıca Karataş'ta bir yazıtta yine aynı ifadeler yer alır: "T... saray adamı, köle... ev, 2.65 bincil...] Ete kyid...]" (Payne, a.g.e, s. 319; CTU: A 18-5). Toprakale Sarayı görevillerini içeren tabloda de bu kategoriyi göreceğini düşündürsek bile Payne, a.g.e, s. 299-300.
- 35 Paul E. Zimansky, "The Urartian Frontier as an Archaeological Problem", *Neo-Assyrian Geography: Quaderni di Geografia Storica* 5, ed. M. Liverani, (Roma: Universitadi Roma, 1995), s. 178.

Fehim Taştekin'den Ortadoğu'daki yeni sürece yetkin bir bakış...

Fehim Taştekin, Ortadoğu'da yaşadığımız dönemin özgünlüğünü; Kürtler ve diğer etnik-mezhebî toplumlar arasındaki ilişkileri; bölgedeki Kürtlerin siyasi ve sosyal etkileşimlerini; farklı çizgilerdeki hareketler arasındaki mücadele ve müzakereleri, bölgeyi yakından tanıyan bir gazetecinin ustalığıyla ele alıyor.

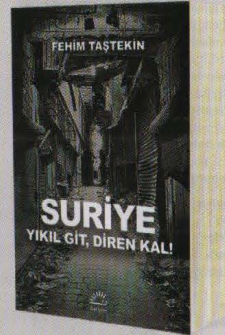
FEHİM TAŞTEKİN KİTAPLARI

**ROJAVA
KÜRTLERİN ZAMANI**

Rugulan Kitapları, 440 sayfa

**SURİYE
YIKIL GİT, DİREN KAL!**

Rugulan Kitapları, 470 sayfa
5. BASKI

İSTANBUL'UN İMARİ VE YANGINLAR-3 19. YÜZYIL İSTANBUL'UNDAKİ YENİ ŞEHİR DÜZENLEMELERİNDE ARAÇLAR, TEKNOLOJİLER, KURUMSAL ÇÖZÜMLER*

SİBEL GÜRSER SÖĞÜT

"İstanbul'un İmarı ve Yangınlar" başlıklı dizinin üçüncü bölümü olarak kurgulanan bu yazıda, modernleşme sürecinde peş peşe çıkan yangınlar nedeniyle tahrip olan şehrin imarında kullanılan araçlar, teknolojiler ve geliştirilen yeni çözümler, belgeler yardımıyla değerlendirilecektir.

1865 Hocapaşa yangın yeri düzenlemelerinden sonra yapılan, Kadırga Hamamı ve Nevliyye Sokaklarının kesiştiği köşede yer alan dönemin çok katlı kâgır binalarından.

Fotoğraf: Sibel Gürses

"..Bu sabah kurduğum hayal uçup gitti...karınca yuvası gibi kaynaşan yerler, bir harabe, bir inziva çıkmazı...bir şehrin ancak iskeleti, zira kâgır binalar pek az...bir düzensizlik, bir tuhaf karışıklık...güzel midir? Harikulâdedir! Çirkin midir? Korkunçtur! Hoşa gider mi? Sarhoş eder! .."

Edmondo De Amicis

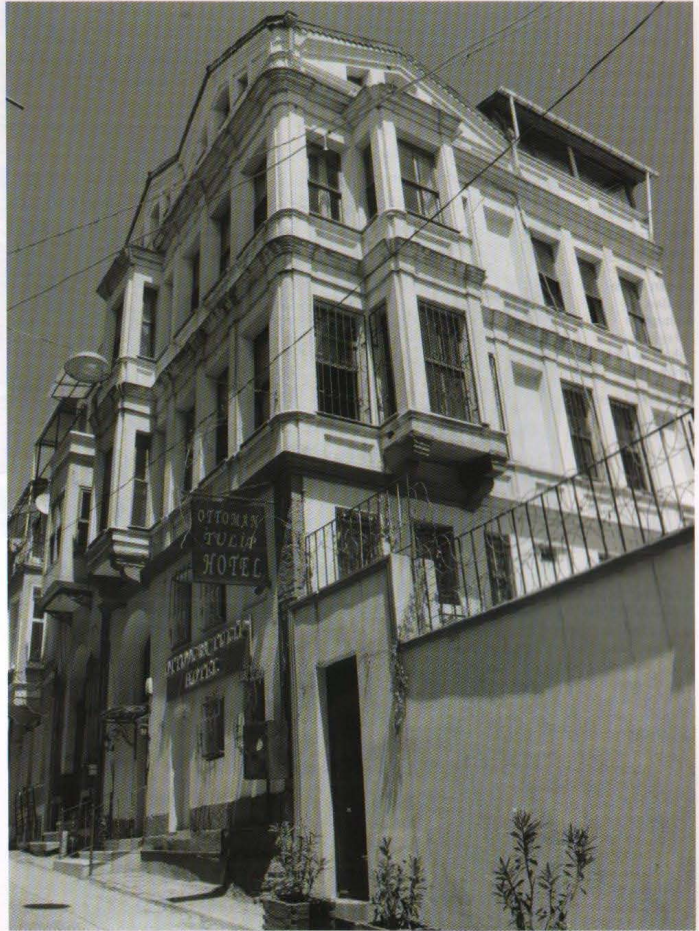
19. yüzyılda İstanbul şehrine ilişkin yabancı seyyahların betimlemelerinde ilk sırayı çoğunlukla "dar ve düzensiz sokaklar" üzerinde yer alan harap ve ahşap binalar alır. Aynı biçimde 16. yüzyıl ortalarına doğru İstanbul'a gelen seyyahlar da şehrin evlerini çirkin, gayet basit, cep-helerini siva ve badana edilmemiş biçimde gördüklerini aktarır. Şehrin Müslümanlar tarafından alınışından sonra, 1509'da meydana gelen ve "kıyamet-i suğra" (küçük kıyamet) diye anılan büyük deprem, Bizans dönemindeki kâgır konutların yerine ahşap konut inşa etmenin gerekeceşi olarak gösterilir.¹

İstanbul'da 109 cami ve 1070 evle birlikte, Eğrikapi'dan Yedikule'ye kadar olan kara surlarının çoğu bö-

lümünün, Topkapı Sarayı'nın denize doğru olan duvarının, Kız Kulesi'nin ve Galata surlarının yıkıldığı, 13.000 kişinin öldüğü⁴ belirtilen bu depremden sonra ahşap evler yapılmaya başlandı. Bunun için Anadolu'dan 37.000, Rumeli'den 2.900 amele getirildi, İstanbul'da bulunan 10.000 inşaat işçisi de bu iş için çalıştırıldı.⁵ Böylelikle şehrin yeniden imarı hızlı bir şekilde gerçekleştirilebildi. Seyyahlardan birinin, Salomon Schweigger'in betimlemesinde, zenginlerin yaşadığı evler dahi büyük, kâğır ve yüksek olmalarına rağmen gösterişsizdi. Halkın yaşadığı evlerin ise çatıları bile tahtadandı. İnşaatta kullanılacak malzeme nakliyesinin zorluğu nedeniyle inşaatın, dolayısıyla konutların pahalı olduğu söyleniyordu.⁶

Ahşap bina yapımıyla birlikte İstanbul'da bu kez yangın tehlikesi meydana gelmiş, buna rağmen 19. yüzyıla gelinceye kadar her bir yangından sonra konutlar aynı teknikle inşa edilmişti. İstanbul şehri artan nüfusla birlikte mekânsal büyüme gösterdi; aile yapısı, mahalle içindeki yaşama biçimi ve Osmanlı'nın hukuk yapısının özgüllüğüne bağlı olarak konutların birbirine eklenmesiyle birlikte şehir dokusu kimilerine göre düzensiz, ancak kendi içinde tutarlı bir mantıkla organik bir biçime büründü.⁷ 18. yüzyılda marangoz kalfalarının boş kalan kâğır konaklara bir şekilde sahip olup bunları yıkarak küçük bekâr odalarına dönüştürmeleri ve kendilerine kira geliri sağlamaları da şehir dokusuna müdahalenin farklı toplumsal örneklerindendi.⁸ Nihayet 19. yüzyıla gelindiğinde yangınların ardından bu dokunun değişimini öngören yasalar hazırlanarak, şehir yapısını standartlaştıracak ortogonal yapı adaları içindeki yeni parsellasyon önerileriyle birlikte bu parseller üzerindeki ahşap bina yapımı yasaklandı. Ne var ki yüzyıl boyunca ahşap inşaat tüm yasaklamalara rağmen, şehir merkezi dışındaki yerlerde ayrıcalıklı izinlerle yapılmaya devam etti.

"İstanbul'un İmarı ve Yangınlar"⁹ isimli dizinin üçüncü bölümü olarak

kurgulanan bu yazıda modernleşme sürecinde peş peşe çıkan yangınlar nedeniyle tahrip olan şehrin imarında kullanılan araçlar ve teknolojiler, geliştirilen yeni çözümler, belgeler yazımıyla değerlendirilecektir.

KÂĞIR YAPIYA GEÇİŞ

19. yüzyıldan önce de ahşap bina yapımını yasaklayan bazı hükümler getirildi. 17. yüzyıl sonlarında dönemin padişahı tarafından İstanbul Kaymakamı Osman Paşa'ya hitaben gönderilen fermanda Halep ve Şam'da olduğu gibi hane, ecza ve dükkânların taş, kireç ve çamurla yapılması, ahşap binaya da ruhsat verilmemesi emrediliyordu.¹⁰ 19. yüzyıl ortaların-

da ise özellikle 1865 tarihli Hocaapaşa yangınından¹¹ sonra kâğır ve ahşap bina arasındaki fiyat farkını ortadan kaldıracak çare arayışıyla herkesin kâğır bina yapımına özendirilmesi hedeflendi.

10 Şevval 1282 [26 Şubat 1866] tarihinde ahşap yerine kâğır bina yapımının gerekçelerini hazırlamak üzere Halifelik makamınca bir komisyon oluşturuldu.¹² Bu gerekçelerden ilki güvenlikti; güvenliğin sağlanması düzen ve temizlik esasına dayanıyordu; güvenli, temiz ve düzenli bir şehir, medeni bir biçimde imar edilmiş demektir. Bunu sağlamak da öncelikle halkı eğitmek ve alıştırmakla mümkün olabilecekti. Şehrin arzulanan

1865 Hocaapaşa yangını yeri düzenlemelerinde yeni açılan eksen (günümüzdeki ismiyle Düzgün Sokak) üzerinde yer alan dönemin çok katlı kâğır binalarından.

Fotoğraf: Si Bel Gürses

biçimde imar edilebilmesi için ahşap geleneğinden vazgeçilerek kâğır inşaat sistemine geçilmesi amacıyla inşaatın temel malzemesi olan tuğlanın fiyatı hesaplandı. Fabrikadaki imalat ve kalfaların harcamalarına karşılık yapılan hesaplama sonunda kalfaların masraflarının yüz kırk bin kuruşluk" bir değerle Dersaadet ver-

Tersane-i Amire'den eski gemi sağlanacaktı. Kireç vergisi kamu fonu karşılığında kaldırılacak, bu da ahşap ve kâğır bina arasındaki fiyat farkını ortadan kaldıracak kolaylıklar olarak gösterilecekti. Bu nedenle tuğla imalatına devletçe verilecek yüz kırk bin kuruş uygun görülmüştü. Öte yandan Avrupa'dan beş yüz altına, tuğla

böyle yeni yapılacak binalar uygun yerlerde devlet tarafından yaptırılacak örnek binalara benzetilecekti. Tüm bu kararlardan sonra ileri bir tarihte bu kez ahşap bina yapımına izin verildiği görülecekti.

AHŞAP, KÂĞIR, YARI KÂĞIR BİNA YAPIM MALİYETLERİ

Şehremaneti'nde bina yapımına ilişkin hazırlanan raporlardan birinde, İstanbul'da yangın yerlerinde ve diğer yerlerde yapılmakta olan kâğır binalar gibi yeniden ahşap yapıya da şartlı olarak izin verilebileceği yazılıydı. Kâğır binanın sağlamlığının ve yangına dayanıklılığının kabul edilmesine rağmen ekonomik yetersizlikler nedeniyle şartlı olarak ahşap bina yapımına devam edildi. Bununla birlikte yangına karşı çözüm üretmek gerekiyordu. 18 Nisan 1295/ 8 Cemaziyülevvel 1296 [30 Nisan 1879] tarihli rapora" göre ahşap bina cephesinde bağdadi üzerini sıvama tekniğine son verilecekti; çünkü hava koşullarına bağlı olarak cepheye sıva döküldüğünde çirkin bir görüntü oluştuğu gibi, açıkta kalan bağdadiyi tekrar sıvatmak da zordu. Bu nedenle binanın kaplama tahtası ile kaplanmasına karar verildi.

Rapora göre, ahşap olarak inşa edilecek binaların sağ tarafına sekiz parmak (parmak: 254 cm) boşluk bırakılarak, "halis harçlı" tuğla duvar yapımı şart koşulmuştu. Bu duvar zeminden beş arşın (arşın: 68 cm) yüksekliğe kadar beş parmak, beş arşın yükseklikten saçığa kadar on iki parmak genişlikte yapılacaktı. İfraz edilmiş arazide bitişik hane sahipleri ortak duvarı birlikte inşa edebilecekti. Bu kural sadece yangın yerlerinde değil, şehrin her yerinde yapılacak binalar için geçerli olacaktı. Bir sokakta bulunan binaların yarısı kâğır ise geri kalanı da kâğır olarak inşa edilecek, yarısından azı kâğır ise geri kalan binalar raporda bulunan maddelere göre inşa edilecekti. Kâğır iki bina arasına ahşap bina inşa etmek kesinlikle yasak edilecekti. Yanıcı maddeyle üretim yapılan dükkânların çatıları tonozla kapatılacaktı. Mevcut ahşap binaların

1865 Hocapaşa yangın yeri düzenlemelerinden sonra yapılan Kadırga'da Sarayıcı Sokak'taki kâğır sıra evler.

Fotoğraf: Sibel Gürses.

gilerine karşılık olarak ödenmesine karar verildi ve sözleşme yapıldı. Bu girişim kâğır bina inşaatının sürekli olarak ucuz yaptırılmasını sağlamak ve halkı buna zorlamak için önemliydi. Kiremit ve kereste fiyatlarını belirleyecek memurlar, ebnîye idaresince görevlendirilecekti. Taşocağı için gereken barut hazinenin fiyatı ile sattırılacak, malzemenin ihtiyaç duyulan yerlere naklini kolaylaştıracak yollar düzenlenecekti. Dersaadet'e civardaki mahallerden (sur dışı kas-tedilyor) yapılacak kum nakli için

kesmekte kullanılan bir makine ithal edilmişti. Böylelikle işçilik ve zaman kazanılacaktı. Ne var ki tüm desteklemelere rağmen ahşap bina yapmakta ısrar edenlere şüpheyle bakılacağı ifade ediliyordu. Verilen desteklerin yanında bir toplumsal baskı oluşturulduğu da gerçektir.

Gerek yanan yerlerde gerek diğer mahallerde binaların kâğırdan, cep-helerinin ise "düzgün" ve "eşit" olarak süreklilik içerecek şekilde yaptırılmasına dikkat edilecekti. Bundan

1865 Hocaapaş
yangın yerl
düzenlemele-
rinde yeni
açılan eksen
(günümüzdeki
ismiyle Şehsuvar
Bey Sokak)
üzerinde
aralarındaki
yangın duvarıyla
inşa edilmiş
olan ahşap sıra
evler.

Fotoğraf: Sibel Gürses.

üzerine yapılacak ilavelerde ve etrafı açık arsalarda tuğla duvar yapmak zorunlu olmayacaktı. Ancak bitişik olmayan binaların birbirine uzaklığı en az altı arşın olacaktı.

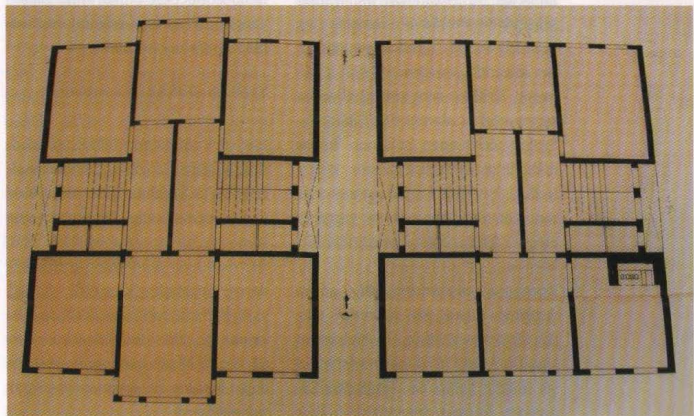
Kâğir bina maliyetinin yüksek olması nedeniyle İstanbul suriçinde nizam-namelerin dayatmasıyla kalitesiz bir şekilde yaptırılan kimi yarı kâğir binaların depreme karşı dayanıksız olduğu da göz ardı edilmemelidir. Kaldı ki devlet desteğiyle imal ettirilen tuğlaların talipleri olmayınca emek ve paranın boşa gitmesi de söz konusuydu. Bu nedenle o dönemde yasaklamalar yerine ahşap, nim kâğir, adı nim kâğir bina maliyetlerinin hesaplanarak karşılaştırılması; bunun sonucunda inşaat konusunda yeni çözümler üretilmesi düşünülmüştü. Örneğin Giritli Rıza Bey tarafından Bâb-ı Âli'ye sunulan raporda üç tip binanın maliyeti hesap edilmişti. Buna göre, nim kâğir bina 1.068.000 kuruşa, adı kâğir bina 1.007.000 kuruşa, ahşap bina 97.000 kuruşa mal olmaktaydı. Nim kâğir binanın arşını 665 kuruşa, adı kâğir binanın arşını 425 kuruşa, ahşap binanın arşını 382 kuruşa çıkmaktaydı. Deprem ve yangına dayanıklı olmayan adı kâğir bina yerine iki tarafına yangın duvarı yapılan ahşap bina herkes tarafından inşa edilebilecekti.

Belgede bu üç binanın yapım şekli, kullanılan malzeme ve işçilik maliyetleri ve ekinde inşa edilecek hanenin tip planıyla (Çizim 1) birlikte detaylı olarak verilmiştir (EK 1). Bu plan inşai evreyi içeren ekiyle birlikte yarı kâğir bir binaya aittir. Belgede bina tipleri için temelden çatıya kadar kullanılacak malzemeler ve işçilikler detaylandırılmıştır. Dolayısıyla dönemin yapım teknikleri hakkında bilgi sahibi olmak da mümkün olmuştur. Esasen bu çalışmalar şehrin sadece yangın geçiren yerlerini değil büyük ölçekli arazileri de imar edebilme arayışlarının ürünüydü.

DÜZENLENEN MAHALLELER ARASINDA YAPTIRIM FARKLARI, AYRICALIKLAR

Yangınlardan sonra getirilen yasaklamalara ve yangına dayanıksız olmasına rağmen, ahşap bina uzun süre tartışma konusu olarak kalmaya devam etti. Halkın ekonomik gücünün yetersizliği ve bu tür binaların kısa sürede inşa edilebilir olması nedeniyle ahşap sürekli tercih edilen bir konut tipi idi. Ayrıca ahşap inşaat bilinen bir ustalık işiydi. Ek olarak vakıf arsalarının üzerine ahşap ya da kâğir inşa edilecek binaların nezarete kazandıracağı kira geliri de göz

Çizim 1:
Tip bir planı
hazırlanmış
bittüplik nizam
konutun birinci
kat planı (sol)
ve zemin kat
planı (sağ) (BOA,
ŞD. İNZ. d.691/11).
Çizime göre
birinci kat
planında
merdivenin
devam ettiği,
çıkması olan
birinci katın
tekrarlandığı,
ikinci bir
kat daha
olabileceğini
işaret ediyor;
tip plan
katlarda yer
alan bağımsız
servis hacimleri
nedeniyle her
katta bir daire
olabileceğini
gösteriyor.

Harita 1- 19. yüzyıl İstanbul haritasında 1875 tarihli nizamnamenin yapılanma koşullarına göre bölümler. Ayverdi Haritası olarak bilinen Tarihi Yarımada'nın 19.yüzyıldaki temsili gösteren, 20 parçadan oluşan harita yazar tarafından birleştirilmiştir.

ardı edilmemelidir. Bu gerekçelerle yangınlardan sonra varlıklı olmayan kimselere ahşap yapı ruhsatı verilmesi anlaşılır bir durumdur. Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar arasındaki mekânsal ayrışma 19. yüzyılda bu kez varlıklar ve yoksullar arasında varlığını devam ettirmiştir. Nitekim suriçinin 1875'lerden sonra merkez alanını diğer mahallelerden tecrit eden bölünme "kenar mahalle"yi yaratmışa benzer. Belgelerdeki "şerefsiz ve kenar mahalle" tanımlamaları ahşap bina yapımını meşru kılmamın göstergelerindendir.

Hocapaşa yangınından (1865) sonra suriçinin büyük bir kısmının tahrip olması nedeniyle, 14 Muharrem 1292 12o Şubat 1875/ tarihli İstanbul ve Bîlâd-ı Selâse'de Yapılacak Ebniyenin Suver-i İnşaiyesine Dair

Nizamname'de olası yeni bir yangına engel olmak amacıyla İstanbul'un bu bölümü iki kısma ayrıldı (harita 1). Bu bölümde Unkapanı'ndan Zeyrek ve Sepetçilerbaşı ve Horhor caddeleriyle Aksaray Karakolhanesi önünden Yenikapı'ya kadar olan Beyazıt civarı birinci kısma, Fatih ikinci kısma dahil edildi. Birinci kısımda yeni yapılacak binalar, ikinci kısımda ise 10 bina-dan fazlası yanan yerlerdeki kâgir olarak inşa edilecekti. İkinci kısımda on adetden az bina yapılacaksa ya da tamir edilecekse bunların iki yanına yangın duvarı inşa edilerek bağdadi olan cepheleri sıvanacaktı.¹³

YANGIN DUVARI VE AHŞAP

Ebniye Kanunu'nun (1882) 79. maddesine göre, yangın geçirmiş mahallede tarla kuralına göre kâgir bina yapımı zorunluydu. Ne var ki aynı kanunun bir sonraki maddesi olan 80. maddede merkezden uzak, iktidarın ifadesiyle "kıymetsiz, kenar" mahallelerde şartlı olarak ahşap bina inşaatına izin verilebilecekti. Bitişik nizam ahşap bina yapım şartı da diğer binalar ile arasında yapılacak tuğla duvardı.

İlk defa 1233 tarihli bir fermanda "Ehl-i İslâmdan olsun, reâyadan olsun zî-kudret olanlar iki hâne bey-ninde çatıdan bir zirâ miktarı terfî olunarak kâgîr duvar yapmak ve iş bu yapılacak kâgîr duvarın inşasına suhûletle medar olmak için bi-l-iştirâk mesarîfî verilererek yangın duvarı yaptırılmak sirâyet-i harîke mâni olacağı" yazılmıştı. Bu satırları aktaran Osman Nuri Ergin'in ifade-siyle "1233'de sûret-i umûmiyyede yâni müslim, gayr-i müslim, zengin, fakire iki hâne arasında yaptırılacağı emredilen yangın duvarı -pek mebzûl olan şefkat ve merhametle- yalnız agniyâya hasredilmişti."¹⁴ Osman Nuri Ergin'e göre, yangın duvarı inşasıyla ahşaba yeniden izin vermek esasen zenginleri desteklemekti; çünkü her ne şekilde olursa olsun inşaat yapmak pahalı bir işti.

DEPREM GERÇEĞİ VE AHŞAP

Birçok yangının ardından İstanbul 1894 yılında bu kez deprem felâketiyle tahrip oldu. Bu depremden sonra ahşap ve kâgir bina arasında yeniden bir tartışma başlatıldı. Atina rasathanesi direktörü Mösöy Eginitis

tarafından 3 Ağustos 1310 [16 Ağustos 1894] tarihinde verilen raporda, ahşap binaların depreme karşı kâğırdan daha dayanıklı olduğuna dikkat çekiliyordu. Ek olarak depreme dayanıklı diğer bina tipinin bitişik nizam inşa edilen ve bağlayıcı demirlerle desteklenen tuğla bina olduğu da belirtilmişti.¹⁵ Özetle İstanbul'da bu dönemde çeşitli nedenlerle ahşap bina yapımı, inşaat alanında göz ardı edilmeyecek bir çözüm olarak uzun süre varlığını sürdürmüştü.

ARSA İFRAZI VE İNŞAAT

Devletin kâğır ya da ahşap hangi tipte olursa olsun, bina yaptırmak isteyenlere bir şekilde destek olduğu açıktır. Büyük ölçekli arsaları ifraz ederek imara açmak isteyenlere gerekirse şartlı ahşap bina ruhsatı verilmişti. Örneğin 13 Teşrinisani 1315 [25 Kasım 1899] tarihinde Fatih-Çarşamba'daki Kovacidede Mahallesi'nde bulunan Lokmacı Sokağı'ndaki iki numaralı arsanın sahibi, arsasını on iki parçaya bölerek bunlardan üç tanesini satmıştı. Bu arsa 1313 senesinde yangın geçirdiğinden, arsa üzerinde kâğır bina yapımı zorunlu tutulmuştu. Ancak satın alanlardan sadece biri küçük bir bina yapabilmişti. Diğer ikisi ise maddi güçleri olmadığından dolayı arsaları terk etmek zorunda kalmıştı. Kalan dokuz parça arsaların talipleri de kâğır bina inşa edebilecek ekonomik güce sahip olmadıklarından satın almaya yanaşmıyordu. Arsa sahibi Şehremaneti'ne yazdığı dilekçesinde arsaların boş bırakılmasının hem kendine hem de devlet hazinesine zarar vereceğini dile getirmişti. Yazışmalar sonunda ahşap bina yapımına izin verilmişti. Ek olarak bunun için mevcut haritanın kopyası üzerinde tashihi yapılacaktı.

Gelenegi bir anda değiştirmek mümkün olmadığı gibi buna istekli olmak da yeterli değildir. Gelir getiren arazilerin boş bırakılması yerine imara açmak elbette kârlı bir iştir. Nitekim kâğır bina yapım zorunluluğu nedeniyle bina yaptırmayacak girişimcilere "yer'in merkeze göre konumu gerekeç kılınarak da destek olunabilmişti."¹⁶

VERGİ YOLUYLA İNŞAİ GİRİŞİME DESTEK

İstanbul'da 1920'lerde yangında evleri zarar gören yangınzedeler mescit ve medreselerde kalmaktaydı. Bu dönemde halkın ödeyeceği vergiden elde edilecek gelirle yangınzedeler evlerini yapabilecek ve yangınların büyümesine engel olacak çağdaş itfaiye araçlarına kavuşacaktı. Yangın yerlerinde yaşayan ahşap bina sahipleri

olduklarından, sadece yangın yerlerine ait olan vergi muafiyetinden faydalanamayacaktı. Yine yangından sonra yangın yerinde arsa satın alanlar da bu ayrıcalıktan yararlanamayacaktı. Ancak esas olan, şehrin en kısa sürede imarını gerçekleştirmekti. Bu bilgilere ulaştığımız belgede emanet azası Berberyan Efendi'nin ayrıcalığına sadece yangın yerlerine ait olması gerektiği görüşü doğrultusunda oy kullandığını öğreniyoruz.¹⁷

Tablo 1- Yol vergisinin idareler arasında paylaşım yüzdeleri ve miktarları

Tahsilat Yüzdesi	Lira	
30	120.000	Şehremanetine ait hisse
30	6.000	İstanbul Vilayeti hissesi olarak cibaliyet edecek meblağ için senevi aidat tahsihiye olarak şehremanetine İstanbul Vilayet-i Hususiyesi'ne
15	60.000	Harık Komisyon-ı Âlisi'ne
25	100.000	Vasıta-ı itfaiye mesarifi mukabili Şehremaneti'ne
100	400.000	Yekûn

leri hariç, kâğır bina yaptıranlar on yarı kâğır yaptıranlar beş sene vergi ödemeyecekti. Ancak üzerinde bina olmayan arsaların sahiplerinden vergi alınacaktı. Buna rağmen imkânı olmayanlar için, Şehremaneti tarafından usulüne uygun şekilde inşaat yapmaya hevesli şirketler desteklenecekti. Her sene yangınzedelere yardım amacıyla 50.000 lira, "harık komisyonu" bütçesine aktarılacaktı. Emlak vergisi yerine senelik alınan "tarık bedeli" artırılacak, bu bedelin bir kısmı Şehremaneti'ne kalacaktı. İstanbul'un nüfusu 1326-1327 [1910-1911] yıllarında 185.000 (ortalama 200.000) düzeyindeydi ve bu dönemde alınan yol vergisinin yıllık 20 kuruştan hesabıyla 400.000 lira-lık bir bedel tahsil edilmekteydi. Bu bedelin idareler arasındaki paylaşım yüzdeleri tabloda gösterilmiştir (Tablo-1). Ek olarak yangınlardan sonra Şehremaneti'nin bina vergisinden uğradığı zararı karşılamak amacıyla itfaiye teşkilatının Harbiye Nezareti yerine Şehremaneti'ne bağlanması düşünülmüştü. Yangın yerlerinde tamamı yola terk edilen arsa sahipleri başka yerlerde bina yapmaya mecbur

YANGIN ALANLARINDAKİ VAKIF ARSALARINDA YAPILACAK DÜZENLEMELER

Yangın yerlerinde üzerinde konut bulunan diğer vakıf arsaları gibi çeşme, sebil, cami, mescit ve mektep arsalarının yer kaybetmemesi için, "şehrin bezemesi ve kamu yararı ilkesi"nce Ebniye Kanunu'nun 20. ve 22. maddelerinde, söz konusu vakıf mülklere herhangi bir ayrıcalık tanınmadığı görüldü. Şehremaneti'nden Şura-yı Devlet'e gönderilen yazıda bu durum düzeltilmeye çalışılıyordu. Usulen tarla kuralına göre düzenlenecek mahallerde bir arsanın %25'ini geçmemek şartıyla yola terk etmesi gereken miktarın zorunlu olduğu durumda, arsanın sahibi ya da kiracısı bellidir. Buna göre vakfa ait cami, medrese gibi hayriyelerin ilgili kanun maddelerine eklenmediği görülür. Ayrıca, kanunun 5. maddesinin ibadet mekânı bir yana, avlusunun dahi dokunulmazlığı kabul edilmişti; kaldı ki olası zayıfattan sonra, geride kalan arsa üzerinde ibadethanenin imarı da mümkün olamayacaktı. Bu nedenle 19 Teşrinievvel 1331 [1 Kasım

1915] tarihinde hayır işlevi gören, saltanata ait olanlar da dahil olmak üzere, vakıf binaları ve arsalarına ziyat uygulanması gerektiği belirtilmişti.¹⁸ Ek olarak bu türden binalar vergilendirmede ayrıcalıklı olacaktı.

İstanbul, dönemin yöneticilerinin ifadesiyle milyonlar kıymetinde vakıf mallarıyla ham bir servete sahipti. Modernleşme sürecinde bu türden vakıf mülklerden yararlanmanın tek yolu ekonomik yetersizliği ortadan kaldırmak ve modern imar kurallarına göre dönüştürmekten geçiyordu. Örneğin vakıf mülkün rehin bırakılarak faizle borç para sağlamasıyla inşaat işleri sürdürülebilirdi.¹⁹ Böylelikle herkes ekonomik gücüne göre mülk edinebilecekti. Özetle şehirde bu biçimde bir düzenleme ve bölünme, her ne olursa olsun inşaatın sürekliliğini sağlamaya çalışan bir yatırım mantığının sonucuydu.

EBNİYE KANUNU DEĞİŞİKLİĞİ

Birinci Ebniye Kanunu'na (1882) uygun olarak yeni düzenlemeler yapılmasına rağmen, kanunda saptanan birtakım eksiklikler bazı maddelerin yeniden ele alınmasını gerektirmiş olmalıdır. Bu nedenle, Şehremaneti'nde on beş sene görev yapmış emanat muavini Remzi Bey'in oğlu Serkan Bey'den, Avrupa şehirlerinde olduğu gibi, İstanbul'un düzenlemesi ve yangınların önlenmesi için neler yapılması gerektiğini belirten bir rapor hazırlaması istenmişti. 22 Temmuz 1890 tarihinde hazırlanan raporda Ebniye Kanunu'nun bazı maddelerinin yeniden düzenlenmesi ve Şehremaneti ve Dersaadet belediyelerine ilişkin mevcut kanunun değiştirilmesinin gerektiği yazılıydı. Buna göre şehir düzenlemelerinde iki seçenek vardı. Birincisinde eksiklikler tamamlanarak mevcut durum kabul edilecekti. İkincisinde ise şehrin bütününe kapsayan bir haritası yapılacak ve düzenlemeler bu haritaya uygun olacaktı. Birinci seçenek ancak sokakları dar ve düzgün olmadığı halde binaları sağlam olan şehirlerde kabul edilebilirdi. Dönemin anlayışına göre Viyana'da Saint Stefan Mahallesi buna örnektir.

İkinci seçenek kıymetli araziye sahip olmasına rağmen binaları değişmesi gereken şehirler için düşünülebilirdi. Dersaadet'te bu seçeneklerin her ikisi de mevcuttu. Metne göre Kumkapı, Hocaapaşa, Bâb-ı Âli, Mahmutpaşa, Balıkpazarı, Galata ve Beyoğlu dışında kalan yerlerde cami, medrese ve benzerleri hariç korunmaya değer binalar mevcut değildi. Yeni kararlar alınabilmesi için şehir haritasının (Umumi Harita) yapılması gerekmektedir. (Erkân-ı Harb Dairesi'ne 20 sene önce –yaklaşık 1870'lerde– bu iş için 67.000 kuruş verilmesine rağmen düzgün bir eser ortaya çıkarılamamıştır.)

Mahalle şekline sokulacak vakıf arazilerin düzenlenmesine ilişkin kanunun 16. ve 17. maddelerinde değişiklik yapmak zordu. Ayrıca rapora göre Avrupa'daki gibi çok katlı yapılaşmayı uygulamak için bina yüksekliklerini yeniden düzenlemek gerekirdi. Örneğin dükkânların üzerine inşa edilecek kat sınırlaması –bir kat ya da on arşın gibi– bu konuda sorun oluşturmaktaydı.

Ebniye Kanunu'nun 79. maddesine göre kâgır bina yapımı zorunlu olmasına rağmen, bir sonraki madde, gücünü padişahın iradesinden alarak zorunluluğu ortadan kaldırmakta ve bir istisna oluşturmaktaydı. Ne var ki bu özel durum (80. madde) kenar mahallelerde yaşayan ihtiyaç sahipleri için geçerliydi. Oysa İstanbul nüfusunun çoğunluğu özellikle "müslüman kesimin dar görüşlülüğü nedeniyle ahşaba olan düşkünlüğü" laynenli nedeniyle bu tür yerler tamamen ahşap binalarla dolacaktı. Bu nedenle ahşap binanın yasaklanmasına karşılık dört tarafı kâgır, kiremit altı çamur sıvalı "hafif kâgır bina" olarak tanımlanan binanın yapılması mümkün olabildi.²⁰

Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi'ne havale edilen ve Mütercim Hakkı ve Sadık Beylerin hazırladığı bir diğer rapor²¹ mevcut Ebniye Kanunu'na uygun yapılanma koşullarının tartışılmaya devam ettiğini gösterir. 1580 numaralı rapora göre, Hocaapaşa yangınından sonra alınan kararlar

yeniden gözden geçirilecekti. Bu raporda yeni bir Ebniye Kanunu nüshası önerilmişti. Önerilen kanunun en önemli maddesi yine "ebniye" ile ilgiliydi. Yangın yerlerinde on haneden fazlasının yanmasıyla birlikte o mahallede yeni yapılacak binaların tarla kurallına göre kâgır yapım şartı tartışmalı bir konuydu. Nitekim buraları büyük olasılıkla kâgır bina yapımına başlanan mahallerdi. Bunun istisnası 80. maddeye göre fakir ailelerin yaşadığı izbe yerleşmelerdi. Oysa henüz düzenlenmemiş, yoksul ailelerin yaşadığı ahşap binaların çoğunlukta olduğu yerlerin düzenlenerek geniş caddelere kavuşturulması, şeref kazanması ve izbelikten kurtarılması gerekiyordu. Bu dönemde İstanbul mahallelerinde yoksulların varsıllardan daha fazla sayıda olması nedeniyle muhtarlığa yapılan başvuru sonucunda, ahşap bina inşaatına şartlı olarak izin verilmişti. Bu nedenle ahşabın tamamen yasaklanması ve bu konuda kararlılık gösterilmesi gerekmektedir. Ek olarak birinci sınıf bir ahşap bina en az kâgır bina kadar maliyetli olabilmekteydi. Yazılanlara göre halkın, özellikle Müslüman kesimin ahşaba olan yatkınlığı, tamamen cahillik ve bilgisizlikten kaynaklanmaktaydı; ayrıca bu kişilerin hafif kâgır bina inşa etmeleri de mümkündü. Bu görüşe göre kâgır bina inşaatını zorunlu tutmak için tarla kurallını uygulamaya sokacak bir yankını beklemek de anlamını yitirmekteydi.

Ebniye Kanunu'nun 81. maddesindeki Boğazıcı sahil köyleri ile ilgili olan bölümün, sokaklarla ilgili 1. maddenin ve yanıcı madde satışı yapan dükkânlarla ilgili 45. maddenin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bunun için Avrupa şehirlerini görmüş, mimarı konuda bilgi sahibi kişilerden oluşturulacak heyet tarafından düzenlenecek umumi harita sayesinde, şehrin her yerine eşit müdahale edilmiş olacaktı. Avrupa'nın düzenli şehirlerinde olduğu gibi Dersaadet caddeleri de "mekvi" ve "serefine" göre sınıflandırılacaktı. Hazırlanan planlara göre her caddede inşa edilecek binanın yüksekliği ve sahibinin ödeyeceği vergi ayrıca hesaplanacaktı. Ekonomik gücü ye-

tersiz olanlar aralarında birleşerek, binanın cephe ve yolla ilişkisinde plana uygun hareket etmek şartıyla, yaptırımları binanın içini istedikleri şekilde bölebileceklerdi. Bu, apartman biçiminde bir binanın tarifine benzer. Geniş bağ bahçe içindeki binalar hariç, ahşaba kesinlikle izin verilmeyecekti. Sokakların darlığı ve düz olmaması yangının hızını artıran bir neden olduğundan mevcut Ebniye Kanunu'nun birinci maddesinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Dersaadet umumi haritasının hazırlanması için Nafia Nezaret Dairesi'nde askerlerden oluşan bir heyet oluşturulmuş, harita bitirilmek üzereyken tatil edilmişti. Eksik olan haritanın tamamlanması gerekiyordu. Vakıfların menfaati gözetilerek kira gelirini artırmak amacıyla, her türden binanın rehin bırakılması ve vakıf mallarının intikal hakkının genişletilmesinin hukuki yolları aranmalıydı. Yabancı sigorta şirketlerinin usulsüzlükleri takip edilmeli, bundan başka kasten yangın çıkaranlar hakkında cezai yaptırımlar uygulanmalıydı. İstikameti ve genişliği karar verilen cadde ve sokaklarda inşa edilecek binaların en büyük ve en küçük değerleri hesaplanmalı, tek katlı mağaza ve dükkân inşa edilmeliydi. Bunların üzerine kat ilave edilmek istendiğinde zemin katındaki dükkânın yıkılması gerektiği ve her iki mülk sahibinin çıkarını gözetin bir kanun ilavesine ihtiyaç olduğu belirtilmişti. Bundan başka, karaborsa kum, kireç ve tuğla satışının engellenmesi, emlak vergisi miktarının azaltılması önerilmişti. Belediye azalarından Nuryan, Konstantin ve Galip Beyler belediyenin önemli bir gelirinin azalmasına neden olacak bir görüşe itiraz etmişti. Dönemin vergi

uygulamasında, zemini 100 arşından (-50 m²) az olan iki katlı konutun, her arşın için 20 para (para=360 kuruş); zemini 100 arşından fazla ya da 100 arşından az üç katlı konutlarda 40 para; binalı ya da binasız arsaların koruyucu duvarlarından dahi 20 para vergi alınacaktı. Taşralarda ise nüfusu 10.000'e kadar olan yerleşmelerde Dersaadet'te alınan verginin 1/5'i, 10.000'den 100.000'e kadar ve daha fazla olan şehirlerde tamamının alınması kararlaştırılmıştı.

Raporda kâğır binanın yangına karşı dayanıklılığı vurgulanmakla birlikte, daha ucuza inşa edilebilecek üç tip bina önerilmişti:

- 1) halis harçla ve putrel demiri kırılsı, çatısı ziftli nim kargir/yarı kâğır bina
- 2) halis harçla tuğla duvarlı, çatısı yarı kâğır bina
- 3) temelden çatıya kadar ahşap, çatısı ikinci tipte olduğu gibi ahşap ve çamurlu harçlı, tava kiremidi döşemeli, dört yanı her katta demir hançerle binaya bağlanmış bir tuğla genişlikte halis harçlı duvarlı bina.

Raporun tarihi 10 Kanunusani 1306/11 Cemaziyülâhır 1308 [22 Ocak 1891] olup, esasen bu öneriler II. Ebniye Kanunu'nun taslağı ve 7. maddesidir.²¹ Ancak bu kanun uzun ömürlü olmamıştır. 1848 ve 1849 tarihli Ebniye Nizamnamelerinden sonra gelen birinci Ebniye Kanunu 1882 tarihli'dir. Belgeler arasında 22 Ocak 1891 tarihli bir Ebniye Kanunu'na rastlanmıştır. Ne var ki 23 Ağustos 1891 tarihli kanundan²² yedi ay önce yazılmasına rağmen Mecelle'de bu kanundan bahsedilmemiştir.

SONUÇ

19. yüzyılda İstanbul'un imarında özellikle Suriçinde yangının önemli bir etmen olduğu bu yazıya da içeren dizinin ilk bölümünden itibaren vurgulandı. Ancak imara vesile olan yangından da önemli olan, Osmanlı yönetiminin bu dönemde hayal ettiği şehri yaratma çabasıydı. Bu kurgunun yangınla örtüştüğü zamanlar olabildiği gibi yangından bağımsız tasarrufları da mevcuttu. Bu dönemde nüfusu artan İstanbul'da inşaat sektöründe istihdam sorunu da yoktu. İnşai faaliyetleri destekleyen ortamın tam anlamıyla hazır olduğu söylenebilir. Bu koşullar altında devlet tarafından gereken her türlü destek verilmiş, engeller ise ortadan kaldırılmaya çalışılmıştı. Kanun maddelerinin dikkatli sorgulanması sonucunda, yasaların ılımlı istisnalarla şartlı olarak devre dışı bırakılması sağlanmıştı. Suriçinde ahşap bina yapımını 19. yüzyılın modern imar uygulamaları dışında bırakmadan değerlendirmek gerekiyor. Bize göre ahşap bina yapımı esasen yangın yeri ve diğer düzenlemelerin birbiriyle kurduğu ilişkinin de bir parçasıydı. Düzenlemelerin devamının koşulu ekonomik ya da hukuki engellere rağmen inşaatın sürdürülebilmesiydi. 1839'da başlayan hayal bitmişe benzemiyor. Yerasimos'un da belirttiği gibi, İstanbul'da dolambaçlı dar sokakları ve çıkmazlarıyla eski kent yapısının hiç korunmaması da çok az korunmuş olması, dünyadaki gelişmelere paralel olarak amaçlanının süreklilik göstermesi ve başarılı (!) olmasının sonucuydu.

SİBEL GÜRSER

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
ŞEHİRCİLİK BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

- 1 Bu yazı, MSGSÖ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde, Haziran 2015'te tamamlanmış olan "Tarihi Yarımada'da Hıcapaşa Yangın Alanının Mekânsal Dönüşümü" isimli doktora tezinin bir bölümünden alınan yapılarak kurgulanmıştır.
- 2 Feridun Dirimtekin, *Fetihin Sonrakı İstanbul* (İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1953), s. 6.
- 3 Nicola de Nicolai, XXVII. c. XV., akıran ege, 2. Dirimtekin, a.g.e., s. 6.
- 4 Salomon Schweigger, *Sütlükent Kenti'ne Yolculuk 1578-1581*, çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), s. 120-121.
- 5 Sibel Gürses Söğüt, "İstanbul'un İmarı ve Yangınlar-ı Osmanlı Şehir Yönetiminin

- Modernleşme Sürecinde Yangınların Rolü", *Toplumsal Tarih* 270 (Haziran 2016): 64-66.
- 6 Ahmet Refik, *İleri Önkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930), s. 66-68.
- 7 Gürses Söğüt, a.g.m. ve "İstanbul'un İmarı ve Yangınlar-ı", 19. Yüzyıl İstanbulunda Modern İmar Uygulamaları: Yangın Yeri Düzenlemeleri", *Toplumsal Tarih* 271, (Temmuz 2016): 74-86.
- 8 Ahmet Refik, a.g.e., s. 21.
- 9 Gürses Söğüt, "Yeni Belgelerle 1865 Hıcapaşa Yangını", *Toplumsal Tarih* 263 (Kasım 2015): 74-80.
- 10 BOA.AMKT.MHM.d.147/36.
- 11 "Karaağaç harmanlarında tuğlanın bin adedi uş kuruşa satılmaktadır." Gürses Söğüt,

- "İstanbul'un İmarı ve Yangınlar-ı...", (EK), BOA.SD.d.69/11.
- 12 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. 4, s. 1698-1699.
- 13 Ergin, a.g.e., c. 2, s. 1091.
- 14 Hamiyet Sezer, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Ankara Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi* XXVII/29 (Ankara, 1997).
- 15 BOA.SD.d.81/13.
- 16 BOA.BEO.d.4684/352/35.
- 17 BOA.BEO.d.4425/33808.
- 18 BOA.ADVN.MKL.d.32/21.
- 19 BOA.Y.PRK.TKM.d.18/27.
- 20 BOA.SD.d.2572/24.
- 21 EK.2.BOA.ADVN.MKL.d.32/21.
- 22 Ergin, a.g.e., c. 5, 1700-1715.

Ek 1 (BOA.ş..d.d.691/11)

Dersaadet ve Bilad-ı Selâse'de harik mahalleriyle sair yerlerde yapılmakta olan kârgir ebniyenin aşşap olarak inşası hakkında bazı ifâdeye dair
"Dersaadet ve Bilad-ı Selâse'de harik mahalleriyle sair yerlerde yapılmakta olan kârgir ebniyenin aşşap olarak inşası ebniyeye mülâsık havi Hendesehan'den verilen makâm-ı emanetten bi-l tezkere tesyir olunan mezkure Şura-yı Devlet'e havale ile ol babda Tanzimat Dairesi'nden (C.) İrfan İslâh su-i valada kılınan muzakerede gösterildiği vecihle aşşap rûhsat verilme lazım geldiği halde ne gibi takyidat ıcrasıyla harik sırayetini men edebileceğinin (C.) olan kârgir ebniye ile şimdiki halde halının yapılmakta olduğu kârgirlerin ve iki tarafı duvar ile muhat olarak yaptırılacak aşşap binaların beyinlerinde olan fark-ı fiyatın ve kârgir yapıların menin devamı tercih olur ise ıcrâ-ı aslısınca tevhin ve tadilî fiyata delalet edebilecek tedbir ve nesiyatın ve daha hatırlara (C.) ve alınmış teklifi için Alıncı Daire reislye devair-i müşkel rû'esasın ve erbab-ı (C.) ve malumatının emanet meclisine cille-i emanetin taht-ı rıyasetine meşahat arz ve (C.) mütalaatıyla netice-i karar havi heyetçe mühürlü ve mukemmel bir layihanın bi-l tanzim ırsalı hususuna himmet buyurulması" 24 Nisan 1296/15 Cumazıyelevvel 1296/6 Mayıs 1880 "Muhterik olup da yapılabacak veyahut tamirini işi edilecek olan aşşap ebniyenin cihati haricilerle bağdadi üzerine sıvalı olarak mecburiyet nizamı ahalice müşkâlatı mucib olduğu gibi fennin dahi uygunsuz bulunduğundan ve mamalî ıcrâ-ı nizamıye (...) dairesinde inşaat ve tamirat ıcrâ ettirmeyen aşşabi emanet ve bunun bazıları duvar fakr-u zaruret ve bazıları da hazı rûb-ü hayısyet bulunmaları ve bu babda zabıta edilen müracaat-ı resmîlerin neticesi kalmış cihetliyle haklarında hükmi-i inşanın ıcrasında layıhâd sübete tesaduf olduğundan bahisle ıcrâ-ı icabı hakkında emanet acızı ser mühendislerin 29 Kanunısani 1294 tarihli ita kılınmış olan birkita müzakere ol babbaki tezkere-i acıazıya leffen takdim kılınmış ekseriyet aza ile bi-l tertib irade-i şerifdar olan bir nizamın tadiline bir heyetin rey ve kararına vâsıta olduğundan heyet-ü devair rûs'asının teşekkülüylü-i müzkere iade buyurulmuş ve binaberin mekur ser mühendislik tarafından acizen bi-l tanzim 9 Haziran 1295 tarihli verilen bir kuta müzakereyle kaleme alınan layihâ deften keşfiyle heyet-i teşkilî maruzının kararı üzerine selef-i acızı muvafak Mehmet Paşa tarafından takdim-i itare olunmuş ise de yevm cevabı zuhur ermedikçe kayden müstebehan olduğu şerranın takrir deavri el husu ahalinin bu babda sıbratınalrı üzerine mekurser mühendislik tarafından (?) ifadat vuku bulduğuna ve ehemmiyet madde ise meydana olduğuna nazaran umuma ait olacak bir teşhâat nizamnamenin sırat-ı husulü zımminde tekid keşfiyet lüzumu anlaşılmış olmakla madde-i marûza hakkında verilecek kararın leffen tesyiri neticesinde tarafı acizane mezbeg ve

ızbar buyurulması babında emri-i ferman" 15 Eylül 1295/11 Şevval 1296/28 Eylül 1879
1. madde- Aşşap olarak inşa olacak ebniyelerin hin-i inşasında tarafına yani yevm-i yesârına 8 parmak şahında maltemel tümü halis harçla tuğla duvar inşa olunacak ve bu da mecburî olacaktır.
2. madde- İş bu duvarların inşası sırasında tarik kuturları cihetlerinin zeminden 5 arşın ırsıfına kadar 3 parmak, 5 arşın ırtıfından saçağa kadar 12 parmak ve saçaktan dahi kezalk 12 parmak çıkıntılı olacağı gibi saklân dahil 12 parmak mürteli bulunacaktır.
3. madde- İş bu ebniyeler tarafının inşa olunacak duvarlar ittisalinde bulunacak hane sahipleriyle müşterek olarak yapılsa caiz olup ve fakat müşterek yapılabacak duvarların sahlânı 12 parmak olup evsaf-ı sarresi (ikinci madde ahkâmına tevlik olunacaktır).
4. madde- İki hane beyinde yapılacak duvarlar bunun için ifraz lazım gelecek arazi bir nisbet müşterekte bi-l feraz ita edilecek bu suretle inşa olunacak ebniyelerin gerek ırtıfatı ve gerek tül cihetle herhangi cisim ise cismin cidarı ona nisbetle tecessüm edilecektir.
5. madde- Dördüncü madde ahkâmına tevlik inşa olunacak duvarlar mesarifi gerek ırtıfat ve gerek tül cihetle küçük olan ebniyenin tül ve ırtıfadan hasıl olan miktar 8 parmak sahn ile bi-l hesap her ne cisim hasıl olur ise ol miktarının mesarifi küçük hane sahibine aid olup ma dast mezkûr duvarın öbür cihetinde olan büyük hane sahibine ait olacağı gibi temel mesarifi dahi kezalk küçük hanenin tül nisbetinde bi-l hesap hasıl olacak miktar masrafının nısıf küçük ve nısıf diğeryle fazla yapılmış olan temel mesarifi de büyük olan haneler aşşabına aid olacaktır.
6. madde- Aşşap hanelerin gerek tamir ve gerekse tedcidinin bağdadi üzerine sıvanın fesh ve ılgası kamakî el-sabk kaplama inşası.
7. madde- İş bu ahvalın kabulünden sonra mücceden mahalle heyetine konulacak araziyle harik mahallerinde inşa olunacak ebniyeler balada mütur bendlere tevlik yapılabacaktır ve iş bu ahvalden evvelce mahalle heyetine konulmuş araziyle muhterik mahallerde aşşap inşası caiz olup bir sokağın nısıf kârgir olarak inşa olunmuş büyütm mubakisi haliyle Kârgir ve nısfından dîn ise balada mütur bendlere tevlik enşap olarak inşa olunacaktır.
8. madde- Her iki kârgir ebniye arasına aşşap ebniye caiz olmaz.
9. madde- Herhangi mahalde olursa olsun ırfarı duvarsa veyahut açık ve bostan derunlarına yapılabacak olan bir hane için duvar yapmağa lüzum olmayıp ancak canbî erbasında bulunan diğer hanelerin 6 arşın bi-l mesafesinde meşrutdur.
10. madde- Mevcut aşşap hanenin üzerine ve sahına ilave yapılabacak olan parçalar aşşabına bu gibi ilavet duvar yapmaya mekur tutulmayacaktır.
11. madde- Herhangi mahalde olursa olsun atleş ıcrâ-ı sanat edilen ve mevad-i müstemle vaz olunacak olan dükkanlar kemakî el-sabk üzeri tonozlu kârgir olacaktır.
Şura-yı Devlet'in kararını havi bulunan tezkere-i resmîyyede emri-i irade

buyurulduğu vecihle yapılabacak duvarların sureti inşasının mübeyyin olan iş bu beyanımı ve lenni mahsusuna tevlikten metin olarak inşa edilecek olan bir kârgir hane ile şimdî yapılmakta olan kârgir hanelerin ve kezalk tarafını duvarlı bitiren aşşap hanenin yanı ur suretde bulunacak emakin keşf ve mesarifi mübeyyin defterler ile resm-i matlub ve mecmuları ol babda irade-i vukela penahileri mucibine tecmî komisyonca dai terlik olunmak üzere takdim kılınan" 9 Haziran 1295/21 Haziran 1879
**Dersaadet ve Bilad-ı Selâse'de harik mahalleriyle sair yerlerde yapılmakta olan kârgir hakkında bazı mütalâtı ve badezeyin yapılabacak ebniyenin harik muhatarasından emanet olan bir surette ifrazıyla aşşap olarak yaptırılması lüzumuna havi ser mühendis Girit'li Rıza Bey tarafından bil tanzim makâm-ı emanetten Bâb-ı Ali cenabı seniyesine takdim kılınmış olan layihâ üzerine Şura-ı Devlet Tanzimat Dairesi'nce ceryan eden müzakaratı neticesini havi olmak üzere yapılan müzakere suretinin ırsal kılındığı beyan-ı âlîsiyle aşşaba rûhsat vermek lazım geldiği surette ne gibi takyidat ıcrâ-ı iltizamıyla harik sırayetini men edebileceğinin ve usul-ü metin dercat olan kârgir ebniye ile şimdiki halde ahalinin yapılmakta olduğu kârgirler ve iki tarafı duvarlı muhat olmak üzere yaptırılması mer-i muhat ile canibinden dermian olunan aşşap binalar mesarifi beyindefi fark-ı fiyatın ve kârgir yapılabacak devam edecek olur ise lüzumu aslısınca tedbir ve tevhin layihâ delalet edebilecek tedbir ve teşebbüsün ve daha hatırlara gelecek esbab-ı iletin terlik ve mütalaasıyla netice-i kararın mütezzih eden bir kuta layihâ tanzim ve takdim kılınmasını emri 15 Cumazıyelevvel 1292 tarihli ve 124 numaralı tezkeri-i seniyeye kıraat olundu.
**Ahkâm-ı irade-i celile sekene-i dar-el hilafeti alialyinden harik yüzünden müsab olan takımın dünyada en ziyade lazim-ı labudun olan sekenelerinin suhuleti tedariki hususunda imar-u tanzil melemekle maddesinde ehem olan tedbir-i muktezinin iltizamının ve şimdîye kadar sırayet harikten dolayı Desaadet halkının uğramış oldukları bunca müsibet ve felaketin vukuda delalet eden esbab-ı zahiriyyenin düğünülmesi vücubunu mutasannâi olduğundan ona göre derin mütala ve teklifi meşahata müsbet kılınarak harik olan neticenin atade arz ve tafsilâle ıttibak kılındı.
Beyandan müstefî olduğu üzere harik-i kebîrde Dersaadet'in bir kuta-i cesime-i mamuresi harab olması cihetle harik vukuda ıztale-i esbab-ı mucibesine ve zuhuru halinde men-i sırayetine medar olmak mahlâsiyle İstanbul ikiye taksim olunarak birinci kısımdaki bilimum ebniyenin kârgir ve ikinci kısım dahilinde to hanelden ziyade muhterik olan mahallere ve mücceden mahalle şekline konulacak arazi üzerine yapılabacak ebniyelerin dahi kezalk kârgir ve bu kısma mücceden ve tamir suretiyle münteriden yapılabacaklarına cevaben erbas bağdadi üzerine sıva olarak aşşap yapılabası bu babda neğr olunamıztamname-i mahsuselye tayın ve takyid kılınmış ve halk ona göre ebniye inşası için mecburiyet nizamıye tahtına****

almıştır.

Vak'a nim-kârgir ebiyenin itizâm-ı mefânet ve harîk muhatarasından bir dereceye kadar selâmeti ve bedhî ve fakat bu yoldaki maksadın tamamen husulî ahalinin servet ve iktidarının kâfiyetiyle kabili mümkün olması tâbî olmasından ve kârgir ebiyeye ahsâs nispetle mesrûf (7) vücutta gelmekte olduğu gibi Dersaadet halkının umumiyetle servet ve iktidâr husul mertebesine kâfi olmaması hasebiyle harîkzede olan vefâsâr bina yapıracak bulunanların bir takım erbâb-ı iktidâr ve server bulunanların bile umumiyyet matlûb vecihle kârgir ebiyeye yapılmaya kudrât maliyetleri müsâl olmamasından dolayı bu ana değîn İstanbul chehrinde nim-kârgir olarak yapılan ebiyeye hakikaten pek az ve bu sebeple ahalinin hükûmû nizamâ tevîk muamele için yapılmakta bulundukları binâlar kârgir denilemeyecek surette adî olmasıyla hüdâgîr bir hareket arz vuku bulsa her türlü muhatıra ve tehlikeneden gayrî salimdir. Bunların hükûmû nizamâ tevîgî yolunda her ne kadar takyidat, itizâm ve icrâ kînisâ adem-i iktidâr ve fûkarân-ı servet cihetle bundan ilerisine gidilmek taht-ı imkânda olmadığî misillî harîk vukûdunda nim-kârgir bina dahi harab ve ihraktan mesûn olmayıp yalnız bir dereceye kadar harîkin men-i sirayetine hizmet edebildiğî enzar-ı umumiyyede pek çok defa vukûat meşhudî ile sabîi olması cihetiyle kabîl-i inkâr olmaları mamuriyet ve itizâm chehrinde değîn men-i harîk meselesine nel-i küllîsî bulunmak yüzünden râğbet-i umumiyyeyi kazanamamış olduğundan mecburiyet-i mezkûre ahsâp ebiyeye inşasıyla imarî kabîl olan ekserlerini ve bil-husus harîk mahallerinin kaesb-i mamuriyet edemeyerek elyevn harab-ı şîr halinde kalmasını müntehîi olmasın ve mamafih bu misillî halî durmakta olan arsalar ve harîk mahallerine civarlarından ötekî berikî taraflarından süprütülür vesair şeyler atılmakta olduğundan bunlar eyyâmî harada tağallun edecek cıyadât havayî ihlâl etmekle mümkünür. Tezkûre-i seniyye-i mezkûrenin bir fıkrasında irade ve işâr buyurulduğu üzere kârgirin icrâi aslıyesî İfîyatının tadîl ve tehlîm esbâbının taharrîsîyle nim-kârgir yapılmasının devânî cihetî mevzû-bahîs edildikte bu suret mukaddema dahi düşünlerek ve bil-fîlî tekrûbe edilmek hatâ şehremenatince külliyyeti akse sarfıyla kiremit ve tuğla fabrikaları keşâd edilmiş ve pek çok emek ve zahmetler sarf olunarak tehlîv-i ihtıyacat ve fiyata çalışılmış olduğu halde ihtıyâg ve matlûb derecelerinin fayda görülmemiş olduğundan şâtim cihetî esnaf ve tüccar ne kadar teşvik ve tergîp edilse ve kendilerinden devletçe ne yolda mûsade ve muaffiyet gösterilse kârgir ebiyeye inşasının tâtîm ve teşhîl edecek mertebede tehlîv fiyat ve takvîye-i levâzîmde kabîl olmayacağı cihetiyle yine devletçe muntazam ve kullanış fabrikalara redarikiyle bir uğruda defaten bir hayli masraf ihtıyâr lazâm gelip halî hazır ise buna gayr-i mûsade olmakla beraber mübevvak olan tecrube ve misale nazaran bu bâbda tasarruf edilen fayda ve menfaât bu defa dahi hasıl olmayacağı şüpheiden varest bulunmak idğinden bâlâda esasî mezkûr olan üç sınıf ebiyenin fark-ı

fiyatı anlaşılacak üzere hendesahane muvaffakatiyla mahsus bir resmî ile keşif defteri yapırlıp bunların masrafı muvazene edildi.

Zikr olunan defter mütalasından müstebân olduğuna göre metin ve müstahkem olarak tuğladan yapılınacak nim-kârgir bir bina her masraf dahil olduğu halde 1.068.000 ve aletî adî surette yapılınmakta olan yine o esametle nim-kârgir bina 1.007.000 ve iki tarafı tuğla duvarlı muhat olarak yapılınması dermıyan olunan kezalik o heyet ve vüs atteki mükemmel ahsâp bir binanın dahil 97.000 kuruş masrafla vücutta gelebileceğî anlaşılmiş ve şu hesapça birinci sınıf itibar edilen kârgirin beher arşına 665, ikinci sınıf 425 ve üçüncüsünün arşına 382 kuruş masraf isabet ettiğinden mezkûr binncı kârgir ile ahsâp bina masrafı beyrinde beher arşında 300 kuruş karib ve ikinci ile yine ahsâp masrafı arasında 43 kuruş raddesinde fark ve fazla görülmüş ve birinci kârgirin fark geliş ile beraber ahalîce birveche marûzat kabîlî icrâ ve devam olamamasına veşimdi halk tarafından yapılınları ve ikinci addedilen adî kârgirin ise men-i sirayeti harîkçe hiç faydası ve ahsâptan farkı görülemeyip ebiyenin kârgir inşâ ettirilmesinden maksatı aslî olan iş bu men-i sirayeti kazıyesini veche mukerrer üzere ebiyenin tarafına tuğla duvar inşası maddesi bil-defaât müşahade ve tahkik olduğu üzere daha ziyade teinine kâfi bulunmuş olmasına binaen tarafına duvar yapılınmak kayd esası ve ayette gösterilen sair şerait altında Dersaadet ve Bilâri-i Selâse'de ahsâp ebiyeye inşasına ruhsat ırası hususu müstelzim muhsenat ve mamuriyete muvaffik hal ve hükümete görünerek ittihâd-ı arî ile tasvip olunmuştur.

Şöyleki, evvelâ Hendesahane bazı mühendis ve erbâb-ı vukûlîla bil-mûzakere 11 bendî şâmil yapılan mebrut layiha tafsilân muharrer olduğu üzere ahsâp olarak inşâ olunacak ebiyenin hin-i inşasında tarafına yani yemîn-i yesârına 8 parmak tahtında ma-temelî halis harçla tuğla duvar inşası.

Saniyen iş bu duvarların ebiyenin tarik cihetlerinin iki başlan zeminden 5 arşın irtifaya kadar 3 parmak ve 5 arşın irtifadan aşağıya kadar 12 parmak şağıktan yukarısı kezalik 12 parmak ebiyeden ileride çıkıntılı olması ve saklân dahil 18 parmak mürteli bulunması.

Salisen mezkûr duvarların irtisalinde bulunacak ebiyeye sahipleriyle müsterek olarak yapılması calz olup fakat müstereken yapılacak duvarların sahtları 12 parmak olması ve evsafı sairisi ahkâmına tevîk edilmeli ve 12 parmaktan ziyade kalın duvar yapılmakta tarafının serbest tutulması.

Rabian iki hane beyrinde yapılacak duvarlar icrâ ifrazı lazâm gelecek arazi nisbet-i müstereke ifrazı itâ edilmek duvarlar bu surette inşâ olunmakla beraber bunların tarafını yapılacak binâların gerek irtifâ-i ve gerek tûl cihete hangisi cesim ise duvarın ona nisbetle ve tevîk ile cesametlendirilmesi.

Hâmisen bend rubî ahkâmına tevîkin inşâ olunacak duvarlar mesarîfinden gerek irtifâ ve gerek tûl cihete küçük olan ebiyenin tûl ve irtifâına nisbetle hussesi 8 parmak sahnî ile bil-hesap hasıl olacak cesim üzerinde her ne miktarda belğ olur ise o miktârın küçük madaasının büyük hane sahibine ve temel mesarîf dahi kezalik

küçük hanenin türlü nisbetinde bil-hesap hasıl olacak miktâr masrafının büyük haneler sahiplerine raci olmasında.

Sadisen bağdâdî sıvalar berî-i barâna karşı dayanmayıp her senet tamir muhtaç olmakta idüğünden mevcut ahsâp hanelerin gerek jamîr ve gerek tecdidinin bağdâdî siva yapılmacı mecburiyetinin fesh ve ilgasıyla bunların kemâfîi sabk kaplama olarak inşası.

Sabî'an bundan sonra müceddeden mahalle heyetine konulacak araziyle harîk mahallerinde inşâ olunacak ebiyenin bâlâda muharrer benîler ahkâmına tevîkin duvarlı muhat ahsâp yapılınması ve evvelce mahalle heyetine konulmuş olan ahsâp muhterik mahallerde ahsâp inşası caiz ise de bir sokakta nisfî kârgir olarak inşâ olunmuş olan bütüden bakiyesi yine kârgir yapılop fakat bunların nusfından dürtü ise küşürün bâlâda muharrer usule tevîkin duvarlı muhat olarak ahsâp inşası.

Sâminen her iki kârgir ebiyeye arasında veya bir kârgir bina irtisaline yapılacak ahsâp ebiyeye ahsâbının kârgirler tarafına yarım arşın sahnında tuğla duvar inşasına mecbur olması.

Tasien herhangi mahalde olursa olsun etrafı duvar veyahut açık bulunan ve bostan derunlarına yapılacak olan bir hane için bir veya muharrer duvar yapmağa lüzum olmayıp ancak mezkûr hane cevâib-ı erbâsında bulunân diğer hanelerin 6 arşın bûd mesafesinde bulunulmasını mebrut olması.

Asîren kadîmden muhafaza duvarı olmayarak yapılmiş mevcut ahsâp ebiyenin üzerine ve terasına ilâve yapılacak olan parçalarından dolayı haneler ashabı duvar yapmağa mecbur tutulması.

Bir de herhangi mahalde olursa olsun derûnuna atreşle icrâî sanat edilen ve mevadî müstemile ve dahi olunacak olan dükkânların kemâfîi el-sabk üzere tonoslu kârgir olarak inşâ ettirilmesi ve badema kendi ihtıyârıyla gerek taştan ve gerek tuğladan kârgir bina yapıracak olanlar şimdiki gibi adî surette kârgir yapılmayıp misillaka nim-kârgir inşasına mecbur olması teşhîs olunmuştur.

İşte minval-i meşrû üzere tarafının duvar ile muhatolarak yapılınacak binâlar harîk vukûduna sirayeti mahzûrundan gereğî gibi emîn ve salîm olacağı misillî saye-i hâzret-padişahîde Dersaadet'te sureti mükemmelde teşkil olunmuş iki iftayı alayı bade devirde ve mahallat aralarında dahi o derecede muntazam değîlde vücutlarından haylice istifade edilebileceğî suretde müteaddid olan alet ve edevat-ı iftayı mevcut olup hüdâgîrde harîk zuhurunda bunlar dahi yettîp umur-u iftayı ve men-i sirayetine ihtimam ve gayret edecekleri aşkar buyurulduğu cihetle bu dahi mezkûr duvarların şâmil-i kefl olduğu selâmet ve menfaate pek çok yardım edeceklerinden heyeti acizanimizde bu husus üzerine ceyran eden terkkat ve mûzakereat ve derpîş edilen mütalâat neticesi bâlâda best-i temhîd kilindığı üzere her tarafı ahsâp ebiyeye inşasına ruhsat itâsının muhsinatı suretinde isticrar eylemeğî ve ol bâbda buyurulacak mûsadeyi celile istikmâl esbab-ı huzur ve rahat abid emrinde her an ve zaman masrûf olan imaret-i eîtal seniyeyi hâzret-i padişahıye zaim-i faike umuma lisan şükranını tezîm

eden emir-ü şevket ve iclâl-i cenab şehriyari davut mefur-ı mahsusine bu yüzden dahi tertîl ve tezkirini müstelm bir alifet-i lahike olaçağı veraseten arz ve tekrarı bahkulan keyfiyyet Şûra-i Devletçe dahi bilterkî karar altına alındıktan sonra ol vechile inşaatı mübaşeret etmek üzere halka mezuyniyet ishtisâl ve itâsî emir-ü rey (oya bağı) Aliden ol bâbda emir-i ferman' 3 Temmuz 1295/25 Recep 1296/15 Temmuz 1879

'Dersaadet ve Bilâd-i Selâse'de harik mahalleriyle sair yerlerde yapılacakta olan kârgir ebniye hakkında bazı mütalaatı hâvi Hendesaheneden verilen müzakerenin ırsal kılndığına dair Şehremanetin Şûra-i Devlete havale buyrulur 20 Safer 1296 tarihli 239 numaralı tezkeresi 10 Rebüllevvel 1296 tarihinde Tanzimat Dairesine ne itâ olunmakla kiraat edildi.

Mezkûrenin meâlî nizam-ı muhhar mucibince İstambul ve Bilâd-i Selâse'de kısm-ı evvel tûbar edilen mahallerde ebniye kârgir olarak inşa edilmekte ise bunların etraf-ı erbâ duvarlarının yarım arşın kalınlığındaki tuğla ile yapılması ve ateşe mukavemet edebilecek surette olması ve cephelerinde tamirle muhtaç olan hanelere tahta kaplamasının menâ'ile bağdadî ile siva ittihaz edilmiş ise sivilçe sukakta ve dokülekler edebileceğinin ve aslı metin ve rasın olan kârgir ebniye ile şimdiki halde halkın yaptırmakta olduğu kârgirlerin ve iki tarafı duvarla muhat olarak yapılacak aşşap binaların beyrinlerinde olan fark-ı fiyatın ve kârgir yapılmasına devam terçih olunursa icralı ashiyesine tevhin ve tadil-i fiyatta delalet edebilecek tedbir ve teşebbüsünün ve daha hâirlara gelecek esbâb-ı illetin tetkiki için Altıncı Daire reisile sair devairi müteşekkile reislerinin ve erbâb-ı fen ve malumatının emanet melicisine celbiyle bizzat Şehremaneti saadeti bey efendi hazretlerinin rıyaseti tahtında maslahat arz ve amik müzakere ve mütalasıyla netice-i kararı hâvi heyette mukemmel bir layihaların tanzim ırsalı hususunun emaneti mezkûreye emir-ü işar tezkir kılndı. Emir-ü ferman' 18 Nisan 1295 / 8 Cumazıye evvel 1296/30 Nisan 1879

Müstahkem Surette İnşa Olunacak Nim-Kârgir Binaının Miktar-ı Masrafı'
1. Kalem Sağlam turab zuhur edinceye kadar temel mahalleri hafı ve ihraç olunacak turabın deriyaya naklı ve yirmilik kırışten tahtına ve onluk kırışten üzerine ma yasak ve püştüban iki kat ızgaralı ve cedid taş ve halis harçla zemine musavı bil-cümle temellerin inşası 19.920 kuruş.
2. Kalem Mezkûr temeller üzerine sağlam yerli kerpiç tuğlasından halis harçla ve iki katı bir kantarlık lama demir etrafı erbâsi daire-i mâ-dâr beher kama ma-zincir kırışler ile merbut ve kezalik harçla tarafını siva ve mermer badana ve tersine tek tek sövelerinden söve ve meşeden cam ile çerçeve ve demir kanat ve çifte tersine sövelerinden ginko olukla şaak ile etraf erbâsının tuğla duvarının inşası 58.664 kuruş.
3. Kalem Derun temeller üzerine onluk kırışten taban ve mezkûr tabanlar üzerine 1/3 kantarlık lama demirden lama-zincir baştan başa onluk ve her katında bulunmak üzere kırışler ile merbut ve çapı altılık verdenesinden sütün ve âdi altılık payanda ve (senub)? latasından kuşak veya bir taş

münhedim ve tecdid surette tamirle muhtaç olan ve arsa üzerine mücedden yapılan ebniyenin umumen kârgir olaçağı tasnîh kılınımsı olması hasebiyle aşşap ebniye inşasının ihtiyarı layiha mezkûre ahkâmına muvayir olaçağı mütalası üzerine emanet ser mühtendisi Giritli Rıza Bey celb ile Hendesahane'nin müzakeresinde muharrer mülâhazat ve bâlâda beyan kılınan muamelat hakkında ceyran eden izahat ve tetkikatın neticesi şimdiki usul üzere tesri husul mamuriyet maksadına muvayeretini göstermiş ise de ondört seneden beri iltizâm ve ilân olunan kârgir usulünün her surette temin-i ezhan edilmeksizin bir işâr-i sathıye tagayyürüne hükmetmek kabil olmayıp usul-ü mebhusenin maksad-ı umuruna muhaleletini hâli hâzır üzerine mümkin-ti alâ-çer'â olabilecek başka tedbir müessser ile işlah ve tadil eylemek lâzım geleceğinden ve bu cümle ile beraber mumaileyh Rıza Bey tarafından dermyan olunan mütalaanın bir de ebniye-i aşşabiyyenin kârgir duvarlarına yek dâğirinden tefriki sirayeti harik mahzurunun def'i olaçağı müttezamin ise de şu suret dahi fennin ve sirayeti harik mahzurunda sair cihetine nazaran şayâmı tetkik ve te'ammül olduğundan faraza aşşaba ruhsat verilmeğe lâzım gelirse o yolda veya sair surette ne gibi takayyüdât ıcrasıyla harik sirayetini men edebileceklerin ve aslı metin ve rasın olan kârgir ebniye ile şimdiki halde halkın yaptırmakta olduğu kârgirlerin ve iki tarafı duvarla muhat olarak yapılacak aşşap binaların beyrinlerinde olan fark-ı fiyatın ve kârgir yapılmasına devam terçih olunursa icralı ashiyesine tevhin ve tadil-i fiyatta delalet edebilecek tedbir ve teşebbüsünün ve daha hâirlara gelecek esbâb-ı illetin tetkiki için Altıncı Daire reisile sair devairi müteşekkile reislerinin ve erbâb-ı fen ve malumatının emanet melicisine celbiyle bizzat Şehremaneti saadeti bey efendi hazretlerinin rıyaseti tahtında maslahat arz ve amik müzakere ve mütalasıyla netice-i kararı hâvi heyette mukemmel bir layihaların tanzim ırsalı hususunun emaneti mezkûreye emir-ü işar tezkir kılndı. Emir-ü ferman' 18 Nisan 1295 / 8 Cumazıye evvel 1296/30 Nisan 1879

Müstahkem Surette İnşa Olunacak Nim-Kârgir Binaının Miktar-ı Masrafı'

1. Kalem Sağlam turab zuhur edinceye kadar temel mahalleri hafı ve ihraç olunacak turabın deriyaya naklı ve yirmilik kırışten tahtına ve onluk kırışten üzerine ma yasak ve püştüban iki kat ızgaralı ve cedid taş ve halis harçla zemine musavı bil-cümle temellerin inşası 19.920 kuruş.
2. Kalem Mezkûr temeller üzerine sağlam yerli kerpiç tuğlasından halis harçla ve iki katı bir kantarlık lama demir etrafı erbâsi daire-i mâ-dâr beher kama ma-zincir kırışler ile merbut ve kezalik harçla tarafını siva ve mermer badana ve tersine tek tek sövelerinden söve ve meşeden cam ile çerçeve ve demir kanat ve çifte tersine sövelerinden ginko olukla şaak ile etraf erbâsının tuğla duvarının inşası 58.664 kuruş.
3. Kalem Derun temeller üzerine onluk kırışten taban ve mezkûr tabanlar üzerine 1/3 kantarlık lama demirden lama-zincir baştan başa onluk ve her katında bulunmak üzere kırışler ile merbut ve çapı altılık verdenesinden sütün ve âdi altılık payanda ve (senub)? latasından kuşak veya bir taş

(?) tarafını bağdadî ve halis harçla siva ve mermer badana ve halis harçla siva ve yasaklıktan pervaz ve kezalik kama kalastan tarafını avadanlık döner kilit ve menteşe ve çifte dolap ve yağlı boyalı bil-cümle derununda aşşap bôlmeyle ile mezkûr bölme ve duvarlar üzerine beşlik kırışten tabla, beylik kalastan mahya mahya ve mikras ve çapı altılıktan baba ve (senub)? onluk aşık ve gergi ve payanda ve şekizlik (senub)? latasından mercek ve çatı ve zeytin tahtasından kaplı ve üzerine samanlı siva ve yerli kiremitten püsterisi ve mahya ? beher zıradâ harçla bastırılmalı sakı inşası 42.292 kuruş.

4. Kalem Mezkûr duvarlardan bırakılacak tablamların üzerine beşlik verdeneden tabla sıra kalastan kırış ve bir parçalı geçme kalastan ma merdiven döşeme ve tahtına beş yapraklı geçme kalastan yassı şimşir kutu silmeli ve yağlı boyalı tavan üçlük ayancık latasından kırış ve kezalik sakı tahtında tavan ve halis harçla zemin katın malta taştından döşeme inşası 19.866 kuruş.
5. Kalem Etraf duvarlarının çıkmaları tahtına sönük mermerden fere ve kezalik mermerden basamak ve eref ve tekne ve frenk mermerinden zar-ü frenk ve müstemilat sairesi mümkün olarak hela ve abdesthane takımları ve cedid taş ve halis harçla rahti ve paye ve kerpiç tuğlasından ayna ve kemer ve davlumbaz ve kubur ve halis harçla derun ve birüne siva ve seğ aneştan döşeme ve bolmesi orak ve denizlik taş ve harçla ma-hafriye soğaka çıkıncaya kadar lağım ile mezkûr binanın bir muş resin-i inşası 200 kuruş.
yüzde 10 hesabla hammaliye ve masraf müteferrikaş misillü akçe ile yalnız 168.809 kuruş belîğ olmuştur olmakla şehri verildi.

Adi surette ahali tarafından yapılacak olan nim-kârgir binanın miktar-ı masrafı

1. Kalem Cedid taş ve halis harçla mezmûze ve beşlik verdeneden bir kat ızgaralı ma-hafriye ve turabın deriyaya nakliyle temellerin inşası 8.737 kuruş.
2. Kalem Mezkûr temeller üzerine yine kerpiç tuğla halis harçla mezmûze ve kezalik harçla tarafını siva ve badana ve icab-ı vechê dördü bir kantarlık lama demirden bağlaması ma-cam ve çerçeve etraf erbâ duvarlarının inşası 35.450 kuruş.
3. Kalem Üçlük kırışten taban beşlik verdeneden sütün ve çifte dolanan payanda ve ayancık latasından kuşak ve tavaniğin bağdadî ve halis harçla sivasi ve kolluktan söve ve yasaklıktan pervaz ve kalastan ma-boya doğrama kapısı derunu aşşap bôlmeyleyle üçlük kırışten tabla ve (senub)? latasından mahya ve makası ve dörtlük verdeneden baba ve göğüsleme ve ayancık latasından mercek ve tavaniğtan kaplı ve cedid kiremitten püsterisi ve mahyası ve harçla bastırılması sakı inşası 27.833 kuruş.

4. Kalem Ayancık latasından kırış ve kalas yassı püşt-ü zar-ı kuvvetli ? sakı tahtında tavaniğta (senub)? latasından kiremit ve kalastan döşeme ve kezalik tavan 16.412 kuruş.

5. Kalem Etraf duvarların çıkmaları tahtına sönük mermerden fere ve kezalik mermerden basamak ve eref ve tekne ve frenk mermerinden ? ve müstemilat sairesi mümkün olarak hela ve abdesthane takımları ve cedid taş ve halis

harçla memzûce raftı ve paye ve kerpiç tuğlasından kezallî halis harçla ayna ve kemer ve davlumbaz ve kubûr-u derûn ve birüne sıvası vederun bolmeve tuğla döşemesi ocak ve kezallî taş ve harçla tarafını duvar ve üzeri kapakla ma-hafriye lağmıdan mekdr binarın inşası.

yüzde 10 hesabla hammaliye ve masraf müteferrika misillü akçe ile yalnız 107.891 kuruş belîğ olmuş olmakla serh verildi.

"...onun üzerine tanzim ve ırsal ile Şîra-i Devlere havale buyrulıan mahzathâ yine Tanzimat Dairesi'nde kiraat ve mutalaa kilindi. Meallinde ve beraber olan resin ve keşif defterlerinden müsteban olunduğu(açıkladı)ğ)ı vechile 253 arşın terbianda(253 arşın taban alanı) nîm-kârgir bina 168.000 ve âdi-kârgir 107.000...iki tarafı kârgir duvarlı muhat olarak mukemmel ahşap dahi 97.000 kuruş masrafıla vücûda geleceği ve şu hesaba her arşında birinci sınıf kârgir ile ahşap beyinde 300 ve âdi-kârgir ile ahşap beyinde 40 kuruş fark olduğu görülmüştür. Şu muvaze beyan olunduktan sonra mazbatada gösterilen mütalaa evvelki işleri tekrardan ibaret olmak üzere âdi kârgirlerin gerek men'i sirayeti harik yolunda faydası görülmüğü ve bir hareket arzı vukû bulsa tehlikeden salim olamayacağı ve birinci sınıf kârgirlerin inşaat-ı tahit-i mecburiyetine dönüşü bu da âdi kârgirleri yaptırmağa muhtemel olmayıncı için olur geleceğini ve eczâ-i aslîyes'i fiyatında tehin ve taadil esbabının taharışıyla nîm-kârgir inşaatı iltizam olunsa mukaddeme emanette o yolda vukû bulan teebbüsatı matlub vechile fayda görülememişyinin emaksad-ı aslı istihsal olamayacağı ve yeni yapılacak binaların tarafına tuğla duvar imâl olunup da ahşaptan inşasına cevaz görülmüş sirayeti harik men'ine kıyafetle beraber istidatı umumiyeye dahi tavafuk edeceği mütezzamin olur.

Baldâ arz ve ifade kilindiği vechile Şehremanetin evvel ve ahir arzı olunan esbûb-ı kârgir bina yapmağa herkesin kudreti olmadığınca ekseriye harik mahallerinin asâr-ı umrandan hâl-i kalması ve âdi kârgirlerin emniyetli hale olmaları maddeleri olup ancak bu iki kâziyye bundan undırtı senie mukaddem' ebniyye-i umumiyinin kârgire tahvilî esasına devletçe karar verildiği gün malûmen ahşabın mazzereti âdi mecburiyeti kârgirin hilâfında irad olunan her türlü ifadete mahzuzatır önünde şaşırıp kalınmasının icab etmizir Zira İstanbul şehri cihânın bir nokta-ı kıymetli olduğu halde büyü ve emâkının şekli tarzı memleketin manzara-ı âlempesinden girkinleştirerek vukû bulunduğ ve bu da ahşap binaların kıyasat ve eşkal hendeşisi gösterememesi ve bil-tabi ziyade dayanınamasıyla azukât içinde mail-i hizayî inhidam olmasından neşet eylediği irtizam tahakkuk eden şu mülhaza bir taraf bir iklimde dört yüz seneyi muvaceviz zamanda beri ahşap ebniyyenin bu belde-i evvelde ahşap etmiş olduğu hassar-ı mazar nazar-ı imâna alınacak olursa eylevm kârgir bina masrafına musadesizlikten abes olunan serveti umumiyenin bu derecelere tenzili esbabının en müessiri ve en büyüğü yangın belası olduğu bazi binlerce faylamların mahsul-u umuru olan emval ve eşyanın mazallah bir anda muhterik olmakla

servet-i samanının zayıf ederek fakir ve hanesiz kalmakla meskenet-i sefaletle uğradığı velhasıl -İstanbul bizzat bil-münasebe afat-ı nâriyeden hışsedeni hasâr olmaması- kelimesi bu kadar denilmiş en doğru tâbir olması kizum geleceği dahi kâziyye-i müselemendir.

Vukûat-ı tarhiyye ile müsbet olan şu delil harik-ı kebirde İstanbul'un en mamur kısmının muhterik olması ve birçok halkın sokak ortalarında kalmasıyla herkes indinde karin-i kabul olup servet-i umumiyetin bir müddet daha şu harik zıyanına tahammül edemeyeceği mertebeye tahlike vasıl olduğunun bu muzeratın sebebi müstakillî olan ahşap ebniyyenin tedricen olsun kârgire tahvilî kemal-i ehtimulyette kararlaştırılması ve binabiren harik-ı kebir arşalarına aşhabı tarafından kârgir hane ve dükkânlar yaptırılmağa başlanmıştır idi. Vak'a aradan on dört yıl geçmiş iken inşaatın ağır yürüdüğü ve daha hayli arşarın ebniyyeden hâl idiği meşhud ve malûm ise de bu hale yalnız aşhabı emlakın kârgir bina masrafılarına kudretleri mutahammül olmaması sebep tutulup da vukûat-ı umumiyeye henüz yeleşmeğe başlayan kârgir usulünün terkine cevaz göstermek yukarıda zıkr olunan afat-ı nâriye muzeratının devamlına kail olmak demek olur bu cümle ile beraber Şehremanetin muvahlıhan yaptığı muvazeneye göre âdi kârgir ile iki tarafı duvarlı olarak inşasına ruhsat verilerek istenilen ahşap ebniyyenin mesarifi beyinde arşınca 40 kuruş fark ve tezade(karşıtlı) bulunup âdi kârgiri yapmağa kudreti olmayan bir adamın masrafça o kâlar küçük bir fark artıdan kalmıyola istiaat vüsat gelebilmesi müselem olmadığı gibi bil-farz şuehvenin bir dereceye kadar faydası tasavvur olunsu bile men'at-ı cüz'îye için mazere-i külli ihtiyar etmek caiz olamayacağı derkâdır. Cûnkü evvela harikin sirayetini bir binanın iki tarafını te'min ile men olunmak kabil olunmayıp cevab-ı ırbâsının mahfuziyetini mevkul olduğu halde yaptırılmasına cevaz gösterilmek istenilen ahşap hanelerinin yalnız iki tarafına duvar çektilirlece arka yüzleri ahşaptan olacağına sâkfları dahi bil-iabı uysunsuz yaptırılacağına göre o duvarların harik sirayetini def'i hiç medar olamayacağı ve arklarına da duvar çekilsin denilse bu münakaşalar sade yüzlerini kârgir olmasına ısrardan ve alabını ezrardan ibaret kalacağı ve bu takdirde âdi kârgir ile o nev'i ahşabın masrafça fark bulunmayacağı bedihidir.

Sâlisân âdi kârgirlerin sirayeti harike mani olamadıkları dahi musaddak olmayıp bazı mahallerde o gibi kârgirlerin harikçe fayda görülememesi etrafında ahşap ebniyyenin ziyade olmasından neşet eylediği ve bir kârgir bina ne kadar metin ve müstahkem olsa birçok ahşap bina içinde bulununca adeta kireç olmak için hazırlanmış taş yığıntısı müsabisinde kaldığı ve harik-ı kebirden sonra kârgir bina yapılan mahallerde sirayeti bir harik vukû bulmayıp zühür eden afat-ı nâriyenin buyumeyerek def'ine çare bulunduğ malûmdur.

Salisen âdi kârgirlerin metin olmasının bir sebebi dahi ekseriye binaları maktaun deruhte eden kalfaların münâfî na-eşgri istihsalı garzıyla mukavelenemelerinin

münderic eşkal ve evsafı külliyen muğayır olarak inşa etmeleri bu türlü mefâsiden men'i vukûyla bina yapıncıların zarar ve hasardan vükâyelerine ve ebniye nizamâtının tamamen cerayamı ahkâmına şehremaneti ve mülhak devair mühendisleri tarafılarından mütemadiyen nezaret ve dikkat kılınmak icab eylediği onların dahi bu vazifeye ragbet etmemeleri kâziyyesi idüğü ve bu dikkarsızlık bir devam olduçka ne cins kârgir yapısa metaneti maksadı hasıl olamayacağı maslahattandır.

Rablan İstanbul ahâlisinin üç dört yüz senie evvelki usul-u taayyûn ve medar-i servetleri ile bunki günde olan sureti-i kesh ve maşaları beyinde farklı fark ve nisbeti dahi düşünmek lazim gelip asar-ı sâfide halkın âfât-ı nâriyeden görüldüğü zararları temir edecek beher-i noksan ettirecek birçok vesayiet intihâ mevcut iken tebdil-i ahkâm-ı zamaniyye ile onların şu asırda hiç imkânı kalmadığını herkes kedd-i yemin irki-cebin ile akçe tedarik etmeye ve mesken-i me'vasım o yolda yapmağa mecbur olduğu velhasıl eski vakitler gibi ahâlinin ahşap bina harikeleri zıyanına mukavemet etmeler ilim-i servet kaidesince dahi müstebad bulunduğ cihetle kârgir ebniye inşaatı usulünün mahv(azası) servet-i memleketin zalyadan vıkayesi için en müessir bir tedbir olduğu kabil-i inkâr değildir.

İşte şu mülahazata ve muvahlıhan tanzim olunan Ebniye Kanunu Layihasıyla kârgirlerin İstanbul ta bulca ta mim evvelki kararların tebdilân Şîra-i Devlet Heyet-i Umumiyesinde tasvîp olunduğuna aşhabı Şehremaneti tarafından teshîl-i inşaat hususunda kârgir ameliyatının aranılması yani ahşaba cevaz göstermekten ise kârgire muhterik şeylerin uzulması tedbirlerine müracaat olunması dairinin müzaharatı sabıkası cümlesinden iki iş arid kârgirin tehin-i masraf inşaiyeti için irâf olunan tırûk-u vesail maksada kâfi olamayacağı ve sadece sathî olarak beyan kılınmış ise de o bahisde irad edilen sözler ki mukaddeme vukû bulan teşebbüsatın memur-i tahsin olmadığına dâdır. Ana sebebi maslahata su-istimal karışması idüğü malûm olduğuna hasılı her ne surette olursa olsun ahşaba ruhsat tehlîkeye uğramasına ve bu da birçok kıl-ı kal dai olacağına o fikra ve mülahazadan sarf-i nazarla kireç ve kum ve demir ve frenk kiremidi ve tuğla ve kereste ve kuruş ve çivi misillü kârgirin icra-i aslîyesinde olan eşyanın ve bunlara mahsus fabrika ve ocakların vergi ve nakliyatın muaf tutulması ve münhasıran kârgir için ebniye rûsumunun tağvi ve fabrikalar tecissatının teşvik teşkiliyle ve suver-i sairine ile fadâkârlıklı ihtiyar olunarak kârgirin tehin fiyatı esbâbının istihzarıyla yapılacak ebniyyenin nîm-kârgir olamaz ise de bir derece daha metanet ve resanetine ve bilmelerinin ve sakflarının mahfuziyetine irtinâ olunması muhterik ve münasib görülmekte bu yolda lazım gelen tedbirin her cihetini ariz ve amik müzakere olunarak neticesinin yine mezbata bildirilmesi hususunda emanet müşar-ûn ilahiyeye iş ar ve tavsiyesi tezkiir kilindi.

DİPNOTLAR

- 1 Belgedeki kopuk parçalar okunamamıştır.
- 2 BOA ŞD TNZD Gıkt/n
- 3 1865 yılında Hocaapaşa'yı ngrından sonra kârgir bina inşası zorunlu kılınmıştır.

Ek 2 (BOA.A.DVN.MKL.d.32/21)

7. maddde- Üsküdar'da Paşalimanı'ndan ve Rumeli cihetinde Ortaköy den yukarı Bogaziçi'nde ve sahilaneler arkasında bulunan bağ ve bahçe vesair müstemilata geçilmek. Dersaadet'te sık sık vukû bulan harikelerin önü alınmak üzere hanelerin kargir olarak inşa edilmesi için itikiz eden tedbir ve esvak ve caddelerin sureti tanziminde tesviyesi hususlarına ve teferruatına dair bazı mütalat ve mülahazata şamil şer'ini ve suverî buyrulan iradesine cerebî padişahiye meblağ olup meclisi mahsusu vukela heyeti varakası suretiyle berber Şuray Devlet'e buyrulan teftişreylî hususiyi ile harikelerin men-i zuhuru tevsi hâkında itihâzı lazim gelen tedabiri tanzim Mabeynû Humaydın Mülûkane mütercimlerinden saadetli Hakkı Mürsaid Bey leh tarafına arz kılınan layihâ üzerine teftişreylî askerî komisyonca kaleme âlîp bir tezkerre seniyeye Şuray Devlet'e ihşan buyrulan mazbatâ birleştirilerek Tanzimat Dairesi'nde kiraat ve mütala olundu.

Sâli el zikr tezkerre hususiyi ile teblig buyrulan iradat-ı seniyeye-i hazretî padişahının hikmeti celile İstanbul evlerinin hermen cümlesi aşıpştan mamul olmakla beraber yeniden hane inşa ettirenler dahi ekseriyet üzere ahsap ebniyeyi tercih etmekte olduklarından ve ahsap haneler için her zaman yangın muhtırası mevcut olduğu gibi payitahtın Saltanat-ı Seniyye'nin ötesinde berisinde meydana gelen bir çok yangın burabelerinin enzar yar-u ağır karşısında çirkin bir manzara hasıl etmiş ve münur-u zaman ile mezbekle haline gerek sîhhatî umumiyeye münhal re'vadanî terakümuna mahâl olması gibi bir çok mahzurdu bu müstemlizin olduğundan şu halde derî-i meni için badema inşa olunacak büyük ve emakin kargir olarak yaptırılması maksadına çare-i sual tahaddisine ve kargirin bahası vücûda gelmesi başlıca kireç ve tuğla mesarifinin çokluğundan neçet etmekle olup alet ve edevat ile fabrika ebniye vesâiresinin mamulâtının sureti daimede rusumdan âfî gibi vesair türlü tesvifat-ı mümkün ve teşvikatî lüzumının irai ve ıcrat ve harîfata hane ve emakin sairresi muhtelîk olan ehoştan bir kısmı bunlara nekargir ne de ahsap olarak tekrar inşaya muktedir olmadıklarına bu makûlelerin mütasarırlı oldukları emlakın sarf-ı mevkufeye karşılık göstererek gayet ehven faizle akçe bulabilirmeleri husule getirilmesi için kanun ve nizamet ve adalet meklemekte muvafık şerayitle şirket teşkil veyahut emniyet sandığı sermayesinden bil tezyid bu işte istimal ebniyenin kargir yapılması sureti teşkil olununca şehrin intizam ve ziynetî maddesinin dahi nazarı dikkate alınması bedûl olup şimdiki gibi herkesin istediği caddede verildiği şekil ve irtifada ebniye yaptırmasına ruhsat verilecek olursa hâşâ intizam olamayacağına Avrupa'nın muntazam şehirlerinde görüldüğü vecihle Saltanat-ı Seniyye'de bu muntazam caddeler vucuda getirilmek için şehremanetince Dersaadet evsakinin mevki ve şer'ine göre dercata taksimiyile her caddenin

vüsatı ile beraber tarifinin de yapılacak ebniyenin derece-i irtifa-i resmî ölçü kararlaşdırılarak planlarının tanzimiyile yapılacak ebniyenin bu plana göre inşasının tahtı mecburiyetinde tutulması ve iral olunacak plan mucibince hane inşasına kudretleri yetmeyenlerin birkaç birleşerek yaptırabilecek ebniyeyi haricen tarikin muntazam ve müzeyyen bir halde bulunması için hükümetin göstereceği plana muvafık bir hane şeklinde inşa ettirilmek üzere dahilen kendi istedikleri yolda birkaç haneye taksim ettirmelerinin kendilerine lazim gelen teşhilatı iraiyesi şartıyla ahval itihâzı ve bazı kâlfalar ucuz ebniye yapmağı taahhüd ederek bir takım ehsası (şfal ile sahibinin serveti müsadde olmayacak ebniye inşasına başlayıp yanya kadar geldikten sonra dedikleri masrafla çıkmayacağını beyan ile vazısmakta olduklarına mimarların menfaati şahsiyetlerini halkın zararında aramamaları ve bacalara hatıl koymak gibi yangını teşhîl şeyler yapmağı dikkat etmeleri maksadın temin edecek bazı ahval itihâzı hususları müteimmindir.

Teftiş askerî komisyonu mazbatasının hülasa mündericâtı dahi badezcy'n geniş bağ, bahçe içleri müstesna olmak üzere her nerede olursa olsun ahsap ebniye inşasının men ve Ebniye Kanunu'nda kereste satılan mahallelerle kömürçü mağazalarının levazımı tahaffuziyelerinin istikmaline serahatin var iken eski ahsap bir takım kereste ve kömür mağazaları mevcut olduğundan ve maden kömürü depoları şehrin her tarafında ihdas ve keşad edilmekte bulunduğuna kanunname-i mezkurda münderic oları ahkâmın tamamının ıcrasıyla serahat olmayan meyad için fikirat lazımı ulaşesi ve Ebniye Kanunu'nun ebniye inşasına ıcrası lazim gelen tedabiri ferhiyyeye dair olan mevadının ıcrasına teseyyûb vukuya gelmekte olmasına badema devair-i belediyyece bunlara dikkat edilmesi ve sokakların darlığı ve düz olmaması harikin süratle tevsiine sebep olmakta olduğuna ve Ebniye Kanunu'nun buna dair olan birinci maddesi hadd-i kifayede olmadığına bu maddenin icab hale göre tashih edilmesi ve Dersaadet harita umumiyesinin tanzimî için Nafia Nezareti Dairesi'nde erkân-i harb zabitanından mürrekkeb bir heyet teşkil edilmiş ve bu iş kuvveyi karibeye gelmiş iken her nasılsa tatil olunacağı iş bî heyetin kâfi el sabk maaslan ita olunarak tekrar teşekkülüyle haritanın ikmal etrilmesi ve taşralarca ebniye inşaatına dair bir ahval ve nizam olmadığından vilayete mahsus bir ebniye kanun ve tanzimi ve kanunla menafî ıcarler gözetilerek tezyid edilmek veyahut sair tedabiri esasıye itihâz kılınmak suretiyle her türlü emlakın tedehlin⁷⁷ edilebilmesine çare taharrisi ve Birbirdirek Mahzen-i Kebiri ile Bayezid Meydanı altında bu misilli birkaç mahzenin su kumpanyasına terkile anahatlarırları sair harik musluklara anahatlarırla beraber polis merkezlerinde komiserlere ve karakallarda zabıtalara teslim ettirilmesi ve gerek Dersaadet'te ve gerek taşralarda bulunan gönüllü tulumbacı heyetlerinin taht-i inzibat ve intizama alınması ve

kasden ilka-i harik eden ve kundakçılığa müteasar olanlara ormanlarda telef ve ziyana sebep verenler haklarında kanunen mücazat şedid tayin ve ecnebi anonim şirketlerinin mahallat-ı şahaned keşad edecekleri şubeler hakkında padişah emriyle teminat altına alınan muhteci iken tamamen ıcrâ edilememesi yoluszluklara mahâl vermekte olduğuna iş bu şirketler hakkında tedabiri lazımı itihâzı ile beraber sigorta merkezlerinin cenabetleri tebeyyün edenlerin mücazat kanunıyeye ugranılması ifadatından ibaretir. Balada zikr ve tekrar olunan hususattan karşılık gösterilecek emlakla mukabil akçe ifraz edilmek üzere emniyet sandığına bir Emlâk Şubesi tesistne ve Dersaadet Harita-i Umumiyesi'nin tanziminde ve her türlü emlakın temininde edilebilmesi için musakkafta, mustegallat ve kazıyenin tevsi imkânlatına ve Dersaadet ve taşrada bulunan gönüllü tulumbacı heyetlerinin taht-i intizam ve inzibata alınmasına ve kasden harik edenlerin vukûda kahtbeliye müteasar olanlar ve ormanların telef ve ziyana sebebiyet verenler haklarında tayine lazim gelen mücazata ve ecnebi anonim şirketleri şubeleri hakkında itihâzı ıcrab eden tedbire derece-i ariz ve amik cereyan eden müzakeraları ayrı ayrı müteahilî takdim kılınan mazbatalar ile arz edildiği gibi Birbirdirek Mahzen-i Kebir-i ile sair mahzenlerin su kumpanyasına terkî maddesi dahi Ticaret, Nafia Nezareti ve Şehremaneti ile derdest muhabere olmakla hasıl olacak neticenin başkaca arzı mukarere olduğuna Ebniye Kanunu'na taalluk eden mevad üzerine ıcrat müzekere olundu. Vak'a ahsap ebniyenin ırat etmekte hasar-ı müzâmanararı namı olabak olur ise serveti umumiyenin tenzili esababının em müessiri yangın belası idüğü ve bir çok familyanın mahsus-u umuru olan emval ve eşyasının bir anda muhtelî olmasıyla ahsabının servet-i samânını ziyâ edecek kasr-ı menzil ve hancisî kalmakla meskenet ve sefâlete uğradığı emsali delaletliyle mâlum olup eğer ki halkın ekseriyetle ahsap ebniye inşasına meyil göstermeleri bundan kargire nispetle ehvençe vucûda gelinmesinde neçet edilir ise ahsap binanın dayanıksızlık ve ezilik içinde eği, harap ve yıkık olacağı ve her zaman yangın muhatarası içinde bulunacağı cihetle faydalı mazeret gösterilmesi doğru olmayacağı ve kargir bina dahi ne kadar dayanıklı olsa bir çok ahsap bina içinde bulundukça afat-ı naviyeden mesin kalamayacağına mebnî badevina büyük ve emakinin harikin revsine meydan veremeyecek surette inşası, esabının istikmalî ve teba-i aliyye Ebniye Kanunu'nun bu teassurunu temin edecek yolda irade-i seniyye hazretî padişahi ahkâmı celilesine tevliken müntehî olmasıyla ve iş bu kanunname-i esasın taşralarda dahi şamil olmak üzere tanzim edilmiş ve vilayetlerde bulunan şehir ve kusalalarda bir hal ve dercede bulunması sebebiyle taşralar için ayrı kanun tanzimi tabikince müşkilât dâil görülmüş olduğuna, taşralarca dahi ebniye muamelatının ıcabı mahalleye göre kame-kane bir kanuna tabikinen ıcrası munasib bulunmasıyla şehremaneti meclisi

azasında saadetli Hacı Kemal Efendiyle ser muhendisi saadetli Mehmed Efendi dâireye celb olunarak izahat lazime alındıktan sonra kanunname-i mezkûre tertike ibridat olundu.

Eğer ki sokakların lüzum derecede vasi olmalarının sırayet-i harike sebeb olabileceği derkâr ve cık zulan kanunname birinci maddesinde tayin olunmuş olan vüsât büyük şehirler için kâfi değil ise de mevcut sokakların ve mücedden tevsi olacak fevkalade büyük caddelerin mevkîni tekamülüne göre led-el hâce zo den 40 zira kadar tevsi olunacağı, dördüncü maddesinde mukarrer olması cihetiyle bu bâbda başka tadilat icrasına mahal görülmeyip, yalnız gerek Dersaadet için yapılacak Harita-i Umumiye'de ve gerek vilayete bulunan şehri-kasabatin tanzim edilecek haritalarında sokakların derecat ve vüsâtının tayini ayrı gösterilmesi ve tasarlarda icabı-i mevkîye göre derece ve similların tadil ve vüsâtlerinin tezeyyüd ve tenkis edilebileceği tensib ve Dersaadet sokaklarının mevkî ve şer'ine göre derecata taksimihle her caddenin vüsâtı ile tarafının yapılacak ebniyenin derecat-irifatinin tayini maddesine gelindiğinde eğer ki reis İzzeddin Bey ile azadan Ebred? Efendi ve Esad ve Ferit Beyler herkesin istediği caddede dediği şekli ve irifada bina yaptırılmasına müsaade edilecek olursa şehrin husul-u ıztımaz ve ziyetini mümkün olamayacağına, gerek sokak üzerinde ve gerek geride bulunan ebniyerin vüsâtı ile tarafının irifatinin sokakların yüzü ve derecesine göre tayin edilmesi ve her bir sokakın tarafının yapılacak ebniyenin irifata ve şekli harici müsaade olunmak üzere devair-i belediyyeye kararlaştırılmış ve resm ve haritası tanzim olunarak enden mürtefi ve alayk bina yaptırılması hususlarının kanunî derecat lüzumuna dermian etmişler ise de ebniyenin umumî bir şekli ve irifada yaptırılması mümkün olamayacağından irifatin tahdid cihetine gidilmeyip, yalnız her sokakta yapılacak ebniyenin sokakın vüsâtına göre de had-i ekber(dürüm) tayiniyle irifata olmaları yeterli ekseriyette tezekkür kılınmış, istikâmet vüsâtı tayin olunmuş olan sokaklarda üzerine ebniye edilmeksizin yalnız dükkân ve mağaza inşa edilmiş, üzerinde kat olmayarak bina hava bulunan dükkânların üzerinde ki hava sahibi her ne vakti ebniye inşa edecek olursa altındaki dükkân dahi hecim ile yeniden yapılmaz ve tariki ıztımazda olmayıp da hasb-i istikame hisse-i ıztımıyesinden fazla tariki yer alınması lazım geldiği fütde fazla alınan mahallin zahırında bulunan hava sahibi mümkün olduğu halde bed el müselî? dükkân sahibine yer verince mecbur olması gibi gerek hava ve gerek dükkân sahibinin hukukî ve münafî müstereklerini muhafaza edecek bazı kaydı ilavesi ve ocakların derununa açış hatil konmayıp soba boruyla, kahve ocaklarının dahi ebniyenin içinde yapılarak ocaklardan geçirilmesi ve kereste ve kömür mağazalarının ayrı mahallere yaptırılması kararlaştırıldığı gibi inşaatını teşvil için tehvin mesarife sebep olacak tedbirlerin ittihazı dahi lâzmeden olup, icra edilen tahkikata göre tuğla ve bunun afvî cihetine gidilse tuğlaların beher

yüzüne ancak üç-dört para ve kirecin kantarına dahi cür-i birşey isabet edeceği anlaşılmasına ve bundan halkın hissi olacak derecede istifade olamayacağı ve esnafın yine fiyat sabitesiyle satarak istifadenin yalnız onlara münhasır kalacağı ve bu halde belediyyeler aiat varidatin beyhude zayıf olacağı derkâr bulunmasına nazaran bu hususta ziyade aranılacak cihet Şehremanetince mütemadiyen dikkat edilerek kireç ve tuğla satanların ihtiyar ve ittifa ile tuğla ve kireç satarak halka zarar etmemelerine çare bulunması maddesi olmakla ve tashih inşaat ve tehvin mesanite sureti diğerlere çare aramak lazım gelmekle onun üzerine cereyan eden müzakerat neticesinde ebniye inşaat ve tamirat için verilmeğe olan ruhsat tezkireleri ashabının vergi veirelerden olan bu ricalarının taalluk? edilmekte ise de bunu ifaya takdir olamayacakların ekserisi inşaatın veya tamirden sarf-i nazar ederek veyahut tamiratını gizlice icra ederek ebniye inşaatının ilerlemesini ve binaalehy mamuriyeti muhl olduktan başka Şehremanetince alt mahsusun bir kısmının da ziyana sebebiyet vermesine gerek mücedden ebniye inşası ve gerek tamirat için verilecek ruhsat tezkirelerine emlak vergisi ve vakf icaresi ile tenzifatı rüsumerin teşvil ve istikasına bağlı bulunması münasib görünmüş ve bu sonra da ebniye rüsumunun ziyadeliği ve ittirdazlığı cihete bunun mutedil ve muttardir bir hale getirilmesi dahi dermian edilmeyip eğer ki azadan Nuriyan ve Konstantin Efendiler ile Galip Bey ebniye rüsumunun devair-i belediyyeye ait varidattan olmasıyla ve belediyyeler varidatı zaten kâfi derecede olmayıp bina yaptırılacak rüsumu mezkûre tediyeden çekinmeyecekleri dahi derkâr bulunmasıyla bunun tenzili münasib olmayacağı beyan etmişler ise de elyevm alınmakta olan rüsum ziyade olmakla beraber mesela zemin 100 arşından aşığı olan ve iki katı bulunan hanelerin beher meri arşından 20 ve zemini 100 arşından ziyade olan veya 100 arşından az olup da 3 kat bulunan hanelerin arşından 40 para alınmak gibi muhteşif surette istika edilmekle bulunduğuna ve halbuki inşa edilecek hanenin büyüğüne küçüğünde refrike mahal olmayıp, resmi mezkûrede mutedil ve mutedil bir hale konulması, inşaatın teksirini ve emlakın kesb-i şer' ve kıymet etmesine binaalehy emlakın vergisinin tezeyyüdüne mucip olacağı cihete lüzum ettiğinde binanın kaç kat olur ise olsun yalnız zemin katının beher meri arşında 40 para rüsum alınması ekseyette tenis edilmiş ve muhafaza duvarlarının tamir tedil edilen, müşkirat kazganilerden şimdiki kadar resm alınmadığı cihete ebniyeli ve ebniyesiz arsaların muhafaza duvarlarında yalnız tülünün beher arşını 20 para ve müşkirat mağaza ve fabrikaların vaz olunacak beher kazan için eskiden olduğu gibi büyük kurş rüsum alınmak üzere tamir ve tedil halinde dahi 500 kurş rüsum alınması ve tasarlarda alınacak ebniye rüsumunun her mahallenin cesametine göre derecata taksimi, yani 10.000'e kadar nüfusu bulunan kasabalarda Dersaadet'te alınan ebniye resminin 1/5'inin ve 10.000'den 100.000'e kadar

nüfusu olan şehri-kasabatta nüfusun ve 100.000'den fazla nüfusu bulunan şehirlerde tamamının istikası tezekkür edilmiş ise Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de mücedden yapılacak ebniyenin sureti inşası bahşine nakli kalam edildikçe eğer ki Nuriyan ve Ketanlian Efendiler ile Galip Ferhad Beyler yapılacak ebniyenin şer'atı feniyyeye tabiiken karşılığ olarak inşa olunacağını zikr ile yeterli olarak henüz sağlam ve metaneti fermen bil-tecrübye sabit plamamış ahvali inşayenin tasrih olunmaması ve kanun tarifatına girişilmemesi reyinde bulunmuşlar ise de, bu suret herkesin istediği surette ve dileddiği yolda haneler inşa etmesine mücbir olarak maksad üsulıyla ise harik vukûna mümkün merite meydan vermeyeceği ve sırayetine mukabele edilecek haneler inşası maddesi olmasına göre mücedden inşa olunacak ebniyenin 3 nevi taksimihle birinci nevide halis harçla putrel demirinden kireşle ve sakfa/saltop tam kargir ve kırkinevide kezalik halis harçla tuğla duvarlı ve sakfa aşıp ve sakf üzerin çamurlu harç ile tava kiremidî ferşli nım kargir olması ve üçüncü nevidin dahi temelden sakfa kadar aşıp ve sakfa üçüncü nevide gösterilen surette tava kiremidî ferşli ve erafı erbaası her katta demir zincirlerle binaya rabt olumak ve sakfın bir zira mürtefi olmak üzere bir tuğla arzında halis harçla duvarı olarak yapılması suretleri ekseriyette kararlaştırılmış ve her binanın mücedden inşaatında kaide ve tahafuzare lüzumî görülecek tedabirin devair-i belediyye tarafından tayin olunması ve ebniye kanunlarının deruhte eyledikleri ebniye-i ekseriyatı menafî gayrı meşrurları ıstizal gayriyla mukavelemelerinde münderic eşkal-i esnafın kulliyen muşayir olarak inşa ve bazen de kanunun memnû olan teminatı icra etmekle olmaları cihetiyle bu misil ühuvallı menî vukûyla bina yaptırılan zarar ve hasardan vîkayeleri için idare-i belediyye veredeleri resmi memru hafızada ve muşayir kanunî amleyatla bulunan memnuaya icraya müvafak olan kalfaların icabına göre cezaî nakdi aht ile ve tekrarı halinde bir müddet için mimarhıktan menîyle cezalandırılmaları mütefiden tenisib ve kanunname-i itezkür zikr olunan esaslara icabı hale tevken tedil ve tashih olunarak iffen takdim kılınmış olmakla ifai muktezisi ve bir de baldız arz olunduğu vecihle esnafın kireç ve tuğla ve kiremit misillü kargirin icra-i asliyesinde olan eşyayı ihtiyar suretiyle istedikleri fiyata satmalarını ve halkı ezzer etmemelerine icab ettiğinden bunlar hakkında mücazati kanunîye icra-i esbabına teşebbüs edilmesine ve Ebniye Kanunu'nun tamamı cereyan ahkâmına Şehremaneti ve devair-i belediyye taraflarından mütemadiyen dikkat ve nezaret edilmek icab ettiğî dikkatsizlik bir devam oldukça maksûdun hususu kabul olamayacağından buraların dahi emanet müşar-ün ifleyhiye teblig edilemesinin ve ahaliye nezaret olunması tezekkür kılındı, ol badda emr-i ferman men-leh-el-emr kad-i fio Kanunusıni 1306/11 Cumazıyahur 1308) için sathî zeminden altını arşın irifandan beden ile binasının vüsâtı ve küri-i nihayet dörder arşını teavüz etmemek üzere köprü (?) inşa olunabilecektir."

18. YÜZYILDA BİR İTALYANIN GÖZÜNDEN KUZEY AVRUPA KENTLERİ

Avrupa resim tarihindeki kent manzarası ressamlarının 18. yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biri olan İtalyan Bernardo Bellotto (1720-1780), henüz 18 yaşındayken Venedik Ressamlar Loncası'na üye olduğu İtalya'dan 1747 yılında ayrılmış ve Dresden, Viyana, Münih ve Varşova saraylarının aranılan ressamı olmuştur. Gerçeğe sadık kaldığı ve oldukça ayrıntılı şekilde gerçekleştirdiği kent betimlemeleri, doğrulukları bakımından son derece güvenilir görsel kaynaklar olarak kabul edilmiştir.

Bernardo Bellotto, *Elbe Nehri'nin Sağ Yakasından Augustus Köprüsü ve Dresden Manzarası*, 1747, tuval üzerine yağlıboya, 132 x 236 cm, Gemäldegalerie, Dresden.

16. yüzyılda Paul Brill (1554-1626) gibi Flaman sanatçıların resim dünyasına kattığı yeni bir tür olarak kabul edilen kent manzaralarının 18. yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biri, Dresden, Varşova, Viyana ve Münih saraylarının ünlü ressamı İtalyan Bernardo Bellotto (1720-1780), bu türün bir başka önemli ismi Venedikli usta ressam Canaletto'nun (Giovanni Antonio Canal, 1697-1768) yeğenidir.¹ Henüz 18 yaşındayken, sadece en yeteneklilerin kabul edildiği Vene-

dik Ressamlar Loncası'na² üye olma hakkını kazanan Bellotto bir süre dayısının yanında çalıştıktan, İtalya'da birkaç kenti dolaşıktan sonra, Venedik'te ustasının kurmuş olduğu bir tür tekelin (hâkimiyetin) etkisinden kurtulmasını sağlayacak bir teklif alarak 1747'de İtalya'dan bir daha geri dönmek üzere ayrılmış ve sırasıyla, Dresden, Viyana, Münih ve Varşova saraylarının aranılan ressamı olmuştur.³ Bellotto, Canaletto'dan *camera obscura*⁴

kullanımını öğrenmiş, bu sayede de yapıların en ince ayrıntılarının görülebildiği son derece gerçekçi resimler yapmayı başarmıştır. İtalya dışındaki çalışmalarını çoğu zaman Bellotto de Canaletto olarak imzalamış olması sonraki zamanlarda sanat tarihçilerinin aklını epeyce karıştırmıştır. Ancak Bellotto'nun resimleri Canaletto'nunkilerle karşılaştırıldığında bunların daha soğuk renklerle boyanmış, bulutlar, gölgeler ve yeşilliklere daha fazla önem verilmiş ça-

Bernardo Bellotto, Dresden Manzarası (detay), 1747. tuval üzerine yağlıboya. 130 x 232 cm. North Carolina Museum of Art.

lışmalar olduğu kolayca görülebilir. 1744 yılında iyice belirginleşen kişisel üslubuna göre Bellotto, dayısının paletinde yer alan gün ışığı dolu resimleri bırakarak, daha yoğun kah-verengi ve yeşil renkleri kullanmış, gökyüzünü daha soğuk mavilerle göstermiş, güçlü ve keskin gölgeleri resmine katmıştır.

Bellotto 1747'de çalışmaya başladığı Dresden Sarayı'nda kente, mimariye ve çevreye dair otuza yakın büyük boyutlu tuval boyar. Bu resimlerin çoğu, zamanında Stallhof Sarayı'nın duvarlarına asılmıştır. Otuzlu yaşlarının başına geldiğinde Bellotto artık belli bir türün ustası olmuş, ünü Dresden dışına da taşmıştır. Saksonya'yı ve dolayısıyla da Dresden'i tehdit eden Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) nedeniyle zor günler yaşamaktadır ve Bellotto, Viyana'dan, İmparatoriçe Maria Theresa'dan gelen daveti kabul eder, imparatoriçenin sarayında kaldığı süre içinde kentin Gotik ve Barok üsluplu yapılarını ayrıntılarıyla resmeder. Bu resimlerin de, Dresden'dekiler gibi, birinci amacı sarayın dekorasyonudur. 1761'de sanatçı bir kez daha yola koyulur. Bu kez yönü Münih'e doğrudur. Maximilian II. Joseph ve karısı Maria Anna Sofie'nin (Sakson ve Polonya kralı II. Augustus'un kızı) sarayında birkaç yıl kalıp kraliyet evi için üç büyük resim⁷ yapar ve tekrar Dresden'e döner. Artık sadece saray ressamı değil aynı zamanda Dresden Sanat Akademisi'nin de yarı zamanlı hocasıdır. Burada teknik resim ve perspektif öğretir. Gerçi bu bir terfi değil, daha çok bir angaryadır. 1763'te barış imzalandığında, Kral ve Başbakanı

Heinrich von Brühl'e Varşova'dan Dresden'e dönerler ama mali durum hiç de iyi değildir. Zaten kral kısa bir süre sonra ölür ve sıkıntılar daha da artar. Artık öncelik kentin yeniden inşasıdır.⁸ Resim, müzik gibi zevklere para harcamak bir süre ertelenecek, özellikle pahalı İtalyan sanatçılar işten çıkarılacaktır (ya da zaten bir kısmı savaş nedeniyle çoktan gitmiştir). Dresden'deki evi yıkılmış, siparişleri neredeyse durma noktasına gelmiş olan Bellotto da 1766'da, II. Katerina'dan St. Petersburg'a gelmesi için bir davet alınca bu fırsatı değerlendirmek ister. Ancak yolda Varşova'ya uğrar ve yolculuğun başındaki hedefine ulaşmadan burada 14 yıl, Polonya Kralı Stanislaus II. August Poniatowski'nin himayesinde kalır. 1780'de Varşova'da, kariyerinin en güzel resimlerini yaptığı bu kentte, mali durumu iyi, ünlüye erişilemez bir noktada iken ölür. Varşova Sarayı'nda yaptığı yirmiye yakın kent resmi Kuzey Avrupa *veduta*'ları⁹ olarak bilinir. Hem Varşova'da hem de Dresden'de yaptığı kent resimlerini analiz eden araştırmacılar, bunları çoğunlukla gerçeğe uygun ve doğrulukları bakımından son derece güvenilir görsel kaynaklar olarak kabul etme eğilimindedir. Bu resimler II. Dünya Savaşı sırasında yerle bir olan bu iki kentin yeniden inşası sırasında en önemli görsel belge olarak kabul edilmiş ve restorasyon sürecinde dikkatle incelenmiştir.

Bellotto'nun eğitimindeki önemli kıstı Canaletto, *veduta* resimlerinin İtalya'daki en ünlü ustasıdır, ancak ustadasının resimleri daha çok Büyük Tur adıyla bilinen seyahatlerin gezginleri turistler için yapılmış, çok sayıda çoğaltılmış, küçük boyutlu resimler iken, Bellotto'nunkiler Kuzey Avrupa saraylarına, kraliyet aileleri için yapılmış, büyük boyutlu örneklerdir.⁸ Bu resimler belli yerler için, kraliyet sarayının en mutena köşeleri ya da kraliyet mensuplarının özel daireleri için yapılmıştır. Bu yüzden de uzun zaman kamusal alanlarda görülmemişlerdir. Resimlerindeki kurgu daha çok belli açılardan bakılacakları varsayılarak ve kuşbakışı bir perspektifle görülebilecek manzaralara dayalıdır. Günümüzde Dresden'de Gemäldegalerie ve Varşova'da Ulusal Müze sanatçının eserleriyle doludur.

Bellotto'nun Dresden'de yaptığı ilk resimde, kente güneyden Elbe Nehri ve Augustus Köprüsü üzerinden bakılmaktadır.⁹ Resmin sağ alt bölümündeki grup içinde görünen, bir sandalyede oturan, elindeki büyük kâğıtlara çizim yaparken gösterilen adam Bellotto'nun kendisi olabilir. Öündeki yeşil ceketli adamsa sanki ressama konusunu işaret etmektedir. Kaynaklar bu bölümde bulunan kişilerin kim olduğunu dair tahminlerle doludur ama hiç birinin kimliği açıkça belirlenememiştir. Sol tarafta, suya aksi vurmuş beyaz bina Başba-

Bernardo Bellotto, Dresden Manzarası (detay), Gemäldegalerie, Dresden. Dresden kopyasında Bellotto kendisini teknik çizim yapan ya da topografik incelemelerde bulunan bir ressam olarak resme yerleştirmiştir.

Bernardo Bellotto, *Elbe Nehri'nin Sağ Yakasından Augustus Köprüsü ve Dresden Manzarası*, 1748, tuval üzerine yağlıboya, 133 x 237 cm, Gemäldegalerie, Dresden.

kan Brühl'ün kütüphanesidir; arkasında kubbeli bir yapı olan Protestan Kilisesi Frauenkirche görülür. Augustus Köprüsü'nün sol yakaya oturduğu noktadaysa Katolik Kilisesi Hofkirche'ye yer almaktadır. Kilisenin çan kulesi henüz yapılmamıştır. Resim, aynı yakaya başka bir açıdan bakan ikili bir gruba aittir. Bu resim çiftinin bir de Brühl için yapılanları vardır. Bunlardan biri Raleigh'de North Carolina Museum of Art, diğeryse Madrid'de De Deleitosa Collection'da bulunur.¹⁰ North Carolina'da bulunan resimde

resmin genel kurgusu ve niyeti bakımından önemli bir sorun oluşturmaz. Bu resmin –bir yıl sonra yapılmış– bir eşi (*pendant*)¹¹ daha vardır.

Bellotto'nun Dresden'e geldikten sonra yaptığı ikinci büyük boyutlu resimde, sağ tarafta resme adeta damgasını vuran, sudaki yansıması da açıkça gösterilmiş olan yapı, 1739'da inşası başlatılmış olan Katolik Kilisesi Hofkirche'dir.¹² Aslında Protestan olan Saksonya'da bu boyutta bir Katolik kilisesi görmek şaşırtıcı

planlar İtalya'dan gelir. Çatısında-ki Palladyen¹³ korkulukları, volütlü pencere söveleri ve bitkisel bezeme başlıklı pilastrlarıyla (yarım sütun / *pilaster*) tipik bir Barok cephe üslubu gösterir. Resmin yapıldığı tarihte kilisenin çan kulesi henüz tamamlanmamış olmasına rağmen Bellotto çizimlerden yararlanarak kuleyi de resmin içine yerleştirmiştir.¹⁵ Protestan Dresden'de Katoliklerin ibadet etmesi zor olduğu gibi, kiliselerinde çan çalınması da yasaktır. Dolayısıyla böyle bir kule pratik anlamda gerekli olmamakla birlikte mimari bir öğe olarak göz ardı edilmemiştir.

Protestan Dresden'de Katolik bir kilise inşa edecek mimar bulmak zordur. Bu yüzden de planlar İtalya'dan gelir. Çatısındaki Palladyen korkulukları, volütlü pencere söveleri ve bitkisel bezeme başlıklı pilastrlarıyla (yarım sütun / pilaster) tipik bir Barok cephe üslubu gösterir.

Bu kilisede çanların ilk kez çalınması, kentin Napoléon tarafından işgal edilmesiyle gerçekleşmiştir. Lorenzo Mattioli tarafından tasarlanmış ve kilisenin çatısına yerleştirilmiş olan 28 heykel de hem Katoliklerin hem de Protestanların saygı duyduğu azizler ve din âlimleri arasında seçilmiştir.¹⁶ Kilisenin yapılabilmesi için bu alandaki ufak tefek konutlar yıkılmış, eski şehrin burada bulunan savunma duvarları kaldırılmış ve köprü'nün iki kemerinin içi doldurularak alan genişletilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında bombalanan kilise neredeyse tamamen yıkılmıştır. Bu kilise Bellotto'nun vedutalarına bakılarak sonradan yapılan yapılar arasında, resmedildiği hale tipatıp

Bellotto kendisini farklı bir pozda göstermiştir. Ayrıca bu versiyonda muhtemelen günün zamanı ve dolayısıyla ışık da farklıdır. Bu yüzden de Brühl'ün sarayının ve köprü'nün sudaki yansımaları daha net görünür. Bunun dışında iki versiyon arasında, etrafta betimlenen, günlük hayat uğraşları içindeki insanlar açısından da bazı farklar vardır. Birinde olanların bir kısmı diğeryse yoktur; fakat bu,

olabilir.¹⁷ Ancak Saksonya Elektörü Güçlü Augustus (ve daha sonra da oğlu II. Augustus), Polonya kralı da olabilmek için din değiştirmiş ve Katolik inancını kabul etmiş ama bu dönüşün tamamen kişisel olduğunu ima ederek Protestan halk arasında çıkabilecek kargaşayı da önlemiştir. Doğal olarak, Protestan Dresden'de Katolik bir kilise inşa edecek mimar bulmak zordur. Bu yüzden de

benzeyen tek yapıdır. Kilisenin arkasında görünen bir diğer kuleyse saraya aittir ve Bellotto'nun resmi yapmasından kısa bir süre sonra yıkılır. Kilisenin solunda kısmen görünen yapı Kraliyet Sarayı'dır. Bu iki yapıdan resmin soluna doğru yatay olarak uzanan Augustus Köprüsü, Elbe Nehri üzerine Matthias Daniel Poppelmann tarafından yapılmıştır. Köprü'nün arka planında, Elbe kıyısı boyunca, Augustus'un Polonya dışında olduğu zaman kenti yönetmekle görevli Anton Egon von Fürstenberg'in sarayı, yuvarlak kemerli yüksek pencereleriyle Başbakan Brühl'ün sarayı, Brühl'sche Kütüphanesi ve yine Kont Brühl'ün inşa ettirdiği, Dresden'in muhteşem sanat koleksiyonunu barındıran Stallhof, bugünün Gemaldegalerie Alte Meister yapısı görünür. Galerî, Raphael, Titian, van Dyck, Rubens, Tintoretto, Rembrandt gibi ustaların eserleriyle doludur. O günlerde bu koleksiyonu toplayacak, bu binaları inşa edecek para kaynağıysa Freiburg altın madenlerinden gelmektedir. Başbakan Brühl hem Saksonya ve Dresden hem de Bellotto için çok önemli bir figürdür. 1719'da Sakson-

ya Sarayı'na geldiğinde iflas etmiş bir soylunun beş parasız oğludur. Henüz 19 yaşındaki bu genç adamı Güçlü Augustus'un maiyetine katılır. 27'sinde kralın oda hizmetçisi, 30'undaysa hazine-darı olur. Augustus'un oğlu zamanında Brühl artık başba-kandır. Efendisinin başarısı ve hu-zuru için durmaksızın çalışan Brühl, o dönemlerde Dresden'in ve hatta

Saksonya'nın en güçlü kişisidir. Çok iyi bir diplomattır ve yapıp ettikleri kesinlikle sorgulanmaz. Kentin 14 yasında, mimari düzenlemelerinde neredeyse tek söz sahibidir. Planları gereği kentin eski savunma duvar-larının bulunduğu alanlar kendisine tahsis edilir. Bu alanlara kendi adıyla anılacak ağaçlıklı bir park ve bir teras inşa ettirir. İçinde yazlık evi ve

Bernardo Bellotto,
Dresden'den
Yeni Pazar
Meydanı, 1750,
tuval üzerine
yağlıboya,
136 x 216 cm,
Gemaldegalerie
Alte Meister,
Dresden.

Bernardo Bellotto,
Vienna'da
Lobkowitz
Meydanı, 1759-
60, tuval üzerine
yağlıboya,
115 x 152 cm,
Kunsthistorisches
Museum, Viyana.

Bernardo
Bellotto, Gasteig
Tepesinden
Münih
Manzarası, 1761,
tuval üzerine
yağlıboya,
Residenzemu-
seum, Münih.

çeşitli pavyonlar vardır. Özellikle üst sınıf arasında burayı ziyaret etmek çok popülerdir. Brühl, kralı da ikna ederek geniş bir sanat koleksiyonu oluşturmaya başlar ve Canaletto'yu saraya davet etmek ister; ancak Canaletto o sırada Londra'da bazı işler aldığı için bu davete cevap veremez ve yerine aynı atölyeden öğrencisi ve yeğeni Bellotto icabet eder. Sarayda çalışmaya başlayan sanatçıya Brühl, muhtemelen de hiç para ödemedi, 21 Dresden görüntüsü yaptırır. Krala yapılanlarla aynı kalitede olan bu resimler, Brühl'ün bu çalışmada da görülen, Elbe kıyısından tasarlanmış, Protestan Kilisesi Frauenkirche (1726-1743 arasında tamamlanmış) yer alır. Bellotto çok sayıda Dresden resimlerinden birinde Saksonya Valisi'nin siparişini yerine getirirken Frauenkirche'nin güneyinde yer alan geniş bir meydan ve pazar yerini göstermiştir. Meydanın çevresindeki yapılar o tarihlerde Dresden'de yapılmış olan Barok binalardır. Resmin sol alt köşesinde küçük bir tahta kuluve ve önünde oturanlar gösterilmiştir. Aslında bir kent ve mimari ressamı olmakla birlikte Bellotto, mekânın içine günlük hayatın çeşitli anlarından sahneleri ve kişileri yerleştirmeye de özen göstermiştir.

Dresden'den ayrıldıktan sonra ilk durağı Viyana olan Bellotto, burada İmparatoriçe Maria Theresa ve onun en yakın adamlarından biri olan Wenzel Anton için çalışmıştır. Yaptığı resimler doğrudan saray malıdır ve uzun zaman kamusal alanda görülemez. Yapılışlarından 19. yüzyıl sonunda Viyana'daki Kunsthistorisches Museum'a taşınuncaya kadar Lausenburg Kalesi'nde asılı kalmışlardır. Viyana'nın önemli meydanlarından biri olan Lobkowitz Meydanı, solda Dietrichstein Sarayı, sağda sivil hastane tarafından çevrelenmiştir. Resmin tam karşısında, giriş kapısı üzerinde Meryem ve Çocuk İsa betimlemesiyle ayırt edilebilen Capuchin Manastırı ve hemen onundaki Misyon Haçı, manastırın arkasında Dorothea Kilisesi'nin apsidi ve St. Stephen Katedrali'nin kulesi görünmektedir. Bellotto'nun İmparatoriçe için yaptığı resimler imparatorluk sarayları ve kent görüntüleri olarak iki ana kategoride toplanır. Lobkowitzplatz daha çok Mehlmarkt ile ele alınmıştır. Bu resimlerde genellikle bir manastır, bir küçük saray ve çeşitli durumlarda insanların hareketi resmedilmiştir. Burada da küçük gruplar halinde insanlar meydanın çeşitli yerlerine serpiştirilmiş gibidir.

Bellotto'nun Münih'te bulunduğu sırada yaptığı üç resimden biri olan Gasteig tepesinden kente bakan bu betimlemenin iki adet de daha küçük

boyutlu kopyası vardır.¹⁷ Bunlardan biri National Gallery Washington'da değilse özel koleksiyondadır. Bu kopyaların asıl resimden üretildiği ve Bellotto'nun kendisine ait olduğuna dair neredeyse hiçbir şüphe yoktur. Bazı araştırmacılar kopyaların daha geç yıllarda, 1762-1767 arasında, resmin arkasında No:16 gibi bir envanter numarası, Prag ve Leopold Zdeborsky ismi yazılıdır. 1766'da Franz Xaver tarafından yapılmış baskırı baskıları da mevcuttur. Burada ki kopyada olmayan bazı detaylar Münih'te Elektör odasında asılı olan da mevcuttur: Resmin sol kenarında, evin önündeki dilenci ve yanındaki kadına doğru koşan bir küçük kız çocuğu ve onu kovalayan bir köpek sağ tarafta çite dayanmış duran adamın yanındaki, resmin dışında kalmış bir olay ya da kişileri izliyor gibi görünen grup, sol kenarda bir grup ev ve köprüünün sağ duvarına dayanmış genç kızın arkasındaki iki adam ve köprü kapısının sonunda görülen direğin önündeki sopalı adam burada gösterilmemiştir. Ayrıca evler arasında ve sağda geri planda bazı ağaçlar da bu kopyalarda eksiktir. En genelindeyse Münih'teki asılda daha koyu yeşil tonlar hâkimken, kopyalarda daha açık ve aydınlık renkler hâkimdir.

Bernardo Bellotto ve Atölyesi, Gasteig Tepesinden Münih Manzarası, (Münih'te Residenzenmuseum'da bulunan aslından kopya), 1764, tuval üzerine yağlıboya, 69.2 x 114,8 cm, National Gallery, Washington.

Bernardo Bellotto 14 yıl boyunca kaldığı Varşova'da diğer bazı küçük işlerin yanı sıra en önemli siparişler olarak, sarayın kraliyet katının girişine yerleştirilecek 26 kent manzarası yapar. Bu oda daha sonra "Canaletto Salonu" olarak adlandırılacaktır. Grubun içinde yer almayan, muhtemelen de kralın özel dairesi için tasarlanan, en son yaptığı ve en etkileyici olanıysa saraydan kentin genel görüntüsünü yansıtır. Resmin sağ köşesinde Kraliyet Sarayı'nın duvarı ve birinci kattaki kraliyet katına çıkan anıtsal merdivenler görülür. Bu merdivenler resmin yapıldığı tarihte tasarlanmış ancak inşa edilmemiştir. Saray duvarının önünde, resmin alt tarafını tamamen kaplayan ve kente hâkim bir bakışı olan, Vistula Nehri'ne doğru uzanan teras gösterilmiştir. Hem merdivenlerde hem de terasta resme bakanların dikkatini çekecek çok sayıda figür bulunur. Sağda, sarayın penceresinde, süslü bir yastığa dayanmış bir grup vardır. İçlerinden birisi kral olabilecek kadar süslü giysilere sahiptir. Bu grubun üst katındaysa pencereye yaslanmış başka bir figür, elinde okumakta olduğu kitapla gösterilmiştir. Merdiven boşluğunda konuşan bir grup, daha altında terasa doğru bakan bir başkası, merdivenden kol kola inen bir çift görülür. Merdivenlerin terasta bittiği noktadaysa silahlı bir grup betimlenmiştir. Terasının çeşitli yerlerine

kırmızı-yeşil-beyaz diyagonal çizgilerle süslenmiş büyük saksılar içinde ağaçlar yerleştirilmiştir. Bunların bir kısmıyla birlikte, aynı bezemeye sahip çitlerle ayrılmış bir bölüm terasın ortasında yer alır. Bu bölüm binicilerin eğitimi için ayrılmış bir alan olmalıdır. Bir kısmı çitlerin içinde, bazılarısı çitlere dayanmış kadınlar erkekli gruplar ders almakta olan bir binicinin izleyicileridir. Bu alanın solunda, izleyenlerden ikisi türbanlı ve şalvarlı giysileriyle Doğulu figürler olarak dikkat çeker. Eğitim alanıyla saray arasında kalan bölümde kalabalık bir grubun olduğu bir heykel

seviyede, cephesinde dilimli pencele söveleri, bitkisel bezemeli başlıkları olan pilastrları ve çatı üstü ve kenarlara yerleştirilmiş heykellerle, Barok üslupta süslemelerle gösterilmiş, muhtemelen Lubomirski Sarayı görülür. Sarayın hemen dışında bir kısmının sivaları dökülmüş, pencere kepenkleri kırılmış, kiremitleri pek de düzgün görünmeyen basit yapılar topluluğu adeta üst üste yığılmış bir görüntüde yer alır. Bu yoğun yapıların hemen dışında yer yer bahçeler vardır. Bunlar muhtemelen küçük ölçekli tarım için kullanılan alanlardır. Bu düzen resmin sol tarafında, Vistu-

Doğudan gelen bir ışıklı aydınlanan kentin binalarındaki ayrıntılar, binalar arasında yer alan caddelerin gölgelendirilmeleri gibi ustaca uygulamalarla Bellotto'nun yaptığı bu kent manzarası topografik resimlerin gelebileceği en üst aşamayı gösterir.

atölyesi betimlenmiştir. Burada birkaç grup birden çalışmaktadır. Bir grup hemen hemen tamamlanmış bir kadın heykeli önünde son düzeltmeleri yapar gibidir. Gruplardan biri de büyük bir taş kesmeye çalışmaktadır. Terasın solunda ağaçlıklı yolun sonunda bir manga asker, nöbet değişimi yapacak şekilde bir düzen içinde yer almaktadır. Sol tarafta, bu terastan merdivenlerle inilecek

la Nehri kıyısına kadar devam eder. Nehrin diğer yakasında geniş tarım arazileri görülür. Sağ taraftaysa yüksek eğimli çatıları olan daha küçük saraylar ve kiliseyle kent merkezi yer almaktadır. Saray duvarına bitişik olan St Anne's Kilisesi'yle başlayan yapılar görülür; bunlar Carmelites Kilisesi ve biraz daha uzakta ama daha yüksekte konumlanmış, Barok çan kulesi ve Doğu ve Kuzey cep-

Bernardo Bellotto,
Kraliyet Sarayı'ndan
Varşova
Görüntüsü, 1773.
tuval üzerine
yağlıboya,
166 x 269
cm, Muzeum
Narodowe,
Varşova.

heleriyle Kutsal Haç Kilisesi, Radziwiłł Sarayı ve Ziyaretçi Rahibeler Kilisesi'dir. Manzaranın ortasında, izleyenlerin gözlerini doğrudan kendisine çekecek kadar belirgin olan üç katlı, çatısında bir kartal heykeli

bulunan beyaz bina da Kazimierzowski Sarayı olarak bilinen askeri akademi binasıdır.

Doğudan gelen bir ışıkla aydınlanan kentin binalarındaki ayrıntılar,

binalar arasında yer alan caddelerin gölgelendirilmeleri gibi ustaca uygulamalarla Bellotto'nun yaptığı bu kent manzarası topografik resimlerin gelebileceği en üst aşamayı gösterir.

KAYNAKLAR

Shapley, Fern Rusk, *Complete Catalogue of the Samuel H. Kress Collection: Italian Paintings XVI-XVIII Century*, Londra: Phaidon Press, 1973.

Rottmann, Andrzej, "Bernardo Bellotto's

Unknown View of Munich", *Artibus et Historiae* 19/38 (1998): 9-19, (https://www.jstor.org/stable/1483584?seq=1#page_scan_tab_contents).

Hagen, Rose-Marie-Rainer, "The Jewel in

Saxony's Crown", *What Great Paintings Say* 3, Taschen, Cologne, 1996, s. 310-315.

Hagen, Rose-Marie-Rainer, "What's in a Square", *What Great Painting Says* 1, Taschen, Cologne, 1996, s. 126-131.

DİPNOTLAR

- 1 Bu türün 17. yüzyıldaki en önemli temsilcisi, özellikle Delft manzaraları yapan Jan Vermeer'dir (1632-1675).
- 2 Aynı lortanın üyeleri arasında Venedik'in önemli fresk ustalarından Giambattista Tiepolo (1696-1770) ve Francesco Guardi (1712-1793) de bulunmaktadır.
- 3 Saksonya ve Polonya Kralı Frederick II. Augustus mimarı, sanat ve kültür hayatı bakımından Almanya'nın o dönüm en parlak ve aynı zamanda oldukça da zengin kentli olan Dresden'de, başbakanı Heinrich von Brühl'ün de tavsiyesiyle Venedik'in en ünlü kett ressamı Canaletto'yu davet etmek ister. Ancak o sırada Canaletto, Londra'da bazı işleri almıştır. Bu daveti onun atölyesinde yetişmiş yeğeni Bellotto kabul edecektir.
- 4 *Camera Obscura*: Bir yüzeyinde küçük bir delik bulunan, tamamen karanlık olan, bir görüntünün gölgesini cam ya da kağıt üzerine düşüren, böylece de görüntünün kopyalanmasını kolaylaştıran kutu (bazen bir oda). Fotoğraf makinesiyle aynı prensibe sahiptir.
- 5 Bellotto'nun Münih'te yaptığı olduğu resimlerden biri kent görüntüsü diğer ikisi Elektriğin en sevdiği saray olan Nymphenburg yazlık sarayının, bir park dışıyise kent yönünden görüntüleridir. Bu üç büyük boyutlu resim de II. Dünya Savaşı'na kadar yapıldıkları yerde kalmıştır. Bugün hepsi Münih Residenz-museum'da görülebilir. Aslında büyük resimlerinin daha küçük kopyalarını yapmak Bellotto için alışılmadık bir işlemdir. Burada da Münih kentinin görüntüsü de bu kuralın dışında kalmamış ve iki kopyası daha yapılmıştır. Geniş kanı

- bu kopyaları da Bellotto'nun kendisinin yaptığıdır. Ancak ayrıntılı incelemelerde bu versiyonlarda bazı figürlerin eksik olduğu ya da bazı eklemeler olduğu görülür. Bunların, yardımcılarından biri tarafından yapılmış olma ihtimali yüksektir.
- 6 Bu savaş sırasında Dresden'de 800'den fazla bina yıkılmış, nüfus (50.000 civarında olduğu kayıtları) dörtte biri olmuş ya da kenti terk etmiştir.
- 7 *Veduta* (çoğulu *vedute*) mimari ve topografik olarak gerçekliğe uygun, kesine yakın doğrulukta kabul edilen manzara resimlerini ifade eder. Daha çok 18. yüzyıl İtalyan resiminde örnekleri görülür. Çoğu gerçek mekânların hayali bir düzen içinde yan yana getirildiği *cappriccio* resimlerinin karşılığı halidir. Bu türün İtalyanlara *veduta* denir.
- 8 Bu Avrupa şehirlerindeki vedutalar, Venedik ve Roma'da, yani Büyük Tur rotalarında olduğu gibi, gezginlerin evlerine götüreceği küçük hediyelik eşyalardan çok, özellikle saray çevresinden gelen siparişler göz önüne alındığında, kienleri, insanları ve onlara sundukları hayali "efendiler" in saray çevresi, imparatorlar, kralar vb) eserlerini takdir etmeleri anlayış üzerine kuruludur. İnsan etyle yapılmış olan kentlerin, binaların takdir edilemezdir. Bellotto da bu hissiyatı gayet güzel anlamış, ona göre bakış açıları ya da resmedilecek bakış noktaları bulmuş ve anlatılan odur ki müşterilerini de gayet memnun edebilmiştir.
- 9 1945'teki bombardmana kadar Almanya'nın en ihtişamlı, entelektüel ve sanatsal düzeyi en yüksek kenti olan Dresden'in özellikle 18. yüzyıldaki mimari örnekleri dönemin en

- iyileri olarak tanınıyorlardı. Saksonya'nın başkenti en mükemmel yapılar 1710-1755 arasında yapılmıştı.
- 10 Bu resmin dah a büyük boyutlu bir versiyonu da Londra'daki National Gallery'de sergilenmektedir. Müze kayıtları, yapım tarihini 1750 olarak göstermektedir. Muhemmel Bellotto'nun atölyesi tarafından, sanatçının gözetimi altında yapılmış, aslında oldukça sadık bir kopyadır.
- 11 Pendant. Bir süsleme, heykel, rölyef ya da resmin konu ya da kompozisyon olarak ilişkili ya da birbirine bağımlı çiftinden birisi
- 12 Bu resmin de muhtemelen Brühl için yapılmış olan bir versiyonu daha vardır. Bugün İrlanda'da National Gallery'de bulunan 52x84 cm'lik versiyonda kan kulesi üzerindeki inşaat işklesi kalmış, tamamen bitirilmiş bir kule görünmektedir.
- 13 Dresden Belediye'sinin kanunlarına göre kente Katolik kilisesi yapmak yasaktır. Hatta kalvinistler bile sadece şapel yapma özgürlüğüne sahiptir. Kilise yapma izni olan tek anlaşılan Lutheranlardır.
- 14 Ünlü İtalyan Maniyerist mimar Andrea Palladio'nun (1508-1580) dışbünye uygun olarak çalışan Yeni Klasikçi mimarlar ve uygulamaları buadla anılır.
- 15 Kilisenin temeli 1739'da atılır ve inşaatı 1755'de tamamlanır.
- 16 Bunlardan birisi Çirviz Tarikatı'nın kurucusu, Reform kavgı Ignatius Loyola'dır.
- 17 Bellotto'nun yaşamını araştırın gör, sanatçı H.A. Fritzsche'nin tespiti ettiğine göre, sanatçı 1767'de Münih'te, III. Maximilian Joseph ile karısı, Polonya ve Saksonya elektörü II. Augustus'un kızı, Maria Anna Sofie'nin sarayında resmi olarak çalışmıştır.

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press**, ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

(0212) 370 11 00 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

YILIN YAZARI

Hiç
Merak
Ettin
mi?

Nilüfer Belediyesi Kütüphaneleri, her yılı edebiyatımızın
çok değerli yazarlarına armağan etmekten
büyük mutluluk duyuyor.

marka-barika.com

“ En güzel, en başarılı ve herkese uyan
makyaj gülümsemedir. ”

Aziz Nesin
2015 Yılın Yazarı

“ Çünkü anlamak için
birinci şart sevmektir. ”

Sabahattin Ali
2013 Yılın Yazarı

“ Dağlar, insanlar, ölüm bile
yorulduysa, en güzel şiir
barıştır. ”

Yaşar Kemal
2016 Yılın Yazarı

NİLÜFER
BELEDİYESİ KÜTÜPHANE
BURSA